జానపదుని జాబులు

(పల్లెటూరి లేఖలు)

బోయి భీమన్న

★

దేశి కవితా మండలి

విజయవాడ - 2

దేశీ ప్రచురణ
పునర్ముద్రణ
జూన్ - 1957
హక్కులు రచయితవి
వెల : రూ. 1-50

సంపాదకులు :

బొందలపాటి శకుంతలాదేవి

శివరామకృష్ణ

ఇందులోని జాబులు చాలవరకు 'పల్లెటూరి లేఖలు' అనే పేరున ౧౯౩౨ (1932)లో 'జనవాణీ' పత్రికలోనూ, కొన్ని 'జానపదుని జాబులు' అనే పేరున ౧౯౩౩ (1933)లో 'ప్రజామిత్ర'లోనూ ప్రకటించ బడ్డాయి. పట్నంలో కొంతకాలం చదువుకొని, బీదతనంవల్ల చదువు సాగించలేక తన స్వగ్రామంపోయి పల్లెటూరి పనుల్లోనే మునిగిపోయిన 'జానపదుడు' పట్నంలోని శ్రీమంతుడైన తన మిత్రునికి తన అవస్థలన్నీ వ్రాస్తాడు.

జానపదుని జాబులు

నెచ్చెలీ !

నీకు హృదయం వుంటే -

నిన్న సాయంకాలం ఇంటికి వస్తున్నాను. సంజవేళ - నూటికి తొంభై తొమ్మిది మంది గ్రామీణుల కొంపలు కూల్చే సంజవేళ - ఆయాసంగా ఇంటికి వస్తున్నాను.

గ్రామానికి ఒక మూల కల్లుపాక దగ్గర ప్రజలు కుమ్ములాడుతున్నారు. కేకలు, బొబ్బలు వేస్తున్నారు. చెల్లాచెద రవుతున్నారు. మళ్ళీ కూడుకొంటున్నారు. చిత్తగొల్లుగా వుంది.

రోజూ అంతే.

ఉదయం నుంచి - సాయకాలం వరకూ రెక్కలు ముక్కలు కొట్టుకుంటారు. రక్తం నీరుగా మార్చుకొని శ్రమిస్తారు. సాయంకాలానికి చేతికి వచ్చిన బేడ డబ్బులూ కల్లు దుకాణంలో సమర్పించుకొని - పీకల దాకా తాగుతారు.

వట్టిచేతుల్తో - తల గిర్రున తిరుగుతూంటుంది - తూలిపోతూ వుంటాడు, తాగుడు పిశాచి పూర్తిగా ఆవేశించిన దురదృష్ట కార్మికుడు-

వట్టి చేతులతో ఇంటికి పోతే -

'ఆకలి ! ఆకలి!' పిల్లాడు అడలుతుంటాడు - ఆకలని.

తాగుబోతు - రెండు తన్నేసరికి, భార్య అడ్డం వస్తే, ఆమెకో రెండు - ఇక అడ్డం వచ్చే వాళ్ళెవళ్ళు ? ఇరుగు - పొరుగు అంతా తప్పతాగి - వాళ్ళ వాళ్ళ ఇళ్ళల్లో పెళ్ళాలనీ, పిల్లలనీ తన్నేవాళ్ళే !

కొంప దెయ్యాలకొంప అవుతుంది. ఏడ్పులూ, పెడబొబ్బలూ మిన్ను ముట్టుతాయి. ఆకలి – దెబ్బలు – నిరాశ – దుఃఖమూ – తప్ప ఆ కుటుంబంలో సౌఖ్యం అనేది పేరుకు కూడా పోతుంది.

రోజూ ఇంతే – చాలమట్టుకు అన్ని కుటుంబాలలోనూ ఇంతే.

ఈ చిత్తగొల్లు అంతా చూస్తూ – అసహ్యించుకొంటూ – ఒక్కొక్క జిల్లాలోనే పెట్టుకుంటూ వస్తున్నారే ప్రొహిబిషన్, మా జిల్లాకు ఎప్పుడు వస్తుందో – వస్తే ఈ త్రాగుడు మానేస్తారు ! ఈ పైశాచిక క్రియలు నశించి పోతాయి! అప్పుడు ఈ గ్రామీణ కుటుంబాల్లో కాస్త శాంతి – సౌఖ్యం – నెలకొంటాయి ! అని ఆలోచించుకొంటూ సాగాను నేను.

వీధిలో రెండడుగులు వేశానో లేదో – ఏదో దీనకంఠం రోదిస్తూన్న ధ్వని – ఆ తావుకు నడిచాను.

ఎవరు? ఒక రైతుబిడ్డ !

'అమ్మా, ఏం విచారిస్తున్నావు !' అన్నాను.

కళ్ళనీళ్ళు పైటకొంగుతో ఒత్తుకుంటూ – ఆమె – 'కాదు నాయనా ! పూర్వం ఎప్పుడోనట, మాకు తెలీనే తెలీదు. మా మామగారికి, చిన్నప్పుడెప్పుడో, అప్పు పెట్టాడట. వీడి అప్పు తగులడిపోను – ఉన్న నాలుగెకరాల పల్లమూ రాయించేసుకున్నాడు–' కూలబడింది గుమ్మంలో–

'మా బ్రతుకు తెరువు పోయింది – చిప్పా, కర్రా చేతికొచ్చాయి–' ఏడుస్తోంది.

తల్లిని చూచి పిల్లలిద్దరూ బావురుమని ఏడుస్తున్నారు.

ఇచ్చే అప్పు ఎంత? ఏ విత్తనాలకో – ఏ కోడెదూడని కొనడానికో – ఏనాగలి చేయించుకోడానికో ఏ పాతికో, ఏభైయో, వడ్డీకి వడ్డీ – పదేళ్ళలో, ఈ మధ్య ఎన్నో తిరగరాతలు జరిగిపోతాయి, ఆ రైతుకు ఎంత మొత్తం చేసే సొంత ఆస్తి వుందో అంత మొత్తానికీ, అసలీ ఫాయిదాలతో, పెరిగి వుంటుంది.

సఖా ! ఎన్ని కొంపలు కూలిస్తే గాని ఒక్క కొంప కోటికి పడగెత్తగలదు ?

ఎన్ని కొంపల్ని కడుపులు మాడ్చి – ఏడ్పించితే గాని ఒక కొంప సుఖంగా వినోదించగలదు ?

ప్రతినిత్యమూ – ప్రతీ కొంపలోనూ ఏవో ఆవేదనలు, అంధకారాలు తారాడుతూనే వుంటాయి. కన్నీరొలక గూడని 'కలకంఠుల' కంట నిరంతర ధారగా కన్నీరు ప్రవహిస్తూనే వుంటుంది.

నీవు చూడవు గాని - మీ పట్నాల లోనే కనబడతారు. కాయకష్టం చేసినా గాని కడుపు నిండని స్త్రీలు, మట్టి తట్టలు మోసుకపోతుండే అభాగినులు కనబడతారు, ఏ కారులో పోతూనో ఒక చూపు రోడ్డు ప్రక్కకు విసిరితే.

కాని మా పల్లెటూరికి వత్తువా ? మా పల్లెటూరి పడుచుల్ని ఒకింత పరికింతువా?

ఘోర గంభీర ఘనాఘన ఘోషల
కోమల చంచల రేఖ లవేమీ-
మృత్యుభీకరాభీల తమస్సున
మిణుగురు బుర్వుల వెలుగేమీ -
నిజోద్రిక్త పూరుష పటుశక్తికి
నిదానమెం ఈ రమణీరామము !'

ఈ సత్యం - సత్యం కాదనను - మటుమాయమై వుంటుంది.

నీ కావ్యాలలో - నీ మేడల మీద - నీ ఉద్యానాలలో - నీ సినీమా నాటక రంగాలలో - నీకు పరిచయమయ్యే విలాసవతులనే ఆదర్శ ప్రాయలుగా అనుకుంటున్నట్టుంది నీవు. నీ కావ్యాలూ - నీఉద్యానాలూ స్వభావ విరుద్ధాలని అనను - ప్రత్యక్షాన్ని తెరగప్పే మోసాలు.

'రక్తం త్రాగుతున్నాం. రుచిగా వుంది - ఎవరిదైతే మన కేం?' అనే తత్వం వాటిది. ఆ రక్తం ప్రవహించి వున్న శరీరాలు ఏమిటో - ఎవరివో - స్థితిగతు లెటువంటివో - అది మనకెలా లభించిందో - ఈ ఆలోచనలే వాటి కక్కరలేదు.

అది కాదు ప్రత్యక్షజీవితం - మా గ్రామాలు వచ్చి చూద్దువా?

మలినమై, గుంటపడిన కళ్ళు - ఎండిపోయి నొక్కుకు పోయిన చెక్కిళ్ళు - ఎన్నడూ నూనె రాయక, దువ్వక , చింపిరిపోయిన తలలు-

కృశించిపోయి, ఎముకలు బైలువడ్డ రొమ్ములు- ఆరి, వెన్ను కంటుకుపోయిన కడుపులు, ఎండుకట్టె ల్లాంటి కాలుసేతులు-

దరిద్రదేవతాభీకర స్వరూపాలు-

నీకు హృదయంవుంటే - నీవు నా స్నేహితుడవు కాబట్టి పేదల నిర్భాగ్యస్థితిని చూచి కన్నీళ్ళు రాల్చే హృదయం నీలో వుండి తీరుతుంది - అది శ్రీమంతుల,

అధికార్ల, త్రుప్పుపట్టిన ఇనపగుండెల ముక్కుకంపుకు బండదేరకపోతే - ఏడుస్తావు చూచి.

మానవులా వీళ్ళు ? డార్విన్ పిచ్చివాడా ? కోతులు - అందుండి మనుష్యులు - అంటాడు. వానరజాతులకు మధ్య మరో జాతి-మా గ్రామీణజాతి-వుందనడే ! డార్విన్ దేశంలో ఈ జాతి లేదేమో ! వున్నా-ఇంత దౌర్భాగ్యస్థితిలో లేదేమో !

ఈ సంశయం నాకు కల్గినందుకు నవ్వుతావు. అవును నీకు నవ్వుగానే వుంటుంది. ధనికత్వం ఈ నిరుపేద కార్మిక జాతినీ - రైతుసంఘాన్నీ - ఎంతగా మాడ్చి, జీవచ్ఛవాల్ని చేసిందో ప్రత్యక్షంగా నీవు చూస్తే - నీకూ కలుగుతుంది ఈ సంశయం. కలగడమే కాదు - ఉండవలసినంత మానవత్వమూ నీలో వుంటే - గుండెల్ని పట్టి పీకుతుంది, పీల్చుతుంది, చంపుతుంది.

మగవాళ్ళతో సమానంగా పాటుపడుతూ - పాటుకు తగిన ఫలితం లేక పస్తులు పడుతూ-

ఒంటినిండా బట్ట లేని బికారిస్వరూపాలు

ఆకలిబాధ-చెప్పరాని ఆకలి బాధ-రేపటిగతి ఏమిటా అని బెంగ-పిల్లల అటమట చూచి మనేద-కన్నీళ్ళు-ఎక్కడైనా పని దొరుకుతుందేమోనని పరుగెడుతూ-

ఈ కార్మిక స్త్రీలు అనుభవించేది నరకం. ఈ బాధ, బాధ పెట్టేవాళ్ళకి కనిపించదు. వాళ్ళకు బాధ పెట్టడమే సరదా. ప్రతి ఉదయమూ రక్తం కళ్ళజూడక బతకలేని కసాయివాడికి గుండె మెత్తనా? కర్మఫల మంటాడు కామందు గట్టు మీద కూర్చుని.

ఈ బాధని ఎవరూ వర్ణించరు, మన పట్నం కవులకి ఉన్నమట్టుకు తిని ఊరూరు తిరుగుతూ, (కార్లుమీదా-రైళ్ళ మిదా) ఏ అమ్మాయి మీదో - ఏ కృష్ణుడి వలపు కత్తెగా ఉపమించుకోనో- పద్యా లల్లుకొనే మన పట్నం కవులుకి - కనిపించదు. కనిపించినా శృంగారం కనిపిస్తుంది ! బాధలో శృంగారం !!

ఈ బాధ-చావు బ్రతుకుల మధ్య దరిద్ర పిశాచి భూతం ముళ్ళ గోళ్ళు గుండెల్ని పిసుకుతున్న బాధ - ఊపిరితిత్తుల్ని చింపుతున్న బాధ - కడుపులో ఆకటి పేగుల్ని వడిపెట్టీ లాగి తెంపుతున్న బాధ - నీవు చూస్తే ! దగ్గిరగా రానక్కరలేదు - దూరాన్నుంచే - చూస్తే !

అప్పటి కప్పుడు నీ భావాలు మార్చుకొంటావు. నీ ధనికత్వాన్ని

పొదులుకొంటావు. నీ జమీందారీ గర్వాన్ని సడలించుకొంటావు, నీ పేద రైతుల-పేద కూలీల-ఇక్కట్లు బాపడానికి నడుం కట్టి ముందు కురుకుతావు. అప్పుడు జమీందారీ రైతుబిల్లు చెడ్డదనవు.

ఈ బిల్లును గూర్చి నే నొక మాట మాత్రమే చెప్పగలను. ఈ బిల్లే చట్టమై అమల్లోకి వస్తే - భారతదేశం గాంధీజీని ఎలా పూజిస్తుందో - రైతులోకం శ్రీ ప్రకాశం పంతులును అలా పూజిస్తుంది.

జమీన్ రైతు లోకమే కాదు - మొత్తం రైతులోకమే అంటున్నాను. ఏమంటావా? జమీందారీ రైతుల ఇక్కట్లను తొలగిస్తూ- ఈనాందారీ రైతుల మార్గంలో వున్న శిలాకంటకాల్ని తొలగించి ఈ చట్టం - స్నిగ్ధీకరిస్తుంది. రైతులు ఆ మార్గంలో కాలు పెట్టడమే తడవుగా-తమ గమ్యస్థానానికి ఒకటే జారడం జారిపోగలరు.

అంటే రైతు విప్లవానికి ఈ బిల్లు ఒక సోపానమని అంటాను. సంయుక్త రాష్ట్రాలలో ఇలాంటి బిల్లే - భూముల్లేని రైతులకు అప్లికేషనులపై భూస్వాముల భూమిలో కొంత భాగాన్ని తీసుకొని ప్రభుత్వం ఈయవచ్చు అనే బిల్లు - వస్తూ వుంది. ఇలానే దేశ మంతటా.

రావలసిన అసలు విప్లవానికి ఈ రైతు విప్లవం ఒక దారి మాత్రమే. అది కార్మిక విప్లవం. కార్మికుల కోసం ఒక్క ప్రొహిబిషన్ తప్ప కాంగ్రెసు ప్రభుత్వం ఇంతవరకూ ఏమీ చేసివుండలేదు.

ఈ వూహ లన్నిటి తోటి బుర్ర వేడెక్కిపోయింది. సౌఖ్యం లేని ఇన్ని కుటుంబాలు - ఇన్ని గ్రామాలు - ఇన్ని కోట్ల మంది- ఎందుకు ? ఎప్పుడు వస్తుంది ఆ సౌఖ్యం అనే మాయ వస్తువు ?

ఇంటికి పోయాను.

'చిట్టీ ?'

'ఆ'

'అమ్మ ఏదీ ?'

'పొలంనుంచి రాలే'

'నాన్నా !'

' నాన్న కూడా '

' దీపం వెలిగించలేదేం ? '

' ఇంట్లోకి వెళ్ళడానికి – చీకటి – భయమేస్తోంది. '

★★★

ప్రియసఖా !

లేఖ ఆలస్యం అయింది – కారణం వ్రాస్తాను –

భోగి రోజున – ఉదయం – స్నానం చేసి భోగిమంట దగ్గిరికి వచ్చేటప్పటికి – రామారావూ, శాస్త్రి కూర్చుని వున్నారు– మంట కణకణ మండుతోంది.

' అదేమిటి ? ' అన్నాను.

' ఏది ? ' అన్నాడు శాస్త్రి.

' ఆ బండి చక్రం '

' అది బండి చక్రం కాదు. కసి ' అన్నాడు రామారావు.

కసి ?

ఔను ! కసి !

సఖా ! ప్రేమ ప్రేమను పుట్టిస్తాది. ద్వేషం ద్వేషాన్ని కలిగిస్తాది.

కామందు రాఘవరావు తోటలో చాలా తాటి వాసాలు వున్నై. వాటిని తానెందుకూ ఉపయోగించడం లేదు.

' మా పశువులు మంచులోపడి కూనిగిలబడిపోతున్నై – ఒక పాక వేసికొంటాం – దయ చేసి నాలుగు వాసాలు ఇప్పించండి ' అని అడిగితే ' లేవు – పో ' మ్మన్నాడు.

రాత్రి – అతడి దొడ్లో వున్న బండిచక్రాన్ని వొకటి లాక్కొని వచ్చి భోగిమంటలో పడేశారు మా మిత్రులు కొందరు.

అది కసి.

' అది కసి ఎలా అవుతాది ? ' అని నీవు ప్రశ్నించవచ్చు.

ఆ తోట తను నాటాడా ?

కంచెలు కట్టి కాపాడాడా ?

నీరు పోసి పెంచాడా ?

ఇక – ఆ తోట 'నాది' అని ఎలా చెప్పుకోగలడు ?

' బోలెడు డబ్బు పోసి కొన్నాడు ' అంటావా ?

ఆ డబ్బు ఎక్కడిది ? తను పుడుతూ తెచ్చాడా ? తీశాడా గనుల్లో నుంచి ? ముద్ర వేశాడా ?

ఇక – ' ఈ డబ్బు నాది ' అనడానికి ఏమి హక్కుంది ?

ఏమీ హక్కు లేని ఒక ఆసామి – నాల్గు తాటివాసాలు ఈయడానికి నిరాకరిస్తే కసి కాదూ ?

మాకే తోటలు వుంటే ఇంకొకణ్ణి అడిగే కర్మం మా కెందుకు పడుతుంది ?

కసి ! ఔను, కసి !

' కసి బలే బలేగా మండుతోంది ! ' అన్నాడు.

' ఇదో మంటేనా? ఇంకా, ఇంకా మండాలి. విద్వేషం–అసమత్వం–నిరంకుశత్వం–స్వార్థం–ఇవన్నీ కాలి, బొగ్గు బొగ్గు అయిపోయేదాకా ఈ జ్వాలలు ఆగ కూడదు ' అన్నాడు రామారావు.

అంటూ లేచాడు మంట దగ్గిర నుంచి. అంతట్లోకే మా కోడెదూడ ముందూ – ఒక దుడ్డుకర్ర వెనకా రివ్వున వచ్చాయి మా ప్రక్కకు.

కోడెదూడ నా దగ్గిర నిలుచుంది చేతిని నాకుతూ. ఆ కర్ర మంటలో పడింది.

శాస్త్రి పరకాయించాడు.

సంక్రాంతి – బంతిపువ్వుల దండలో నాలుగు మువ్వలు గ్రుచ్చి సరదాగా దూడ మెడలో కట్టాం – అది గంతులు వేస్తూ పోయి రాఘవరావు తోటలో ప్రవేశించింది. ఆ ఫలితమే ఆ కర్ర !

కర్ర మంటలో పడి కాలిపోయింది. ' ఒకదాని కొకటి సాయం ' అంటూ నిప్పు యెగదోశాడు రామారావు.

ప్రొద్దెక్కే కొలదీ పొగమంచు దట్టం అయింది.

మా వీధి గడిస్తే చక్కని పొలాలు వుంటాయి – అక్కడి పెద్దగట్టు మీదకు పోతే సరదాగా వుంటాది ఎప్పుడైనా సరే, ఏవేళ అయినా సరే.

అక్కడికి పోదాం అని బైలుదేరాం. వాకిటి నిండా నిండుగా వున్నై ముగ్గులు. ఆ ఇల్లాలు ఆ ఇంటిగుమ్మంలో అతిదీనంగా విచారిస్తూ కూర్చున్నది.

' పండగ పూటా చస్తున్నామండీ ! నా కూలీడబ్బులు ఇప్పించండీ ! ' అని దీనంగా ప్రార్థిస్తూ వున్న ఒక కూలీని ' ఈ వేళ లేవు పొ ' మ్మని గర్జించాడు, అరుగు మీద కూర్చున్న ఒక మహాభోగి.

ఆ చలిలో చెమటలు గ్రక్కుకొంటూ ఏవో మోసి = కొనిపోతున్నాడు తన కామందుకి ఒక పాలేరు.

పనికి ఆలస్యంగా వచ్చాడని తన నౌకర్ని కొట్టడానికి తరుముతున్నా డొక యజమాని.

' పండగపూట అయినా సంతోషం లేదు. ప్రజలు తమ సంతోషాన్ని ధన దేవతకి బలి ఇస్తున్నారు. '

' ఎంత క్రూరసంఘం ఇది ! ఒకరి ఏడుపుతో మరొకరికి సంతోషం కలిగిస్తూంది. ఒకరి ఆకటితో ఇంకొకరి కడుపు నింపుతోంది. ఒకరి రక్తంతో వేరొకరికి సౌఖ్యసౌధాలు నిర్మిస్తోంది ! '

' దుర్భరం ! ' అన్నాడు రామారావు.

ఈలోపున మేము వీధి గడిచాం.

శాస్త్రి ఏదో ఆలోచిస్తూ వస్తున్నాడు. ఆయన భుజం మీద చేయి వేసి 'రామారావు సంఘాన్ని తెగతిడుతున్నాడు' అన్నాను.

' తిట్టాలి – తిట్టవలసిందే – తిట్టడమే కాదు, నాశనం చేయవలె ' అన్నాడు.

' ఏం ? ' అన్నా.

' ఈ సంఘం మనకు పనికి రాదు. దీన్ని సంస్కరించడం కూడా తగదు.'

' ఏం? '

' సంఘం ముసిల్ది అయిపోయింది ' అన్నాడు రామారావు – 'ముసలిదానికి కాంచనాభరణాలు పెడితే మాత్రం నవయౌవనాంగి అవుతుందా ? '

' మనకు క్రొత్త సంఘం కావాలి. క్రొత్త ఉత్తేజం కావాలి. 'కొత్తజీవనం కావాలి. ప్రాత అనేది వుండనే కూడదు.'

' చూడు, ' అన్నాడు శాస్త్రి ఎదుట చూపుతూ.

మంచు అప్పుడప్పుడే విడిపోతున్నది. ఆ మంచుతెర లోంచి పైరుచేలు కొంచెం కొంచెంగా కనిపిస్తున్నాయి.

' అటు చూడు ' అన్నాడు. ఆ చలిలో యీ పండుగ రోజున ఆ చేలల్లో గడ్డికోసే ఆ కూలీబాలికలు.

ఆ ప్రాసాదం మీద ఆ వెచ్చని యెండలో తడికురులు ఆరబోసికొనే ఆ సుకుమారులు.

' ఈ సంఘాన్ని ఉన్నది ఉన్నట్లే ఉంచి యీ కూలీల్ని ఆ ప్రాసాదం మీదికి ఎక్కించగలవా ? ఆ సుకుమారుల్ని యీ పొలాల్లోకి దింపగలవా ? '

' అసంభవం '

' అయితే – ఆ క్రొత్తసంఘం ఎలా వుండాలి ? '

' నీవు అడిగితే నేను చెప్పుతానా ? '

' పోని నేను అడిగాననుకో. '

' నీవు అడిగినా చెప్పను. '

' పోనీ దాచుకో ' అన్నాడు రామారావు.

' ఎప్పుడూ సంతోషంతోటే వుండేవాడివి, అలా వున్నావేం ? ' అన్నాను రామారావుని.

' కసి ' అన్నాడు.

మిత్రమా! విజ్ఞానమూ ఉద్రేకమూ గల యువకులు పట్నాల్లో వుండిపోతూ ఆ భోగాలకి అలవడిపోతూ వున్నారు గాని వారే గనక పల్లెటూళ్ళు వచ్చి మా కష్టాలన్నీ కనులార చూస్తే ఇంతలో వస్తుంది స్వర్గరాజ్యం.

కాని, ఏదీ ఆ అదృష్టం ?

ఎపుడు ఆ సుప్రభాతం ?

మిత్రుల సాన్నిధ్యం ఎంతో ఆనందం కూర్చింది నాకు ఆ వేళ. నీవూ ఉంటే ఎంత బాగుండేదో ?

భోగిరోజు ఇలా గడిచింది.

రెండో రోజున ' మా యింటికి పోదాం ' అన్నాడు రామారావు.

' కాదు, మాయింటికి ' అన్నాడు శాస్త్రి.

అంతట్లోకే మా అయ్య పిలిచి ఏదో పని మీద కూ - వెళ్లి రమ్మన్నాడు. మో - మా వూరికి ఆరుమైళ్ళ దూరంలో వున్న ఒక చిన్నగ్రామం. అదే తిరుపతి రావు వూరు.

' సరే. ఎవరింటికీ వొద్దు. అందరం కలిసి మో- వెళుదాం రండి ' అన్నాడు శాస్త్రి.

సరే అంటే సరే అనుకొని బైలుదేరాం.

త్రోవ పత్రగట్లూ, డొంకసందులూ.

మా కెవరికీ కాళ్ళకి జోళ్ళు లేవు.

శీతాకాలం బెడ్డలు చురుకు చురుకు మంటూంటే శాస్త్రి, 'అమ్మో, అమ్మో' అనడం మొదలు పెట్టేడు.

రామారావు కాల్లో ఒక ముల్లు విరిగింది. ఒకచోట కూర్చున్నాం. ఇంకొక ముల్లు తెచ్చి ఆ ముల్లును తీయబోతే ఆ ముల్లు కూడా కాల్లోనే విరిగిపోయింది.

మేము పడుతూ వున్న తిప్పలు చూచి ఆ దగ్గరే పని చేస్తూ వున్న ఒక కూలీ అమ్మాయి తన ముళ్ళగుత్తెతో ఆ ముల్లు తీసివేసింది.

సఖా ! ఒకనాడు కాలేజీకి పోతూ వుంటే మధ్య వర్షం పట్టుకొని కొట్టి కొట్టి విడిచిపెట్టింది. జ్ఞాపకం వుందా ?

అప్పుడు మనం తడిసి - పుస్తకాలు దాచుకోడానికైనా వీలు లేక తటపటాయిస్తుంటే మనతోటే కాలేజీకి వస్తూ వున్న ఒక అమ్మాయి - చేతిలో పెద్ద గొడుగు వుండి కూడా, మన పుస్తకాల్ని అయినా తడిసిపోకుండా కాపాడడానికి వొప్పుకొన్నది కాదు - కాదూ ?

ఆమె నాగరిక నారీమణి,

ఈమె పల్లెటూరి పడుచు,

ఆమె విద్యావతి,

ఈమె విద్యావిహీన.

కాని,

ఇద్దరి లోని మానవత్వాన్ని పోల్చి చూడు.

పట్నానికి అన్నీ అవయవాలే. కాని హృదయం లేదు.

పల్లెకు హృదయం వుంది. సర్వాంగసౌందర్యం కొంత కొరవడినా బాధ లేదు.

పల్లెటూళ్ళ సౌహార్ద్రాన్ని మెచ్చుకొంటూ ఆ ప్రయాణాన్ని సాగించాం.

' సంఘం హెచ్చు తగ్గులతో వుంది. ధనాన్ని ఒక ప్రమాణంగా తీసికొంటే, అత్యధిక ధనసంఘంలో అత్యల్ప మానవత్వమూ, అత్యల్ప ధనసంఘం (నిరుపేద సంఘం)లో అత్యధిక మానవత్వమూ వుంటాయి అనుకొంటాను ' అన్నాడు రామారావు – ‹నాగరికతను తీసికొన్నా అంతే '

' అది సర్వత్రా అనువర్తించదు ' అని శాస్త్రి అన్నాడు.

ఈ విధంగా ప్రసంగించుకొంటూ కుంటుతూ వున్న రామారావును వెక్కిరించికొంటూ, సాగిపోయింది–మా ప్రయాణం.

మో – చేరేటప్పటికి బాగా చీకటి పడిపోయింది.

తిరుపతిరావు ఇంటి దగ్గర లేడు.

' ఎక్కడికి వెళ్ళాడు ? ' అన్నాను.

' పొలం ' అన్నది ఆయన చెల్లె.

' ఎంతదూరం అన్నాను' అంతట్లో ఆయనతల్లి వచ్చింది.

అతిథిసత్కారాలు పొందిన తర్వాత అరుగు మీద కూర్చున్నాం, తిరుపతిరావు వస్తాడని.

' అరుగులన్నీ పెచ్చు పెచ్చులుగా వూడి వున్నె ' ? అని శాస్త్రి అంటూ రెండు పెచ్చులు లాగాడు.

' మా ఇంటికి అరుగులే లేవుగా ' అన్నాను.

' ఇవి పెచ్చులు కాదు – గాయాలు ' అన్నాడు రామారావు.

' ఏమి గాయాలు ? '

' సంఘం ఒక యుద్ధరంగం. అందులో విద్రోహంవర్గం అమాయకమైన కూలీముఠాని గాయపరచింది – పరుస్తూ వుంది. ఆ గాయాలు ఇవి '

' అయితే ఇవి ఇంతలో మానవు '

' మానవు. చక్కనివైద్యం ఏది ? '

ఇలాగే కబుర్లు చెప్పుకుంటూ కూర్చున్నాం. రాత్రి పదకొండు, పన్నెండు గంట లయిపోయింది.

కోడి కూసింది – ' తెల్ల వారిపోయింది ' అన్నాడు శాస్త్రి.

' సంక్రాంతి రోజుల్లో కోళ్ళు ఎప్పుడు పడితే అప్పుడు కూస్తవి నాయనా ' అన్నది తిరుపతిరావు జనని – ' అడుగో ! అబ్బాయి వస్తున్నాడు. '

శిరస్సు మీద గడ్డిపరకలు – ముఖాన్ని ధూళి – చిరుచొక్కా అంతా దూగర

కళ్ళలో వేడి–నిట్టూర్పులో ఆయాసం –

వస్తూనే మా ముగ్గుర్నీ ఒక్కసారిగా కౌగలించుకొన్నాడు తిరుపతిరావు.

ఏమో – ఏంటో – ఎక్కడోలాగ కనిపించింది క్షణం – కాని,

ఆ మైమరపు క్షణకాలమే.

ఆత్మానందంతో ఆకలి తీరుతుందా ?

అలసట పోతుందా ?

కల్ల – కల్ల.

మో – లో ఇంతవరకూ ఆగిపోవలసి వచ్చింది నేను. ఆ వూళ్ళో పోస్టాఫీసు లేదు. తిరిగి ఇంటికి వచ్చి వ్రాస్తున్నాను– ఇదే ఆలస్యానికి కారణం.

మో – విశేషాలన్నీ తరువాత లేఖలో –

★★★

నెచ్చెలీ !

క్షమిస్తావనే అనుకొంటున్నాను. లేఖ ఆలస్యమైంది. ఆలస్యానికి కారణం లేకపోలేదు. మీ పట్నాల్లోలాగ కాలం కరకట్టుగా నడవదు మాపల్లెల్లో . ఈవేళ నిరుద్యోగం అయితే రేపు తీరిక లేని పని– మళ్ళీ ఆ మరునాడు పని మందం – ఈ విధంగా వుంటుంది స్థితి. అందుచేత స్థిరంగా ఈ వేళ ఇది చేయాలి – ఆవేళ అది చేయాలి – అని కార్యక్రమం తయారు చేసికొనడానికి ఏమీ అవకాశం వుండదు.

గ్రామాల్లో సాధారణంగా వుండే యీ అస్థిరభావమే నీకు లేఖ వ్రాయుట ఆలస్యం చేయించింది. కాలం చాల విలువైంది. గ్రామాలు యీ విలువ గ్రహించడానికి ఇట్టి అస్థిర స్వభావం తొలగాలి.

మొన్ననే నీకు లేఖ వ్రాయాలని అనుకొన్నాను. కాని, ఆ వేళ అంతా పని. ఒక్క క్షణమైనా తీరుబడి అయింది కాదు. ఆ రాత్రి వ్రాయాలని కలమూ, కాగితమూ పట్టుకొని దీపంబుడ్డి దగ్గిర కూర్చున్నాను.

' కిరసనాయిల పొగ కళ్ళలో పడుతోంది. కళ్ళు జబ్బు చేస్తాయి. ' అని మాయమ్మ అన్నది.

' ప్రొద్ద స్తమానమూ పని చేశావు, పడుకోకూడదా ! ' అన్నాడు మామయ్య.

' అన్నోయ్ ! యీ లెక్క చెప్పి పడుకో ' అంటూ పలక తీసికొని వచ్చింది మా చెల్లి.

అది రూపాయిల గుణకారం లెక్క. లెక్క చెప్పుతున్నాను. ' రూపాయల్ని అణాలు చేయాలంటే ఏమి చేయాలి ? ' అన్నాను.

మా చెల్లి ఆలోచిస్తోంది.

' దుకాణం మీదికి తీసుకవెళ్ళి మార్చాలి ' అన్నాడు మా తమ్ముడు.

' కాదు, పదహారు పెట్టి గుణించాలి ' అన్నది మా చెల్లి.

మాయమ్మ మా తమ్ముడి పక్షం అయింది.

' అయితే యీ రూపాయిని గుణించి అణాలు చేయి ' అంటూ ఒక రూపాయిని దొర్లించింది మా చెల్లి దగ్గరికి.

నాకు ఆశ్చర్యం కలిగింది.

అచ్చట కలిగిన చమత్కారానికి కాదు నాకు ఆశ్చర్యం కలుగుత. ఇటువంటి చమత్కారా లెన్నో నిత్యమూ చూస్తూ వుంటాం గ్రామాల్లో.

మాయమ్మ మా తమ్ముడి పక్షం అవలంబించినందుకు కాదు నాకు ఆశ్చర్యం కలుగుత వినోదం కోసం, బిడ్డల సాన్నిధ్యాన్ని తల్లులు అనుభవించే ఆనందాన్ని అనుభవించడం కోసం, ఆవిడ ఒక పక్షం వహించి మాతో తర్కానికి దిగింది.

మాయమ్మకు ఆ రూపాయి యెక్కడి నుంచి వచ్చింది అని కాదు నాకు ఆశ్చర్యం కలుగుత. పదిరోజులు కష్టపడి పని చేస్తే వచ్చిన కూలి ఆ రూపాయి.

రూపాయి కంటికి కనపడితే ఎంతో ఆనందం. అందుకనే చిల్లర తీసుకొనక మినపకుడుం వంటి రూపాయి తీసుకొన్నాడు మా అయ్య.

ఆ రూపాయిని అందరూ తలకొక కాస్తసేపూ దగ్గర పెట్టుకొని ఆడుకొన్నారు దానితో.

కాని నాకు ఆశ్చర్యం కలిగించింది వేరొక విషయం. మనం అభ్యసించే విద్యకూ, జీవితంలో చేయబోయే పనికి ఉన్న అంతరం హఠాత్తుగా నా మనస్సుకు తట్టింది.

మనం నేర్చుకొన్నది, నేర్చుకొంటున్నది, రూపాయిని పదహారుతో గుణించి అణాలు చేయడమే.

కాని చేయవలసిన పని రూపాయిని దుకాణం దగ్గిరకు తీసుకొని వెళ్ళి మ్రోగించి చూపి పదహారు అణాలనూ లెక్క పెట్టుకొని ఇంటికి రావడం. అంత వుంది అంతరం !

' చూశావా ? చదువులు చదువుతున్నాం. పట్నాల్లో ఒక రూపాయి ఒక దమ్మిడీలాగ ఖర్చు పెడతాం. '

చదువు పూర్తి అవగానే ఉద్యోగాలకు దేవుళ్ళాట మొదలు పెడతాం. అందరి కాళ్ళూ పట్టుకొంటాం.

సఖా ! ఇన్ని త్రిప్పలూ ఎందుకు ? బ్రతకడానికి ! బ్రతికి ఎందుకు ? మన స్వార్థాన్ని నింపుకోవడానికి ! అంతేగా ?

సంఘం ఏమైపోయినా సరే, మనతో వారు ఎన్ని కట్టళ్ళు కుడుస్తున్నా సరే, దేశం అధోగతికి దించుకొని పోతున్నా సరే మనకు చీమ కుట్టిన చందం అయినా వుండదు.

మన జిల్లా కాదు, మన తాలూకా కాదు, మన గ్రామం కాదు, మన ఇల్లు వుండి, తక్కిన ప్రపంచం అంతా మునిగిపోతున్నా సరే, మనం లెఖ్ఖ చేయం అంతే.

మిత్రమా ! చదువుకొన్న వాళ్ళంతా తమ కష్ట ఫలాన్ని తింటూ పట్నాలలో సౌఖ్యాలు అనుభవిస్తూ, కులుకుతూ వుండడం చూచి పల్లెటూళ్ళు కన్నీరు విడుస్తున్నవి.

గ్రామోద్ధరణం అంటూ పత్రికల్లో వ్రాసుకొంటే పని కాదు. ఉపన్యాసాలిస్తే పని కాదు. రోడ్ల వెంట మోటారు కార్లలో నాలుగుసార్లు తిరిగి నాలుగువందలు భత్యాలు కొడితే పని కాదు. అవన్నీ రూపాయిని పదహారు చేత గుణించినట్లే వ్యర్థాలు. కాగితం మీద కోట్లుకోట్లు సంఖ్యలు వేసుకొని ' ఇంత ధనం వుంది నాకు ' అని సంతోషించడం ఎట్లో, అవన్నీ అట్లే.

ఈ ఊహ ఆ క్షణంలో తట్టింది నాకు. ఆశ్చర్యం కలిగింది.

ప్రజాసముదాయం కోరే ప్రత్యక్షఫలం ఆడంబరం కాదు.

అంతట్లోకే ' వరికుప్పచేలో నీరుపడ్డది, నీవు రావాలి. ' అంటూ వచ్చాడు, ఒక రైతుకోటయ్య. ఆ వేళ నీకు లేఖ వ్రాయడానికి వీలే చిక్కలేదు.

ఆ రాత్రి అంతా పొలాలలో జాగారం చేశాం.

కోతలు అయినవి. కొందరు కోతలు కోయగానే నూర్చి వేసుకొంటారు. కొందరు కుప్పలు వేసికొని వేసవి కాలం తలసూపగానే చైత్రారంభంలో నూర్చు కొంటారు.

కుప్పలు చేలలోనే వేస్తారు. కుప్పల చుట్టూ పైరులు చక్కగా పెరుగుతూ వుంటాయి.

నీటి బోదెకు దగ్గరగా వున్న చేలో కోటయ్య కుప్ప వేశాడు.

కాలువ యింకా యెండిపోలేదు. బోదె కన్నం తెగి కుప్పచేలో నీరు పడింది.

బోదె కన్నం కట్టివేసి చేలో పడ్డ నీరు పోయేలాగున పిల్లబోదెలు తీసి ఒక గట్టు మీద కూర్చున్నాం కోటయ్యా, నేనూ.

హాయిగా నక్షత్రాలు మెరుస్తున్నాయి. గుబురు గుబురుగా యెదుగుతూ, చల్లని గాలికి 'జోరు' మంటూ పైరుచేలు యెంతో ఆనందాన్ని కూరుస్తున్నాయి.

' పల్లెటూరి జీవితం యెంతో మనోహరమైంది ! ' అని అనుకున్నాను. కాని, ' పస్తులు పడాలి, కష్టాలకు ఓర్చుకోవాలి. ఈ రెండూ తప్పితే పల్లెటూరే ప్రశాంత జీవిత సౌఖ్యానికి పుట్టిల్లు. '

' కుప్ప పల్లాన్ని పడ్డది. ఆ మెరక చేలో వేద్దాం అనుకొన్నాను ' అన్నాడు కోటయ్య. ' అంతర్వేది వెళ్ళగానే మార్చేయాలి. '

' అంత తొందర యేమి వచ్చింది ? సంవత్సరాదికి నూర్చుకోవచ్చు ' అన్నాను.

' అబ్బే, పన్నులు వచ్చి తల మీద తన్నుతాయి. ఇంట్లో ఒక పింగాణీచిప్ప అయినా లేదు అమ్మడానికి. అన్నీ ముట్టిమూకుళ్ళే ' అన్నాడు.

సఖా ! కష్టం వొకళ్ళది, ఫలితం మరొకళ్ళది.

పేదల నోళ్ళు కొట్టి, కడుపులు మాడ్చి, ఉన్నదంతా ఊడ్చుకపోయి ఏమి చేస్తారో తెలుసా ? బేంకులలోనూ, ఇనుప పెట్టెలలోనూ కుప్పలు పోసికొని కూర్చుని అనుభవిస్తారు సర్వభోగాలూను.

ఎప్పుడు తొలకరిస్తాది అని కళ్ళు విప్పి కనిపెట్టుకొని వుండి –

ఎప్పుడు కాలువకు నీరు వొస్తాది అని రాత్రింబవళ్ళు మననం చేసి –

మడిదున్ని విత్తనాలు చల్లి – నీటి కొరకూ – కూలి కొరకూ యితరులతో పోటీలు పడి –

ఆకుమళ్ళు పశువులు త్రొక్కి తినివేయకుండా రాత్రింబవళ్ళు పొలాల లోనే, వట్టి నేలనే పండుకొని కాపలా కాచి –

కుట్టే జెర్రిలకూ, పొడిచే తేళ్ళకూ, కరిచే పాములకూ శరీరాన్ని అర్పిస్తూ –

విసుగూ విరామమూ లేకుండా పొలాలకు నీరు పెట్టి, దున్ని, ఊడ్చి –

వర్షం అనక, బాడిబందలు అనక–పైరుల్ని–నిత్యమూ చూస్తూ, కాస్తూ –

ఎరువులు వేసి, కలుపులు దీసి, పంట పండించి –

పంటను యెలుకలు, చిలుకలు తినివేయకుండా జాగ్రత్త చేసి –

పంటను కైలు చేసి – ధాన్యం రాసులు పోసి – తమ కడుపులు కాలుతూవున్నా, కన్నీళ్ళు కారుతూ వున్నా –

మిత్రమా ! ఇనాందారులకు ఫలితం అంతా అప్పగించి వట్టిచేతులు నలుపుకొంటూ యిండ్లకు పోయి పస్తులు పడే రైతుల దీనగతి యెవరికి హృదయం కరిగించదు ?

చాలకాలం గడిచిపోయింది నాకు యీ వూహ లోనే, కోటయ్య ఏమి ఆలోచిస్తున్నాడో నాకు తెలియదు.

ఇద్దరమూ తెలివొంది చూచుకొనేసరికి మంచుచేత మా తలలు నానిపోయినై. పోదాం పద అని లేచాడు కోటయ్య.

రాత్రి అంతా నాకు నిద్దర పట్టలేదు. పైగా అమితమైన చలి కూడాను. చలిమంటలు వేసుకొంటూ కబుర్లు చెప్పుకొంటూ ఆ రాత్రి గడిపాం.

ఆ మర్నాడు నిద్దుర బద్ధకం చేత (ఏమీ పనిలేకపోవడమే బద్ధకానికి కారణం) నీకు లేఖ వ్రాయలేకపోయాను. ఆ రాత్రి అన్నం తినకుండానే నిద్ర పోయానట, మాయమ్మ అన్నానికి యెంత లేపినా లేచాను కానట.

రేపంతా పని వుంది. మెట్టదుక్కులు వచ్చాయి. తోటల్లో అరకలు కట్టాలి. రేపు మూర్తిగారి యింటికి వెళ్ళాలి అనుకొంటూన్నాను. ఎలా వుంటుందో.

ఇంతవరకూ నా లేఖ యెందుకు ఆలస్యమయిందో వ్రాశాను. అసలు నీకు వ్రాయాలి అనుకొన్న సంగతి వ్రాయనే లేదు.

క్రిస్టమసు వస్తూంది. క్రిస్టమసుకూ సంక్రాంతికీ కలిపి కాలేజీకి సెలవులు యిస్తారు. నేను యీ యేడు చదువు సాగిస్తే నిన్ను మా వూరు తీసుకొని రావాలి అనుకొన్నాను. కాని పురిటిలోనే సంధి కొట్టింది నా చదువుకు.

డబ్బు లేని చదువు యిబ్బందుల చేటు. వచ్చే యేడైనా చదువుతానో చదవనో. కాలం జరిగిపోయే కొలదీ స్నేహాలు ప్రాతబడిపోతూ వుంటాయి. క్రొత్తపరిచయాలు కలిగే కొలదీ ప్రాత పరిచయాలు అడుగున పడిపోతూ వుంటాయి. ఇది ప్రపంచ స్వభావం.

కనుక యీ సెలవులకు మా వూరు వస్తావనే అనుకొంటున్నాను.

నీవంటి అర్ద్రహృదయుడు పల్లెటూళ్ళు వచ్చి ఇచ్చట ప్రజలు పడే కష్టాల్నీ - కష్టాలు తొలగిపోతే పల్లెటూళ్ళు మానవసంఘానికి ఈయగల ఆనందాన్నీ - చూస్తే యెప్పటికైనా మంచిది.

ఏ విషయమూ వెంటనే తెలపాలి. నారింజపళ్ళూ, వెలగపళ్ళూ, కొబ్బరి కురిడీలూ జాగ్రత్తచేసి వుంచుతాను. తప్పకుండా రావాలి. సెలవు.

★★★

చెలీ !

క్షేమం

రాత్రంతా కుప్ప దగ్గిర పండుకొన్నాను. జోగయ్య ఒక మామూలు రైతు - సుబ్బయ్య ఒక ఈనాందారు దగ్గిర పాలేరు - ఈ ఇద్దరూ నాకు మిత్రులు.

ఈ వూసూ ఆ వూసూ చెప్పుకుంటూ కొంతసేపు కాలం గడిపాం. ఒకరి కష్టా లొకరికి తెలుపుకొంటూ సానుభూతిని ప్రకటించుకొంటూ గడిచాయి కొన్ని గడియలు.

కుప్ప దగ్గిర - కుప్పకు ఆనుకొని- ఒక గట్టు. ఆ గట్టు మీద కొబ్బరి ఆకుల చివళ్ళతో కట్టిన ఒక పాక - ఆ పాకలో మేము పండుకొన్నాం.

వట్టిగడ్డె మాకు పరుపులు. కొబ్బరితుంటలే తలదిండులు. కొబ్బరిచాపలే దుప్పట్లు.

వెల్లకిల పండుకొన్నాం ముగ్గురమూ. మా పాకలో నుంచి మిణుకు మిణుకు నక్షత్రాలు ఎంతో హాయిగా వున్నై. ఆ నక్షత్రాలు తొంగిచూచే సందుల్లో నుంచి చల్లగా మంచుస్నాన దిగజారుతోంది.

చలి ఉహుహుహూ అనిపిస్తుంది. మా పంచెలు ఆ చలిని ఆపలేక పోయినై. కట్టుకొన్న పంచెలు విప్పి కప్పుకొన్నాం. చలి ఆగలేదు. దగ్గిర వున్న కొబ్బరి చాపలు మీదకు లాక్కొని వాటి మీద వట్టిగడ్డి కప్పుకొన్నాం.

' ఈ వేళ మంచి చలి ' అన్నాడు సుబ్బయ్య.

' ఈవేళ కేంగాని మొన్న వేసింది శీతలం ' అన్నాడు జోగయ్య. ' అరక పట్టుకొని దున్నుతూంటే మేడితోకకు చెయ్యి అంటుకు పోయింది. '

' ఈ వేళ కూడ అలాగే వుంది ' అన్నాను నేను. ' ఆపైని ఇంకో నాలుగాకులు వెయ్యవలసింది. '

' అప్పుడే నా వొళ్లంతా నానిపోయింది ' అన్నాడు సుబ్బయ్య.

' ఇంటికాడ హాయిగా పండుకోక – ఈ నరకం ఏంటి మనకి ? ' అన్నాడు జోగయ్య.

' ఈ కుప్ప మనది కాదు కాబట్టి '

' మనదైతే ? '

' మన కామందు లాగే హాయిగా శాలువా ముసుగు పెట్టుకొని గుర్రుపడుతూ వుందుము, ఈపాటికి డాబామిద్దె గదిలో. '

' అప్పుడు మన ప్రాణానికి ఇంకొకళ్ళు ఏడ్చేవాళ్ళు ఈ చలిలో పడి మనలాగే '

' ఏడిస్తే పోనీ '

' అలాగే అందరు యజమానులు. మన కామందును మనం అసహ్యించుకొంటున్నాం. మనం కామందులమైతే మన చేతి క్రింద పనిచేసేవాళ్ళు మనల్ని అసహ్యించుకొంటారు ' ఈ మాట కొంచెం రైతునని చెప్పుకొనే జోగయ్య అన్నది.

జోగయ్య మాటని సుబ్బయ్య ఎదిరించాడు. ' అందరూ యజమాన్లే అయితే నో ? ' అని.

' అవలేరు ' అని జోగయ్య అన్నాడు. సుబ్బయ్య నా చేతిని గోకాడు. ' పోనీ ' అయ్యారు అనుకో. అప్పుడు ? ' అన్నాను.

' ఎందుకు అవరు ? '

' కుబేర్రావుగారి పంద్రెండువందల ఎకరాల్నీ ప్రభుత్వం వశపరచుకొని కుటుంబానికి ఐదు ఎకరాల చొప్పున ఇస్తే ? అలాగే హిందూ దేశా న్నంతట్నీ విభాగిస్తే ఎందుకు అవరు ? ' అన్నాను.

' అబ్బో ! ఇక న్యాయం వుండ్కర్లేదూ ? ' అని జోగయ్య అన్నాడు.

' ఇప్పుడేమంత అగోరిస్తుంది న్యాయం ? ' అని సుబ్బయ్య అన్నాడు.

అని ,

' కష్టం వొకళ్ళది, ఫలం మరొక్కళ్ళది. ఇదేనా న్యాయం ? తను స్వయంగా సాగుచేసుకోలేనంత భూమి ఈనాందారు కెందుకు ? కష్టపడి – భూమిని బాగుచేయగలిగే మాకు ఏమీ (ఇళ్ళస్థలం అయినా) లేకపోవడం దురన్యాయం కాదూ ? ' అంటూ ఉపన్యాసం సాగించాడు సుబ్బయ్య.

' అయితే ఇప్పుడేమంటావు ? ' అన్నాను సుబ్బయ్యని.

' ఏమనడానికి ఏముంది ? నీవు మొన్న పత్రికలో చదివావు కావూ అందరికీ సమానత్వం రావాలని ? అది రావాలి ' అన్నాడు.

' అది ఎలా వస్తుంది ? మాటలతో వస్తుందా ? ' అన్నాను.

' సాధించాలి '

' ధైర్యం–సాహసం వుండాలి. మన మందరమూ వీరులు అయిపోవాలి ' అన్నాడు.

' అమ్మో పల్లెటూళ్ళు ! ' అనుకొన్నాను.

ఇంతట్లోకే కుప్ప బెదబెదలాడింది. ఏంటా అని పరకాయించాం. ఏంటో చల్లగా కనుపించి కుప్పచాటున దాగింది.

' అమ్మో ' అని ఉలిక్కిపడ్డాడు సుబ్బయ్య.

' బలే ధైర్యం వుంది నీకు ! సమత్వం సాధించే వీరుడివి. కాదూ ? ' అన్నాడు జోగయ్య.

లాంతరు తీసుకొని కుప్ప వెనకాలకు వెళ్ళాను. అది తుర్రుమని పారిపోయింది.

' ఏమిటది ? ' అని సుబ్బయ్య అడిగాడు.

' మా కర్రెకోడిదూడ ' అన్నాను.

' కుప్ప లాగిందా ? '

' లేదు. లాగే ప్రయత్నంలో వుంది పాపం ! '

అది కూడా మన సుబ్బయ్య లాంటిదే. సాధించడానికి వచ్చి పారిపోయింది !

' అది ఎక్కడికి పోతాదో - కట్టివేసి వస్తా' నని లాంతరు తీసుకొని బైలుదేరాను.

సుబ్బయ్య - జోగయ్య అనుకొన్న మాటలు మాటి మాటికీ జ్ఞాపకం వస్తూనే వున్నై.

' పల్లెటూళ్ళలో విప్లవశక్తి పుట్టింది. అది లోలోపల కుమ్మిలుతోంది అగ్నిపర్వతం లాగ, ఎప్పుడో ప్రేలక తప్పదు ' అని అనుకొంటూ తిన్నగా మందలోకి వెళ్ళాను.

తల్లి దగ్గర నిల్చుంది దూడ. తల్లి దాన్ని నాకుతుంది ప్రేమతో.

తోటంతా ప్రశాంతంగా వుంది. మందలో మా అయ్య పండుకొని వున్నారు.

మెల్లగా దూడని కట్టివేసి - లాంతరు తగ్గించి - ఆ మంద లోనే కూర్చున్నాను చాలసేపు విశ్వవిలాసాన్ని వీక్షిస్తూ.

సుఖంగా నెమరవేస్తూ పండుకొన్న ఎడ్లు.

కూలీలూ, పాలేళ్ళూ, అంతా కష్టాలు మరిచిపోయి సుఖస్వప్నాలు కంటూ వుంటారు వారి వారి గృహాల్లో.

ఎంతోమంది కష్టజీవులు ప్రేమసల్లాపాల్లో ఆనందం పొందుతూ వుంటారు ఆ సమయాన్ని.

దుఃఖితులు జీవితార్తుల్ని మర్చిపోయి నిద్రిస్తూ వుంటారు.

ప్రకృతి ఎంత హాయినీ - ప్రశాంతాన్నీ కూరుస్తుంది జీవితానికి !

ఆహా ! ' రేపు ' అనేది లేకపోతే - !

' రేపు అనేది లేకపోతే ఎంత బాగుండునుప ? ' అనుకొన్నాడు.

' రేపు అనేది నిజంగా లేదేమో ' అని భ్రమ కలిగింది. కాని - భ్రమ.

ప్రొద్దు పొడుస్తుంది తిరిగి. తప్పదు.

ఎద్దుల్ని తోలుకొనిపోయి అరకలు కట్టాలి.

అవి అలసి నడవకపోతే కర్రలతో వాటిని కొట్టాలి.

కార్మికులు, కర్షకులు, తిరిగి వారి వారి పనులకుపోవాలి.

కష్టపడాలి.

దుఃఖించాలి.

అబ్బ ! ఆ 'రేపు' అనేది రాకపోతే ఎంత హాయిగా వుంటుంది ప్రాణం !

సఖా ! అలాంటి వూహలతో చాలసేపు ఆ అంధకారంలో కూర్చున్నాను. మానవులకు - అందులోనూ పేదలకు - ఎంత కష్టం దాపురించింది !

తమతో బాటు ఎన్ని జీవుల్ని, ఆవుల్నీ, ఎద్దుల్నీ ఇంకా ఎన్నో జంతువుల్ని కష్టపెడుతున్నారు తమ స్వార్థానికి !

ఈ దీనజీవికలు తరించే మార్గం లేదా వొకటి ?

'సమత్వం రావాలి. సర్వసమత్వం రావాలి' అంటూ ఏదో గింగురుమన్నది' నా చెవిలో.

ఇక అక్కడ వుండలేక లాంతరు తీసికొని కుప్ప దగ్గిరికి బైలుదేరాను.

త్రోవలో రెండు లేగదూడలు ప్రక్క ప్రక్కగా పండుకొని నెమరు వేసి కొంటున్నవి.

రెపరెపలాడుతూ కూస్తో, రెండు గుడ్లగూబలు ఒక చెట్టు మీద నించి ఇంకొక చెట్టు మీదికి ఎగిరిపోయినై.

చెలికారం ఎంత దివ్యమైంది !

చెలికారం లోనే సర్వసమత్వం వుంది.

నీవు ధనవంతుల బిడ్డవు, నేను నిరుపేదను.

నీవు నిత్యపట్న వాసివి, నేను పల్లెటూరివాడిని.

నీవు భోగలాలసుడవు-నేను కష్టజీవిని.

కాని,

మన స్నేహం ఎంత హృదయపూర్వక మైంది !

సర్వసమత్వం స్నేహంలో వుంది - సత్యం.

ఇప్పుడు సంకుచితంగా వున్న స్నేహాన్ని విశ్వవ్యాప్తం గావించాలి అంతే.

అప్పుడు కలుగుతుంది సమత్వం.

అది శాశ్వతంగా వుంటుంది ఆనందకరమై.

కుప్ప సమీపించాను. పాకలో ఆ యిద్దరూ నిద్రపోతూ వున్నారు.

మంచు కురుస్తూ వుంది జోరుగా.

నేను కూడా గడ్డిలో దూరి కూర్చున్నాను.

ప్రజలకు కష్టాలు నశించిపోవాలి. సౌఖ్యాలు శాశ్వతంగా ఉండాలి.

ఈ కుప్ప దగ్గర మేమెందుకు చలిలో వణకుతూ బాధపడుతున్నాం ? కుప్పను దొంగలు దోచుకోకుండా చూడడానికి.

దొంగ లెందుకు దోస్తారు ? తిండి లేక. తిండిగలిగితే దొంగలే వుండరు.

తిండిగలిగితే మేము ఈ కష్టాలు పడనే పడం.

అందరికి కడుపులు నిండుగా తిండి దొరికే అవకాశాలు వుంటే చాలు - సమత్వం దానికదే వస్తుంది.

ముందు ప్రపంచాన్నంతా ఒకే స్నేహదృష్టితో చూచే గుణం సంఘానికి కలగాలి. ఈ వూహల్లో ప్రపంచమంతా ఒక్కసారి చుట్టి వచ్చింది మనస్సు. వివిధ దేశాల్లోనూ సమత్వానికీ, అసమత్వానికీ, నిరంకుశత్వానికీ, దాస్యానికీ- భాగ్యానికీ పేదరికానికీ- ఎక్కువకూ తక్కువకూ-గర్వానికీ అడకువకూ-పోరాటం ఏవిధంగా జరుగుతున్నదో ఒక్కసారిగా కళ్ళకు కట్టినట్టు కనిపించింది.

కాలేజిలో అసమత్వానికి చెందిన రాముడూ, గర్వానికి చెందిన దేవిడ్డూ, నిరంకుశత్వానికి చెందిన రాఘవరావూ, భాగ్యానికి చెందిన నీవూ, పేదరికానికి చెందిన నేనూ, అడకువకు చెందిన మహమ్మద్ ఖానూ - ఎంత స్నేహంగా వుండే వాళ్ళమో జ్ఞప్తికి వచ్చింది.

'ఆ స్నేహం కాలేజీకి వెలుపల ఎందుకు వుండదు ? అది విశ్వవ్యాప్తం ఎందుకు కాదు ? సర్వసమత్వాన్ని సాధించడానికి మారణ విప్లవమే యేల ? శాంతి విప్లవం చాలదా ? ' అని అనుకొన్నాను.

ఆ స్నేహమంతా తలుచుకొని అందులో ప్రత్యేకంగా నీ తోటి స్నేహాన్ని జ్ఞప్తికి తెచ్చుకొనేప్పటికి శరీరం పుల కాంకురితం అయింది. ఏదో తెలియని ఆవేశం ఉప్పొంగింది హృదయంలో.

ఆ పాకలో గడ్డి క్రింద దాచిన పుస్తకం, పెన్సిలు తీసి ఈ కిరసనాయిలుబుడ్డి లాంతరు వెలుగులో ఈ పద్యం వ్రాశాను.

' నాలుగింటికె కళాశాల మూసిన నాటి
పైరు చేల్గట్ల విహారములును ,
సెలవులలో వేద్క చెలగు సంజల నాటి
వైనతేయ తటోపయానములును,
వెస పుస్తకములపై విసుగు పుట్టిన నాటి
నెలవైన వెన్నెల పులినములును,
పువ్వుకో కాయకో, పుట్టువాదుల నాటి
క్షణికమ్ములగు ప్రేమకలహములును

మరపునకు రావు, నెచ్చెలి, మరపు రావు,
బ్రతుకు తెర్వుల వెన్నంటి వచ్చు తుదికి.
జీవిత పథాలు వేరయి, జీవయాత్ర
వెడలి దూరమైపోయెడి వేళకూడ.

ఒంటరినె అయి ఇంట కూర్చున్న యపుడొ
ఏమియును తోచకొక దారి నేగు నపుడొ
వేసవులలోని సాయాహ్న వేళలందు
మొక్కల కుదుళ్ళు తీర్చి నీర్వోయునపుడొ
కలలవలె పూర్వరీతులు కానుపించు
కలత కన్నీరు వేడిగా కారిపోవు. '

సఖా ! అది చూడడానికి కొబ్బరి చిగుళ్ళ పూరిపాక. పట్నం వాళ్ళ కంటి కది అసహ్యంగా, తేలికగా కనిపిస్తుంది.

కాని, మాకు అది దివ్య భవనం, చర్చాసౌధం, సౌఖ్యవేదిక, విహారసీమ.

★★★

ప్రియ మిత్రమా !

అనారోగ్యంగా వుంది. ప్రొద్దుటి నుండీ ఇంట్లోంచి బైటికి పోలేదు.

సాయంకాలం అబ్బాయి వచ్చాడు - పొలం పోదాం రమ్మన్నాడు. నీరసంగా వుంది - రాలేను - అన్నాను.

' తావులు తేలే చల్లని తేటగాలీ - హృద్యంగా కల కల్లాడే పచ్చని పైర్లూ - హృదయాన్ని ఆకర్షించే తోటలూ - వుండే గ్రామంలో ఇంట్లో కూర్చోవడం నరకప్రాయం కాదూ ? ' అన్నాడు.

' ఆరోగ్యం సరిలేదు. '

' ఆరోగ్యం సరిలేక పోవడం యువకులికి కాదు '

నీడగా వున్న మార్గం విడిచి (చలి వేస్తూంది) ఎండలో నడిచాం.

ఆవూసూ, ఈవూసూ చెపుతూ నాకు వుత్సాహాన్ని కలిగించడానికి యత్నిస్తున్నాడు అబ్బాయి–

' ఇంటికాడ – ఆ జ్వరం కంపు ప్రక్కా – ఆ వూపిరి తిరగని చీకటిగదీ – ఆ పొగ చూరూ గాలీ '

' చెరువు గట్టుకు వెళ్ళితే – ఆ విడిచే చెంగల్వలూ – ఆ మొగిచే తామరపూలూ – ఆ ఆడుకొనే చిరుకెరటాలూ – ఆ పాడుకొనే నీటి పక్షులూ – '

అంటూ.

పొలం పోయాం - చెరువుకట్టు మీదికి. ఎండలో నిల్చున్నాను. ఆ సాంధ్యాముగ్ధ సౌందర్యాన్ని చూస్తూ - అబ్బాయి చెరువులో దిగాడు పువ్వులు కోయడానికి.

ఆ పాటల్లో - ఆ ఆటల్లో - ఆ సుందర ప్రకృతి వొడిలో పూర్తిగా నిద్రపోయాను, నేను మానవుణ్ణి అని మరిచి !

కలలు కంటున్నాను, అంతా ఆనందమే - అంతా సౌఖ్యమే - అని నా అనారోగ్యాన్ని విస్మరించి !

కీర్తిస్తున్నాను – ఆ ఆనందాన్ని నాకిచ్చిన ఎవర్నో – నా కష్టజీవిత దుఃఖాన్ని కప్పిపుచ్చుకొని !

వెర్రివాణ్ణి.

సఖా ! ఆ ప్రక్కచేలో కష్టంతో పనిచేసుకొంటూ వున్న రైతు ఈ ఆనందాన్ని అనుభవిస్తూ వున్నాడా ?

ఆ చెరువుమూలలో పశువుల్ని మేపుకొంటూవున్న ఆ చిన్నకుర్రాడు ఈ సాయంసంధ్యా ప్రకృతిలో ప్రమోదిస్తున్నాడా ?

గడ్డి బుట్ట తలపై పెట్టుకొని – నీర్సంగా ఇంటికి పోయే ఆ పల్లెటూరి పడుచు, ఈ ముగ్ధ సౌందర్యంలో తన్మయత్వం పొందుతుందా?

లేదు – లేదు.

నావంటి అనారోగ్యులికీ – నీ వంటి సుఖభోగులకీ – ఇంకా ఎవరో వంటి పనిలేనివారికీ తప్ప, కష్టపడి జీవించే స్వార్థజీవులకి ఈ సౌఖ్యమూ – ఈ ఆనందమూ – అనుభవించడానికి తీరుబడి వుండదు ! సౌకర్యాలు లేవు !

దుర్గతి !

' ఏమిటి ఇలా వున్నావు ? ' అన్నాడు అబ్బాయి భుజం మీద చేయి వేస్తూ – చేతిలో పువ్వుల్ని ముఖంలో పెడుతూ.

' నిరాశ ' అన్నాను.

' ఎందుకు నిరాశ ? ఏమి నిరాశ ? మరణం ముందు – నిరాశ వెనుక.'

మరణం ముందు – నిరాశ వెనుక ?

' కావచ్చును కాని, సఖా ! ఈ సంఘుక్రమం వొకరికి నిరాశగా – మరొకరికి పేరాసగా వుంది.

" అటు విను " అన్నాను.

నవ్వే పువ్వుల పెదవుల్లోనించో – కేరేకెరటాల గొంతుల్లోనించో – పక్షుల కదిలే నాలుకమీద నించో – ఒక పాట వినిపిస్తూంది.

ఈ పల్లె చాలు నాకీ పొలము చాలు నా
కీ పాక చాలు నోయీ !
ఆకలీ, అధికారి అదరుపాటూ నన్ను
అంటరాగూడదోయి !

పాట వచ్చిన దిక్కు నడిచాం.

ఆ వూచిన బాడిదపు చెట్ల క్రింద – ఆ పొలం అంచున ఒక పాక – ఆ పాకలో ఒక రైతుబిడ్డ.

' కృష్ణా ! పాటలు పాడేస్తున్నావే : '

అన్నాను వెళుతూనే.

చూస్తూనే ఆ కుర్రాడు లేచి వచ్చి చేతిని గట్టిగా పట్టుకొని మెత్తగా గిల్లాడు.

' ఏం ? వేడిగా వుంది చేయి ! ' అన్నాడు.

' జ్వరంగా వుంది, ఇంటికి పోతాం – పాటలు పాడు – మాన వద్దు – ఏనాటికైనా మన పాటల్ని లోకం వినకపోతుందా ' అన్నాను. ' పొలం కాపలా కాస్తున్నావా ? '

' ఔను '

నిరాశ కాదూ ?

అబ్బాయి ఏదో ఆలోచిస్తూ నడుస్తున్నాడు.

' నిరాశ కాదూ ? ' అన్నాను. ఆ కుర్రాడి చదువు వీధిబడితోటే ముగిసింది. కాని ఎంత చక్కని పాటలు వ్రాస్తాడను కొన్నావు ? ఈ పల్లెటూళ్ళో – ఈ దినదిన భుక్తి కోసం – ఈ ఆకటిచిచ్చు ఆర్చుకొనే నిమిత్తం కష్టిస్తూ నష్టిస్తూ – వ్యర్థం అయిపోవలసిందే కాదూ అతని జీవితం ?

' ఓ అంటే నా రాని షోకిల్లాలంతా విద్యాభ్యాసాలకనీ – విదేశాలకనీ – (వాళ్ళ పెద్దలు వుద్యోగస్తులో – కోటీశ్వర్లో అయివుండటం చేత) లక్షలకొలది డబ్బు వ్యర్థం చేస్తూ వుంటే – ఈ అజ్ఞాత కాళిదాసులూ, యీ అనామక మహాత్ములూ ఈ పల్లెటూళ్ళలో, ఈ మారుమూలల్లో, హతాశులై నశించిపోవలసిందే కాదూ ? '

' నిరాశ ! '

అబ్బాయి ఏమీ మాటాడలేదు.

' నీ జ్వరం ఏమయింది ? ' అని మాత్రం అడిగాడు.

చెలీ ! నా జ్వరం ఇంటికి పోయేటప్పటికి ఎక్కువయింది – నీర్సంగా వుండి బైటికి ఎందుకు పోయావని మా అయ్య కోప్పడ్డారు.

ఈ సాయంతనం జరిగిందంతా వ్రాయాలి అని కూర్చున్నాను, కిరసనాలు దీపం దగ్గిర.

కాని – ఏం జరిగిందీ ?

' మరణం ముందు– నిరాశ వెనుక ' అన్న అబ్బాయి మాటల్లో అర్థం ఉందా ?

నిరాశ అంటే ? ఇక ఆ జీవితం వ్యర్థం అన్నమాట !

ఎన్ని జీవితాలు – ఒకటా ? రెండా ? నూరా ? లక్షా ? కోట్లకొలదీ –

వ్యర్థం అయి పోతున్నాయి. ఈ వ్యర్థానికి కారణం నిరాశ ! నిరాశ ముందు - మరణం వెనుక !

కాని -

భుక్తి కోసం దేశాంతరం పోయి మరణించిన భర్త కోసం సంతోషంతో వైనతేయంలో దాక్కొన్న ఆ ముగ్ధ -

ఆకటిచిచ్చుతో అలమటిస్తూ వున్న బిడ్డల్ని తృప్తి పరుపలేక (తన ఇరుగూ పొరుగూ మహాభాగ్యంతో తుల తూగుతూవున్నా) చెరువులో ముందు బిడ్డల్ని పడేసి - తరువాత తాను పడి - ఈ స్వార్థ సంఘానికి వీడ్కోలు చెప్పిన ఆ తల్లి -

ఉరికంబం మీద చలువ కన్నీరునించి, జయిస్తానని గర్వపడ్డ ఆ యువకవీరుడు -

చీకటి చెరసాలలో చిరునవ్వు నవ్విన ఆ ప్రవక్త -

త్రేతాయుగంలో -విద్వేషాన్ని స్వార్థాన్ని నిర్మూలించి - సౌఖ్యాన్ని మానవకోటికి సమానంగా పంచిపెట్టాలని యత్నించి - స్వార్థపరుల చేతిలో హత్యపొంది - కలియుగంలో తన ఆశయాన్ని గెలిపించుకొంటూ వున్న ఆ అమృతజీవి-

' మరణం ముందు - తరువాత నిరాశ ' అనేది కూడా కాక - అసలు నిరాశ అనేది లేనేలేదేమో అని...

అబ్బాయి మాటలు కాదన్నాను. సమర్థించుకోవడానికి కూడా ఆయన ప్రయత్నించలేదు !

గంభీరత !!

ఈలాగే అనుకొంటున్నాను, వూహలు పరుగెత్తుతున్నాయి - కాని కలం జరగడం లేదు.

కలం పడేసి - వూహిస్తున్నాను. ఏదో చిమర వాసన కొట్టింది -

అయ్యో ! దీపంబుడ్డి మీదికి వ్రాలి నా క్రాఫింగు వెంట్రుకలు సగం మాడినై.

" ఏమిటి ఆ వాసన ? " అని పల్కరించాడు మా అయ్య.

" ఏమీ లేదు కాగితం మాడింది " అన్నాను.

" ఇంకా వ్రాస్తున్నావా ? పడుకో " అన్నాడు.

దీపం ఆరిపేసి పడుకొన్నాను. కాని నిద్ర మాత్రం రావడం మానేసింది. క్రింద చెమ్మ, వర్షకాలంలో మా ఇల్లు అంతా నానిపోవడం వల్ల ఆ చెమ్మ ఇంకా ఆరలేదు. నేను పడుకోవడం వొక చాప మీద. దోమలు విస్తారం.

పైని దోమలూ – లోపల ఆవేదనలూ–చురుకు చురుకు పొడుస్తున్నాయి.

శరీరం మీదకి చీమలు ప్రాకుతున్నాయి. పైని ఇంటికి కప్పు చిల్లులనుండి నక్షత్రాల కాంతులూ – మంచు చినుకులూ రాలుతున్నై.

లేచి కూర్చున్నాను – మళ్ళీ పండుకొన్నాను – మళ్ళీ లేచాను.

దీపం వెలిగించాలని అగ్గిపెట్టె కోసం వెతికాను.

' ఏమిటి నాయనా అది ? ' అన్నది మాయమ్మ.

' అగ్గిపెట్టె లేదు. అగ్గి ఇస్తాను ' అంటూ కుంపటిలో నిప్పులు వూదడానికి లేస్తోంది.

' అక్కర్లేదులే అమ్మా ' అని చెప్పి పండుకొన్నాను.

మిత్రమా ! అగ్గిపెట్టే కొనడానికి కూడా డబ్బు లేదు. ఆ మాట మరిచిపోయే నేను అగ్గి పెట్టె కోసరం వెతికాను !

అయినా మావూళ్ళో – మా (కూలీ) సంఘంలో మేమే భాగ్యవంతులం !

సఖా ! రాత్రి అంతా ఇలా గడిచిపోయింది. నాకు లాగే ఎన్ని ఎన్ని ఆర్తిజీవనాలు తపించిపోతూ వున్నాయో ఈ నిశీథ సమయాన్ని !

ప్రశాంతంగా నిద్రపోవలసిన రాత్రుళ్ళే మాకు వ్యథాచింతలు – అప్పుడే మాకు తీరుబడి మా బ్రతుకుల్ని గురించి ఆలోచించుకోడానికి.

ఎన్నటికి యీ దుస్థితి తొలగిపోయి సమతాసౌఖ్యం రావడం ? ఈ దుర్భర క్షుధానిశీధి గడిచిపోయి ప్రశాంత ప్రభాతం రావడం ?

★★★

ప్రియసఖా !

క్రిష్టమసు వచ్చింది – పోయింది. సంక్రాంతి వస్తూ వుంది – అదీ అలాగే పోతుంది.

కాని,

మా కష్టాలు ఎప్పుడూ రావడమే - పోవడం మాత్రం వుండదు.

ప్రొద్దుటే లేచి అరక కట్టాను. వూరి వెలుపల పుంత దగ్గర తోట అది. ఆ పుంతలో కూలీల ఇండ్లు చిక్కిరిబొక్కిరిగా కట్టబడి వున్నాయి.

నేను దును తున్న తోటదరిని-కంచె ఆవల - ఒక కొంప వుంది. ఆ కంచె ఎత్తుగా పెరిగి, చీకటిచీకటిగా, ముసుగ్గా వుంది.

ఆ కొంపలో ఇంకా దీపము వెలుగుతూనే వుంది. ఆ దీపం వెలుగులో ఒక ముసలివాడు ఏవో కొన్ని కాగితాలు తిరగవేస్తూ కూర్చున్నాడు.

అతడెవరో నాకు తెలుసు.

ఇంకా చీకటి పోలేదు. నేను దున్నుతునే వున్నాను. మంచు కురుస్తూనే ఉంది.

ఒక కొంగ్ర కలిపి, రెండో కొంగ్రపోసి, చుట్టూ తిరుగుతూ ఆ కంచె దగ్గరకు వచ్చేటప్పటికి 'జల్లు'మని పూలవర్షం కురిసింది మీద -

అక్కడ పూలచెట్లే లేవు. డొంకమల్లెలు వున్నాయి, అవి పూసేకాలం కాదిది.

మరి - ఆకాశాన్నుంచి నక్షత్రాలు రాలాయా ? దేవతలు పూలవర్షం కురిపించారా నేను పడే కష్టానికి మెచ్చి ?

ఏమో - అనుకొని - అరక నొక్కిపట్టి వెనక్కి చూశాను.

' నాయనగారూ ! ఇంత చీకటితోనే అరక కట్టారా ? ' అంది కంచె ఆవలనుండి ఒక వృద్ధకంఠం.

' అవును ' అన్నాను.

' మీద పడ్డాయేమో కాగితం ముక్కలు, ఏమీ అనుకోకండి '

' ఫర్వాలేదు లే ' అంటూ ఎడ్లని తోలాను. నాగలిలో చిక్కింది ఒక పెద్ద కాగితం ముక్క

దాన్ని తీసి చదివాను. అందులో ఇలా వుంది.

' నాయనలారా ! దురన్యాయం సాగుతోంది ప్రపంచంలో. కడుపుమాడి కూలీలు చచ్చిపోతున్నారు. తిన్నది అరక్క ధనవంతులు తట్టుమొట్లాడుతున్నారు. భార్య, భర్త, తల్లీ, తండ్రి, కొడుకూ, ఇంటిల్లిపాదీ రెక్కలు ముక్కలు గొట్టుకున్నప్పటికి

కడుపునిండా కూడు దొరకడం లేదు. అయ్యలారా ! ఇది గమనించండి, ఇలా ఎంత కాలం ఈ అన్యాయాన్ని జరగనిస్తారు ?....

ఈ ముక్కలో అంతే వుంది. దాని తరువాత ముక్క కోసం వెతికాను అరక ఆపి.

నేను ఆ ముక్క చదవడం – అరక ఆపి తక్కిన ముక్కలు వెదకడం – ఆ కంచె అవతలి వ్యక్తి చూచాడు.

'ఏంటి అయ్యగారూ ! వెతుకుతున్నారు ?'

'ఈ కాగితాల్ని ఇలా ఎందుకు చింపివేశావు !'

'ఎందుకండీ చాలాకాలం క్రిందటివి – ప్రాతవి.'

'ఇలాంటి కాగితాలు ఇంకా వున్నాయా నీ దగ్గర ?'

'ఏవో నాలుగైదు కాగితాలు మాత్రం వున్నాయండీ.'

'వాటిని నన్ను చూడనిస్తావా ?'

'మీ చిత్తం.'

సఖా ! ఇక్కడ నేను చేస్తూన్న పనికి నీవు నవ్వుతావేమో – నవ్వినా సరే. అరక ఆపేశాను. ఎడ్లని విప్పి ఇంటిముఖం పట్టించాను.

తోటలో చెల్లా చెదురుగా పడివున్న కాగితం ముక్కలు దొరికినన్ని పట్టుకొని కంచెలో నుంచి దూరి అవతలి కొంపకు పోయాను.

ఆ వృద్ధుడు (పేరు సుబ్బారాయుడు) నన్ను సావిట్లోకి పిల్చి పీట వేశాడు. కూర్చున్నాను.

ఒక మూల ఎలుకలు కొట్టిన పాత తాటాకుల బుట్ట పెట్టెని ఒక దాన్ని నా ముందు పెట్టి దాని మూత తీశాడు.

అందులో కొన్ని కాగితాలు వున్న మాట వాస్తవమే. కాని తెల్లకాగితాలు ! ఒకటి రెండు ఏదో చిల్లర పద్దుల జాబితాలు – ఒకటి రెండు వుత్తరాలు.

'సరిలే, మంచి కాగితాలు చింపేశావు' అంటూ అక్కడే కూర్చుని ఆ చింపుముక్కలు చదవడం మొదలు పెట్టాను ఒక్కొక్కటి.

'అమ్మలారా ! అయ్యలారా ! తక్కువ కూలీకి పని చెయ్యకండి. కామందు అనగా...'

ఒక్క ముక్కకూ మరో ముక్కకూ అతకులు కుదరలేదు. అందుచేత ముక్కలన్నీ వట్టి వట్టివే చదివేశాను.

'... మన కష్టరక్తం, మన వేడి చెమ్మట, ధనవంతులకు తిండి అవుతున్న ... '

' గొప్పవాళ్ళం అనుకొనేవాళ్ళు మనతో సమానంగా అయినా పనిచేయాలి – లేక వాళ్ళతో సమానంగా బ్రతకడానికి సరిపోయేటంత కూలి అయినా...'

' వూడుపుల్లో కట్టుకట్టించాను. కూలి రెట్టింపు చేయించాను '

'...వేళ వందమంది చుట్టలు త్రాగేవాళ్ళని కొట్టాను. నలభై మంది త్రాగుబోతులకి సంఘశిక్ష వేయించాను. మరీ... '

' శనివారం సంతకు వెళ్ళాను. సంతచుట్టూ పాతిన తుమ్మ ముళ్ళకంపలకు వేనవేలు పొగచుట్టలు గ్రుచ్చి... '

' కట్టుకు లొంగకుండా పనిచేయడానికి కూలీల్ని తీసుకొచ్చిన వెం... '

మిత్రమా ! ఈ విధంగా వుంది ఆ కాగితం ముక్కల్లో –

ఇది లెనిన్ హెచ్చరింపా ? మ్యాజినీ దినక్రమమా ? ఏమీ కాదు– ఒక గ్రామీణుని తెగింపు మాత్రం.

ఇతడు ఏమి చదువుకొన్నాడు ?

నిరక్షరకుక్షి ! ఏమేమి విప్లవ గ్రంథాలు తిరగ వేశాడు ?

అసమత్వం – సంఘదౌష్ట్యం – అనుభవం !

' ఈ వ్రాతలన్నీ ఎవరు వ్రాసి పెట్టారు నీకు ? ' అన్నాను.

' ఎవరైనా అబ్బాయి చేత చెప్పి వ్రాయించుకొనే వాణ్ణి ' అన్నాడు.

' మరి వీటిని ఎందుకు చింపివేశావు ? ' అన్నా.

' నాయనగారూ ! ఎందుకండీ ఇవన్నీ ? నాకేమి చేస్తాయి ? పనియేమన్నా అయిందా – కష్టం ఏమైనా ఫలించిందా – ఏమీ లేదు. పని కావాలి గాని మనకు వట్టి వ్రాతలు కూడుపెడతాయటండీ ? ' అన్నాడు సుబ్బారాయుడు.

అంటూ,

' ఎంత శ్రమపడ్డాను ? ఎంత కష్టం అనుభవించాను ? ఎందరి తిట్టులు తిన్నాను ? ఎందరి క్రోధానికి బలిఅయ్యాను ? ఎన్ని సమ్మెలు కట్టించాను ? ఎందరిని – కామందుల్నీ, కూలీల్నీ కూడ – కొట్టాను ? ఎన్నిసార్లో కోర్టులకి వెళ్లాను ? ఎన్ని సార్లు నెగ్గుక వచ్చాను ?

' అయ్యగారూ ? నాకష్టం వ్యర్థమైంది. నా బ్రతుకే విఫలం అయింది. ఇంక నన్ను యీ కాగితాలా రక్షించేవి ?

' ఆ రోజులు తలుచుకొంటే, అప్పుడు మీరింకా చిన్నవారు, నేను ఇంకా ఎందుకు బ్రతికివున్నానా అనిపిస్తుంది. ఎంతో విచారం కలుగుతూ వుంటుంది.

' సంఘం ఒక అధర్మసంస్థ. ధనవంతులు స్వార్థం కోసమూ – పేదలు పరార్థం కోసమూ – జీవితాల్ని త్యాగం చేసుకుంటున్నారు. ఎంత దారుణం !

' కూలిని ఎక్కువ చేయడానికి సమ్మె కట్టేప్పుడు ఒక నాడు నేను కర్రపుచ్చుకొని త్రోవలో నిల్చుంటే జిల్లా అంతా వొణికింది.

' ఆ రోజుల్లోనే నాయత్నాలు ఫలించలేదు. మన వాళ్ళకి అంతరాత్మలు లేవు. వివేకం శూన్యం, ఓర్వజాలని తనం మెండు.

' ఏమో – ' అంటూ పెదవి విరిచాడు నిరాశ తోటి ఆ ముదుసలి !

సుబ్బారాయుడి ఉపన్యాసం వింటూ అలాగే కూర్చుండి పోయాను.

కూటి కోసం కూలీలు పోరాటం సలిపిన ఆ రోజులు సమ్మెల తోటి – దొమ్మీల తోటి – కుట్రల తోటి – అల్ల కల్లోలంగా కనుపించాయి నా ఊహానేత్రానికి.

సంఘం ఒక అధర్మసంస్థ ?

ఔను – ఔను –

ముమ్మాటికి ఔను.

ఈ అధర్మానికి ఈ గ్రామీణుని హృదయం ఎంత కుమిలిపోయిందో !

' గొప్పతనాన్ని గ్రహించి, గౌరవించే ఉపజ్ఞ భారతీయులకు లేదు. ఇటువంటి వాళ్ళు ఏ పరదేశంలోనో అయితే యుగ పురుషులు అయివుండేవాళ్ళు – ప్రపంచానికి సౌభాగ్యం కూర్చి వుండేవాళ్ళు ! '

చైనా విప్లవనాయకుడైన సన్ యాట్ సేనుడి వీలునామా లోక ప్రసిద్ధం. అది ఈ సుబ్బారాయుడి దినచర్యను మించగలుగుతుందా !

' ఎందరెందరు మహాపురుషులు ఇలా వ్యర్థం అయిపోతున్నారు !

' అవిద్య ! అవిద్య ! అవిద్య ! దీనికంతకీ, ఈ దుస్థితి కంతకీ, మూలకారణం అవిద్య !

' అవిద్య అనాగరిక లక్షణం. అనాగరిక దేశాల్లో భారతదేశం మొదటిది!'

సఖా ! ఇలాంటి వూహలు రెచ్చిపోయినై. నాకు గుండె బరువెక్కిపోయింది, కూర్చున్న కాడ నుంచి లేవలేక పోయాను.

వూహించే కొలదీ క్రొత్త విచారాలే పుట్టు కొస్తున్నాయి. కాని ప్రాత విచారాలు పోవడం లేదు.

' అన్నోరుం, అయ్య రమ్మంటున్నారు ' అని పిలిచింది మా చెల్లి.

' వెళ్ళండి అయ్యగారు ! వెళ్ళండి కాని మన సంఘాన్నీ - సంఘంలో అతిదుర్భరస్థితిని అనుభవిస్తూ వున్న కూలీల్ని మాత్రం మరిచిపోకండి ' అంటూ సుబ్బారాయుడు ఇంట్లోకి పోయాడు.

' అయ్య ఏమంటున్నారు ? ' అన్నాను మా చెల్లెతో ఇంటికి వస్తూ.

' తిడుతున్నారు '

' ఎందుకూ ? '

అంటూ కంచె దాటి చూచేటప్పటికి నేను దున్నకుండా అరక మానివేసిన తోట దున్నివుంది.

' అమ్మో ' అనుకున్నాను ' ఇంకేముంది ! ఈవేళ సాధింపులు తప్పవు.'

సుబ్బారాయుడి ఇంటికి వెళ్లిన తరువాత మా అయ్య వచ్చి - తిరిగి అరక కట్టి - ఆ తోట దున్ని వేసినాడు.

కావలసినది కార్యం, కబుర్లు కావు. నేను చేసిన పని ఏది ?

నేను సుబ్బారాయుణ్ణి మెచ్చుకోవడం.

అతని వ్రాతలు చదివి ఆనందించడం.

అతని అభిప్రాయాల్ని పదేపదే ఊహించడం, గొప్పవాళ్ళని కనుటలో భారతదేశం ఇతర దేశాలకి తీసిపోదు అని గర్వించడం. అంతే.

ఇదంతా ఎందుకు ? కూడు పెడుతుందా ? గుడ్డలు ఇస్తుందా ? సౌఖ్యం చేకూరుస్తుందా ? ఏదీలేదు.

అయినా - అంత తప్పు పని చేశానా ?.

చేయవలసిన పని చేయలేదు.

కాని - అనామకుడైపోతున్న ఒక గొప్ప ప్రజాసేవకుణ్ణి గురించి కొంత తెలిసింది.

అయినా –

సుబ్బారాయుడు నాకుమల్లే ఊహాజీవి కాదు. ఉత్తర కుమారుడూ కాదు. కష్టజీవి – కర్మజీవి.

మిత్రమా ! ఇంటికి చేరేటప్పటికి నా వూహలు మధ్యలోనే వున్నై. హఠాత్తుగా చినిగిపోయినై – మా అయ్యను చూచేటప్పటికి.

కాని ఆ చినుగుల్లో – ' సంఘం ఒక అధర్మసంస్థ ' అనేది మాత్రం శిధిలం శిధిలంగా రాలింది.

సంఘం మీది ఏవగింపు నల్లగా ఆవరించింది – సంజ చీకటి లాగ అందులో ఏవో క్రొత్త వూహలు తళుక్కు మన్నాయి నక్షత్రాల్లాగ. ఆ నక్షత్రాల్ని గురించి నీకు వచ్చే లేఖలో వ్రాస్తాను.

★★★

సుహృద్వరా !

' ప్రతిదీ విచిత్రమే – అన్నీ ఆశ్చర్యాన్నే కలిగిస్తాయి నీకు ' – అన్నావు. కోతలు కోసేటప్పుడు ఈనాందార్లు దగ్గిర వుండి కుప్పలు వేయించుకుంటారు.

ఊడుపులు ఊడ్చినప్పటి నుంచీ కష్టం ఫలితానికి వస్తుంది, కడుపార తిందాం, అని కాచిపట్టుకోనివున్న రైతులు, కూలీలు బిక్క మొగాలు వేసుకొని నిరాశ చేసుకొని ఇండ్లకు పోతారు.

ఇదేమీ కడుపు కోతపెట్టదా ? హృదయం (ఉంటే) మండించదా ? దీన్ని కూడా నీవు తేలికగానే చూస్తావేమో, నీ వింత ప్రకృతి నాకు అర్థం కాలేదు.

నీవు నమ్మవు కాని అన్నం లేక ఎంతమంది చచ్చిపోతున్నారో పల్లెటూళ్ళలో లెక్కలు లేవు.

కాయకసరూ, పండూఫలమూ, ఏవో ఎల్లప్పుడూ వుండే పల్లెటూళ్లలో దరిద్ర దేవతకు ఎంతో మంది బలి అయి పోతున్నారంటే, మరి ఆ దేవత భయంకర రూపం నీవే యోచించుకో.

పస్తులు పడి మాడి చస్తున్నారు పాపం ప్రజలు అని పనులు యేమన్నా తక్కువ అవుతవా ? ఉహూ – ఎప్పటిపనులు ఎప్పటి మాదిరిగానే వుంటవి.

తమ కూలీలు, రైతులు , పాలేళ్ళు, తిన్నారా - తిన లేదా - అని ఆలోచించరు యజమానులు. తిన్నా సరే తినక పోయినా సరే పనులు మాత్రం ఎప్పటిలాగే చేయాలి. తాము మాత్రం తృప్తిగా భుజించి వచ్చి గట్టమీద కూర్చుంటారు.

ఇదంతా ఎందుకు చెప్పవలసిందంటే మేము కూడ కొంత పొలం కౌలుకు చేస్తున్నాం. పండినచేలు కోసి కుప్ప వేసి ఇంటికి వెళ్ళి రాత్రి పస్తుపడుకోవలసి వచ్చింది. ఎంత కష్టంగా వుంటుందో అనుభవించిన వాళ్ళకే తెలియాలి.

' పస్తులు పడుతున్నారు పాపం' అని ప్రకృతి కరుణిస్తుందా ? అసలు ప్రపంచంలో ఇలాంటి హెచ్చుతగ్గులు, కష్టసౌఖ్యాలు వున్న సంగతి ప్రకృతికి తెలిసా ? ప్రపంచం ఒకేరీతీగా వుండాలనే ప్రకృతి ఆశయం. కాని, సంఘం స్వార్థపరుల పక్షం వహించి మావంటి వారిని అధోగతిపాలు చేస్తుంది.

శీతకాలం, మెట్టదుక్కులు, తోటలు ఆరిపోతున్నాయి. ' రేపు అరకలు కట్టాలి' అని చెప్పిపోయాడు మా యీనాందారు. ' కట్టవచ్చులెండి ' అన్నాడు మాఅయ్య కాని-

' ఆరిపోవడంలే ఆ మెరకగడ్డ ? ' అంటూ కళ్ళెర్రజేస్తే ఏమి చేస్తాం ?

ఇంత మాత్రం దానికే అంతకోపమా అనుకొన్నాను నేను. కాని, మన స్వతంత్రభావాలు అక్కడ చెల్లుతవా ? కామందు హుకుం, చేసితీరాలి.

తొలికోడి కూయక ముందు నుంచే లేపడం ప్రారంభించాడు మాయయ్య నన్ను. నాకు నిద్ర చాల్లేదు. రాత్రి సగం రాత్రి వరకూ పొలంలో కుప్పదగ్గర జాగారం చేశాను. మా వుళ్ళో దొంగలు విస్తారంలే. దొంగలంటే మామూలు దొంగలు కాదు. మామూలుగా దొంగలు భాగ్యవంతుల్ని దోచుకుంటారు.

భాగ్యవంతుల్ని దోచుకొంటే పదిరోజులపాటు బ్రతుకనన్నా బ్రతుకవచ్చు. కాని పల్లెటూళ్ళలో ఈమధ్య చిల్లర దొంగలు బైలుదేరారు. కొబ్బరికాయలు దొంగిలించడం, కుప్పలు దోచుకోవడం, వాకిట్లలో పెట్టుకొన్న కుండా బిందీ ఎత్తుకు పోవడం. ఇవి చిల్లర దొంగలు చేసే గొప్ప దొంగతనాలు.

పేదలు, పేదల కొంపలే దోస్తారు. తిండి లేనప్పుడు కడుపు కాలుతూ వున్నప్పుడు, ప్రాణాలు అటూ ఇటూ అవుతున్నప్పుడు ఏమి చేయాలి ? మూడే మార్గాలు.

అడుక్కోవాలి, అంటే భిక్షమెత్తుకోవాలి. ఎవడు పెడతాడు ? ఒకపూట-రెండూ పూటలు అయితే ఎవడైనా పెడతాడు ముష్టిలో వీరముష్టి. అక్కడనుండి ?

అప్పుచేయాలి ? ఎక్కడ ? ఎవరి దగ్గర ? పేదలకు అప్పులు ఎవరు యిస్తారు. ? అప్పులు చేసు తిరిగి ఎలా తీర్చుకుంటారు? పోనీ అప్పులు చేసి ఎగవేయడానికికా?

దొంగిలించాలి. ఈ కళ అందరికీ చేత కాదు. కాని కొందరు జీవితంలో నిరాశపొంది సంఘం చేస్తూ వున్న అన్యాయాన్ని సహించలేక, తాము బ్రతకడానికి వేరుగతి గానక దొంగతనానికి దిగుతారు.

ఎన్ని చట్టాలు చేసినా, ఎన్ని బందో బస్తులు చేసినా – ఎన్ని రక్షణ విధానాలు అమల్లో పెట్టినా, దొంగతనాలు ఆగకపోవడానికీ 'క్రైమ్' అనేది తగ్గక పోవడానికీ కారణం ఏది అంటావు ? సంఘంలోవున్న అసమత్వమే. ఈ 'క్రైమ్' ను ఆపడానికి సంఘాన్ని ఆమూలాగ్రంగా సంస్కరించాలి. అట్లు సంస్కరించక ఎన్ని క్రొత్త చట్టాలు చేసినా, ఎన్ని క్రొత్త బందిఖానాలను కట్టించినా ఏమీ లాభం వుండదు.

దొంగలు ఎవరు ? సంఘం దౌర్జన్యాన్ని ఎదుర్కొనే విప్లవకారులు. న్యాయానికి సంఘంలో స్థానం లేదని గ్రహించి అసమత్వాన్ని బహిరంగంగా ఎదిరించడానికి జంకి, వేరు మార్గాలు పట్టిన సంఘీయులు.

దొంగలు కూడ మనుష్యులే. వాళ్ళు అందరిలాగ పుట్టినవాళ్ళే. వాళ్ళకీ అంతరాత్మలు వున్నవి.

కాని మా పల్లెటూరి దొంగలు కేవలం తిండి కోసం–అణాకూ, బేడకూ దొంతనాలు చేస్తారు. పేదల్ని పేదలే దోచుకోవడం.

దొంగతనాలు తప్పుకాదు అని నేను అనడం లేదు. కాని, నిరుపేదలకూ, నిరుద్యోగులకూ బ్రతకడానికి గత్యంతరాన్ని సంఘం చూపడం లేదు.

అలాంటి దొంగలు ! మా కుప్ప యెక్కడ నూర్చుకపోతారో అని రాత్రులంతా కాపలా మూలాన్ని నిద్ర చాలడం లేదు.

' పొద్దుపొడుచుకొచ్చేస్తుంది. లెగు లెగు ఇంత నిద్దరా ? ' అన్నాడు మా అయ్య. లేవక తప్పింది కాదు. చలి వణికిస్తుంది. నీవు నిరుడు కొని పెట్టిన ఖద్దరు దుప్పటి కప్పుకొని బైటకు వచ్చాను. రావడంతోనే 'జుంయ్' మని నడినెత్తి నుంచి పాదాలదాకా మంచుగడ్డ చేసేసింది శరీరాన్ని. ఒక మంచు బిందువు మామిడిఆకు మీదనుంచి రాలింది. 'అమ్మా' అనుకొన్నాను.

' రండి రండి ' అన్నాడు వెంకన్న ' ఎడ్లు ముందు ' వెళుతున్నాయి. నాగలి కూడా తోటలో వేసి వచ్చాను.

మిత్రమా ! అతణ్ణి చూచి ముందు నేను భయపడ్డాను. ఒక గోచి తప్ప అతని పైమీద మరి బట్టలేమీ లేవు. చేతిలో ఒక చిన్న ఈతజువ్వ, కిర్రుచెప్పులుకూడ వున్నాయి. ఒక మ్రోడులాగ నిల్చున్నాడు మా వాకిట్లో !

ఎంత కష్టం ! పట్నంలో సౌఖ్యం పొందే సుకుమారులకు – పల్లెటూళ్ళలో అయినా ధనం కూడబెట్టుకొని సర్వ భోగాలు అనుభవించే జమీందారులకు, ఆ చలి ఆపడానికి ఎన్ని శాలువలు కావాలంటావు ? పైగా భారత దేశపు శాలువలు చాలుతవా ? విదేశాలనుంచి దిగుమతి కావాలి బేళ్ళు, బేళ్ళు.

అలాంటి భయంకరం అయిన చలి వెంకన్నను ఏమీ చేయలేదు.

' నీకు చలిపెట్టడం లేదూ ?' అన్నాను.

' కప్పుకోవడానికి దుప్పట్లు వున్న మీవంటి వారికి తప్ప నాకేమి చలి ?' అన్నాడు అతడు, అంతటితోటి వూరుకోక ఒక మోటుసామెత కూడా ప్రయోగించాడు చలి మీద.

' నన్ను కూడా దొంగల్లో చేర్చావా ' అన్నాను దుప్పట్ని తీసివేస్తూ.

' అ దేమిటండీ ! మీరు దొంగలెలా అవుతారు ? ' అన్నాడు.

' ఇప్పుడు నీవు అన్నావు కావూ దొంగనని ? అనడమేమిటి ? నిజంగా నేను దొంగనే. నీకు లేని దుప్పటి నాకు ఎలా వచ్చింది ? నీవూ కష్టపడుతున్నావు. నేనూ కష్టపడుతున్నాను. ఇద్దరి కష్టమూ సమానమే. అయితే నాకు వున్న దుప్పటి నీకు ఏది ? ' అన్నాను.

' మీరు కొనుక్కొన్నారు: నేను కొనుక్కోలేదు ' అన్నాడతడు.

' నీవు ఎందుకు కొనుక్కోలేదు ? '

' నాకు యిచ్చే కూలి ఒక్కపూట తిండి సరిపోతుంది. రెండోపూట పస్తే. ఇక బట్టలు ఏమిపెట్టి కొనుక్కొంటాను ? '

' నాకూ అంతే కదూ ? మరి నేనెలా కొనుక్కున్నాను ? '

' ఏమో ' అన్నా డతడు. అప్పుడు నేనిలా చెప్పాను.

' నేను కొనుక్కో లేదు యీ దుప్పటి. భాగ్యవంతుడైన ఒక స్నేహితుడు కొని పెట్టాడు. ఆ స్నేహితుడికి మాత్రం డబ్బు ఎక్కడిది ? '

' ప్రపంచంలో బ్రతకడానికి మూడే మూడు విధనాలు: (1) కష్టపడి సంపాయించుకోవడం (2) భిక్ష మెత్తుకోవడం (3) దొంగిలించడం.

' ధనికులు పనినా చేయరు, ధనికులు భిక్షింప, రింక ధన మెట్లబ్బున్ ? '

' అని ఒక కవి ప్రశ్నించినట్లే ప్రశ్నించుకొంటే, మన వంటి పల్లెటూరి పేదరైతుల, పేద కూలీల నోర్లుగొట్టి కూడబెట్టిన ధనమే ధనికులకు ఆధారమని తేలుతుంది. అట్టి ధనాన్ని పెట్టే నా మిత్రుడు ఈ దుప్పటిని కొనిపెట్టాడు. అతని మిత్రుణ్ణి గనుక నేనూ దొంగనే. నీవు సరీగా అన్నావు. అందుకనే దీన్ని తీసి పారేసాను.'

నా యీ ఉపన్యాసానికి నీవు కోపగించుకో నక్కర్లేదు.

నేడు కూపస్తమండూకాలకి కూడా రాజకీయాలు తెలుసు. ఇలాంటి ఉపన్యాసాలు పల్లెటూళ్ళలో ప్రతీ పశువులకాపరి కుర్రవాడికీ వచ్చు.

కాని,

' దిగుదిగుమనే నా సవితే కాని, దిగే నా సవితి ఒకరా లేదు ' అన్నట్లు అందరూ చెప్పేవాళ్లే. చేసేవాళ్ళే కళ్ళకు కనుపించరు.

' ధరణిలో, దొంగతనములో, దొరతనములో' అని పాడాడు వెంకన్న. మా వూరికి యెనిమిది మైళ్ళ దూరంలో వున్న ఒక వూళ్ళో వేసిన హరిశ్చంద్ర నాటకానికి కామందుతో కూడా వెళ్లి అతడు నేర్చుకొన్నవి ఈ రెండుముక్కలే.

అయినా సమయానికి స్ఫురించే విద్య కొంచమయితే నేమి?

' దొంగతనాలకైన దొరలకే చెల్లింది - దొరతనాలకైనా దొరలకే చెల్లింది. మీకేమండీ ? మధ్య మావంటి వాళ్ళున్నారు కదా మాడి చావడానికి ? ' అన్నాడు పుసుక్కున.

అరే ! నేను ఒకరి మీద నిందమోపుతుంటే, ఇతడు నా మీద నింద మోపుతున్నాడు !

సఖా ! ' ఇదే సాంఘికాంతరములో వున్న నిగూఢ రహస్యం ! ' అనుకొన్నాను.

' మాటల కేం గాని ప్రొద్దుపొడిచేస్తుంది, రండి ' అన్నాడు వెంకన్న.

దుప్పటి తీసిపారేసి నేనూ కర్ర తీసికొని బైలు దేరాను. కాని-చలి !

ఊరికే నాకు నేనే - వణకిపోవడం మొదలు పెట్టాను.

మాట్లాడబోతే ' పవవవ ' ' దదదదద ' అంటూ ప్రారంభమైంది.

పచ్చికతో నిండి, నేలంతా చల్లని మంచునీటి మయమయింది.

చెట్ల ఆకుల మీద నుండి మంచిబొట్లు రాల్తూ, ఒక్కొక్కటి ఒక్క చలిపిడుగులాగ మొత్తుతున్నాయి.

'చదువుకొన్నవారు, మీకు కూడా యీ తిప్పలన్ని ఎందుకండీ ?' అన్నాడు వెంకన్న నా అవస్థ చూచి.

'పేదలు చదువుకొన్నా సరే - చదువుకోకపోయినా సరే. పట్నాల్లో వున్నా సరే-పల్లెల్లో వున్నా సరే అవస్థలు తప్పవు-' అన్నాను, మరేమీ అనడానికి తోచక.

'లేదండీ, చాలమంది పట్నాల్లో ఉద్యోగాలు చేసుకుంటున్నారుగా ! మా నీలకంఠ బాబుగారికి మా ఆలాపనే లేదు' అన్నాడు.

'నన్ను కూడా మీ నీలకంఠ బాబుగారి లాగ అయిపొమ్మంటావా ?' అన్నాను.

ఈ మా వూసుల సందట్లో నా చలి సగం చచ్చింది.

'వెంకన్నా ! నీవే చెప్పు భాగ్యవంతులు ఉద్యోగస్థుల్లో వుంటారంటావా, లేక వ్యవసాయం, వర్తకం చేసుకొనేవారిలో వుంటారంటావా, ఎక్కువమంది ?' అన్నాను, అరకలు కట్టే తోటలోకి వెళుతూ.

'వ్యవసాయం, వర్తకం చేసుకొనేవారిలోనే వుంటారు' అన్నాడు ఎడ్ల భుజాల మీద కాడి పెడుతూ.

'అయితే, ఈ ఉద్యోగస్థులు పట్నాల్లో వుండి ఎవరికి మేలు చేసినట్టు ? వాళ్ళ జీతం డబ్బులు వాళ్ళకే చాలవే. వారంతా పల్లెటూళ్ళు వచ్చేస్తే దేశాన్ని ఎంత శోభావంతం చేయగలరో ఆలోచించు' అన్నాను నేను కూడా ఎద్దుల భుజాల మీద కాడిపెడుతూ.

వయ్యారంగా (పట్నంలో మసిలినవాణ్ణి కదూ ?) కాడి పెట్టబోయానేమో అందులో ఒక ఎద్దు కొమ్ము విసిరింది, కాడి క్రిందబడింది, నా మోకాలు బొప్పికట్టింది.

కొమ్ము విసిరిన ఎద్దును కొట్టాలా, కాలికి తగిలిన నాగలిని కొట్టాలా, అన్నంత కోపం వచ్చింది. సఖా ! ఇదీ నేటి నా ఉషః కాల జీవిత సరళి ! నా మెట్టదుక్కుల అనుభవాలూ, కుప్పనూర్పుల అనుభవాలూ నీకు చాలా లేఖలు వ్రాయించే లాగున్నాయి.

ఇలాగే రాస్తూ వుంటానులే. కష్టపడి అలసిన నా హృదయానికి కొంచెం ప్రశాంతి కలుగుతూ వుంటే చాలు. నా లేఖలన్నీ నీవు సొంతంగా చదువుతూ వుంటే చాలు.

మెకాలి బొప్పి సలుపుతోంది. ఆవుపేడ కాపడం పెట్టుకోవాలి. ఇక నేను విరమిస్తాను.

★★★

ప్రియ సుహృద్దీ !

ఆ రాత్రి తిరుపతి రావు కూడా పొలం పోయాను.

ఆ పొలం ప్రక్కనే వైనతేయం ప్రవహిస్తోంది శ్రావ్యంగా.

కొబ్బరాకు చిగుళ్ళతో వేసిన పొక పైరుపాకలో పొక కిరోసినాయిల బుడ్డిలాంతరు మినుకు మినుకు మంటూ వుంది దూరంలో.

పోతూ-పోతూ పురుషోత్తం సమాధి దగ్గర నిల్చున్నాం కొంతసేపు.

ఆనాటి రోజులన్నీ - ఆ యువజనోద్యమాలూ, ఆ గ్రామ ప్రచారాలూ, గుప్పున వచ్చాయి జ్ఞాపకానికి.

వేసవి కాలంలో తలలు కాల్చుకుంటూ, కాళ్ళు మాడ్చుకుంటూ ఆ యిసుక గరువు పల్లెలన్నీ తిరిగి యువకుల్లో జాతీయ జీవనం పోసిన ఆ బాల్యదినాలు కనులకు గట్టినై.

జాతిదాస్య ముక్తికీ, దేశ సౌభాగ్యానికీ విధానాలు ఏర్పరుస్తూ ఆకాశానికి నిచ్చెన్లు వేసిన ఆ చిన్నతనపు టూహలు - ఆ వూహల్లో పొంగెత్తిన ఆ ఉడుకు - అవన్నీ ఆపాదమస్తకం తిమ్మిరి పుట్టించినై జీవనాడుల్లో.

బాల్యావస్థ ఎంత పవిత్రవంతం ! అది ఎంతైనా చేయగలదు - మానవాభ్యుదయానికి.

' చేతనముల్ వసంత వనసీమల లోపల
పల్లవించి, విస్ఫీత వినూత్నలీల
సురభింపగ నుండిన నాటి వేళలన్ ;
మేతలు మేసికొన్నవి సుమీ, యెదదల్

కదసారి ! నేటికిన్ ఆ తియ త్రేన్పులే

వెదల నైనవి పస్తులగూడ ! నెచ్చెలీ ! '

అని పాడాడు తిరుపతిరావు - అపూర్వం అయిన ఏదో వొక అనుభవాన్ని కలిగిస్తూ, ఆ అంధకారంలో అట్లే నిల్చున్నాం మౌనంగా.

అంతా నిశ్శబ్దం - ఆ నిశ్శబ్దంలో వొక వృద్ధ కంఠం - ఆ కంఠంలోంచి వొక జానపదగీతి బహుళంగా వినిపించింది మాకు.

' మా తాత ' అన్నాడు తిరుపతి రావు, 'భారతాది గ్రంధాలు చదివినవాడు, వ్యావసాయిక గీతాలు మంచివి పాడతాడు.'

ఆ వొడ్డే బడిపాక దగ్గరకు వచ్చాం - వచ్చి వెనకాల నిల్చున్నాం - పాట - ఏమో - హృదయాన్ని ఆకర్షించింది నాకు.

' కష్టానికొక ఫలము
కన్నీటికొక వాంఛ
వాంఛలో సౌఖ్యాను
భవమె లేకున్నచో
కష్టమేలోయీ ?
నా బీదకూలీ !
నా బాలకూలీ !'

గీతం సన్నబడి - ఆవులించాడు ఆ వృద్ధుడు.

' నీ చెమటబొట్టులానే కాదరైతా ?
నిఖిలసంపద లీనినానోయి ! రైతా !
ఏలనీ నా భాగ్యమంత గొంపోయి
ఎక్కడో, ఎవరికో, అప్పగించేవు ?
వ్యర్థమే కాదా ? నీ కష్టానష్టాల
కర్థమే లేదా ?
మోసగించావా ? నిను నమ్ముకొన్నట్టి
ముద్దరాలను నన్ను ?

అంతలో తిరుపతి రావు అమాంతంగా తుమ్మాడు. పాట ఆగింది, పలుకరించాడు.

' ఎవరు, తాతగారు ! ఆ ముద్దరాలు ? ' అన్నాను.

' ఏదో, బాబూ ! పాట ' అన్నాడు, ' మీ రెంత సేపయి వచ్చారిక్కడికి !'

' అబ్బే, ఇప్పుడే. '

' అయితే ప్రక్కలు వేసుకొని పడుకోండి. '

తిరుపతిరావు ప్రక్క సర్దుతున్నాడు.

' పడుకోవడానికి కేంలెండి - ఏదైనా పాట పాడండి అన్నాను.

' ఎంత కాలం - ఎంత కాలం అన్న పాట పాడు, తాతా ! అది బాగుంటాది' అన్నాడు తిరుపతిరావు.

' పాటలకేం లే, బాబూ ! పాటలు ఎన్నయినా పాడుకోవచ్చు వృద్ధుణ్ణి - ఓపిక లేదు ' అన్నాడు.

మాకు మాత్రం అంత వోపిక వెలిగిందా ? పోనీ-ఒక కథ అయినా చెప్పండి'

సాగించాడు ఆ ముసలాతడు కథ :-

ఇందాక ఆ ముద్దరాలు ఎవరు అని అడిగావు కాదూ !

ఒకనాడు - ఒక పైరుచేలో గడ్డికోస్తూ ఒక కూలీ బాలిక ఇలా అనుకొంటూ వుంది :

' గడ్డీ ! గడ్డీ ! ఎవరవు నీవు ? '

' భూదేవి బిడ్డను. '

' ఇప్పుడు ఏం చేస్తున్నావు ? '

' కఠినుల చేతుల్లో - చావూ బ్రతుకూ మధ్య అల్లాడుతున్నాను. '

' గడ్డీ ! గడ్డీ ! ఇప్పుడెక్కడికి వెడతావు నీవు ? '

' కామందు పశువుల కొట్టంలోకి. '

' అక్కడ నీకు ఏం పని ? '

' పశువుల పేగుల్లో అరిగిపోయి - పాలు అవడం '

' గడ్డీ ! గడ్డీ ! అవుడు నీవు ఎందుకు పనికివస్తావు ? '

' కామందులు బాగా పెరగడానికి పనికివస్తాను '

' వారు నీకేమిస్తారు ? '

' మడిమతాపులూ - కొడవలికోతలూ-ఇస్తారు. '

' అయితే నీవూ - నేనూ - వొకటే. '

ఇలా ఆ బాలిక అనుకొంటూ వుండగా ఆ గట్టే పోతూవొక రైతు ఆ మాటల్ని విన్నాడు.

' మీరే ఆ మాటలు వింటే ఏమనుకొంటారో చెప్పండి ' అని ప్రశ్నించాడు మమ్మల్ని ఆ వృద్ధుడు.

' అవేవో పిచ్చిమాటలో - ఆగతాయకబుర్లో అనుకుంటాం ' అన్నాను.

' ఆ రైతు అలా అనుకోలేదు - మీకంటే తెలివైన వాడు ' అన్నాడు. మళ్ళీ కథ సాగింది :-

ఆ మాటల్ని విని ఆలోచించాడు అతను. ఆ పంట పొలం అంతా వొకసారి చూశాడు. అది పుష్కలంగా, కలకల్లాడుతునే కనిపించింది.

తన కేసి చూచుకొన్నాడు. ఆ గడ్డి కోసే బాలిక కేసి చూచాడు. తాము ఇద్దరూ కూడా కళావిహీనులైన అస్తి పంజరాల్లాగే వున్నారు.

మళ్ళీ మళ్ళీ పంట పొలం వంకా - తమవంకా చూచాడు.

ఒక్క క్షణం కన్నులు మూసుకొన్నాడు.

ఎవరు అతని యెదుట ప్రత్యక్షం అవుత ?

సస్యలక్ష్మి !

నేను ఇందాక పాడిన పాట-ఆ లక్ష్మిదే. ఆమెయే ఆ ప్రలాపిస్తూ వున్న ముద్దరాలు.

రైతు సాష్టాంగపడ్డాడు - కన్నులు విప్పి చూచాడు. ఏముంది ? అంతా మామూలే ! -

పొలాలు పంటలతో నిండి వున్నై - అతని కడుపు ఆకటితో మండూతూ వుంది.

' అంతే కథ-నిద్ర వస్తూంది. పడుకోండి ' అన్నాడా ముదుసలి.

' సగంలోనే ఆపేసి అంతే కథ ఏంటి ? ' అన్నాను.

' నిద్ర మనకు వుండకూడదు. అది మనకు కాదు. ఈ పొలాల్లో ప్రవహిస్తూ - ఈ ఉప్పునీటి కాలువల్లో కలిసి పోతూవున్న మన జానపద హృదయ సౌందర్యం ప్రపంచ దృష్టిని ఆకర్షించి, తనలో లయంచేసికొనేవరకూ మనం నిద్రపోకూడదు' అని చెపుతూ -

'కునుకొక్క మునుకయో
మునిగిపోవలదయో
నీవు కునికే ముందు
నీ యుల్ల మును విప్పి
శాంతి సందేశమ్ము
సౌఖ్యమ్ము ప్రజకిచ్చి
మునిగిపోవోయీ
మనికి సార్థకమోయి
కునుకకోయీ, సఖా !
కువలయమీక్షింపు,
లేచిరావోయీ
లేతపూదోటోయి,
విహరింపుమోయీ
అహములున్ నిశలున్,
కునుకకోయీ సఖా,
కువలయ మీక్షింపు'

అంటూ పాట మొదలు పెట్టాడు తిరుపతి రావు. ఆ పాటలో ఆ వృద్ధుడు నిజంగానే మునిగిపోయాడు.

ఆ ముడుతలు పడ్డ నేత్రాల్లో ముత్యాలసరులు కాన్పించాయి. అతని విలువ రోజుకు రెండణాలు మాత్రం. కాని ఆ ముత్యాల విలువ ? క్షణానికి సామ్రాజ్యాలు !

ఒక్క క్షణం రెండుక్షణాలు.

కన్నులు నులుముకొన్నాడు, నాకళ్ళలోకి చూచాడు.

'నిజమే-బాబు ! నిజమే పాటుపడటం-తినడం-నిద్రపోవడం ఇవే మన పన్లు' అన్నాడు.

'అందుకనే-తాతగారు ! మనం నిద్రకట్టుకొని అయినా ఏదో పనికివచ్చే పని చేస్తూ వుండాలి - తను ఆనందం పొందలేని-ఇతరుల్ని ఆనందిపజేయలేని

జీవితో లోకానికి ఏమీ పని వుండదు. మీరు ఆ కథ చెపితే మన ముగ్గురికీ ఆనందమే' అన్నాను.

' నిజంగా ఆ కథ అంతే ' అన్నాడు. ' కాని దాని పర్యవసానం చాలా వుంది – దాన్ని ఈ పాటలో చెపుతాను విను. '

అతడు ఆ పాట పాడుతూంటే నా మనస్సు ఒక్క చోట నిలచింది కాదు. పరుగూ–పరుగూ–పొలాల్లోంచి పనిలోకీ పనుల్లోంచి పనివారి గుండెల్లోకి అక్కడనించి ప్రతిజీవనాడిలోకి–ప్రతి అణువులోకి ప్రాకింది.

ప్రతి కంటిలోకి తొంగిచూచింది. ప్రతి యింటిలో కాలిడింది.

అక్కడక్కడ ఏమి వున్నై ? భగ్నహృదయాలు. నిరాశపూరిత జీవితాలు, అపార దుర్వ్యథలు.

అదేమీ పెద్ద పాట కాదు – వ్రాయడానికి నాకు రాదు కూడాను.

ఇప్పుడిప్పుడు ధర్మదేవత బిడ్డల్ని తానే మేలుకొలుపుకొంటూ వున్నదనీ–ఏదో వ్యామోహంలో పడి – తమని తామే మరిచిపోయి వున్న 'జనం' త్వరలోనే లేస్తారనీ – అతడు పాడాడు – ఆ పాటలో వినపడ్డ విశ్వాసం అతడి సందేశాన్ని బలపరచింది.

తిరుపతిరావు ఆ పాటలోనే నిద్రపోయాడు – వృద్ధుడు చూపులోనే చూపులు ఆపేశాడు, ఇంక నేను ఒక్కణ్ణే మెలకువతో వున్నాననుకొన్నాను. ఆ అర్ధరాత్రి సమయాన్ని కూర్చున్నాను – నిద్రరాలేదు – ఆ గుబురుపైరు మొక్కల్లోంచి చల్లనిగాలి చక్కిలిగింతలు పెడుతోంది. పురుషోత్తం సమాధి దగ్గిర ఏవేవో వెలుగులు కనిపించి పిలిచాయి.

నెమ్మదిగా సమాధి కేసి బైలు దేరాను – నేను వెళ్ళే కొలదీ ప్రశాంతి, భయంకరం అవుతూ వుంది. అది దుర్భరమైంది – నాకు వాతావరణం చాలా తేలిగ్గా అయింది. అదే ఏదో మాట్లాడుతుంది. ఏదో వినరాని నిశ్శబ్దం చెవుల్లో గింగురుమంటూంది – వెళ్ళేకొలదీ చీకటి దట్టమైపోతోంది – అది చేతికి తగులుతోంది.

ఇక పోలేకపోయాను – నిట్టూర్పు విడిచాను. వెనక్కి తిరిగి చూచాను. ఏమీ కనిపించలేదు.

' సఖా ! ' అని వినిపించింది ఒక సంబోధన – ' సఖా ! నేనెంత తపిస్తున్నానో చూడు.

ఎక్కడ చూడాలి ? అంతా చూచాను – కనపడనిది కనప డుతూంది అంతే.

ఉక్కిరిబిక్కిరి అయాను, కళ్ళు విప్పాను.

ఆ వృద్ధుడు పాడుతూనే వున్నాడు. ఆ లాంతరు వెలుగుతూనే వుంది. అబ్బ ! నిద్ర !!

' నాకు బోధించారు నిద్ర మంచిది కాదని ' అన్నాడు. నవ్వాడు.

నేను అలాగే కళ్ళు మూశాను. అతడు పాడుతూనే వున్నాడు.

' ఓ పంట తల్లీ,
ఓ పైరువల్లీ,
పలవింప కోయమ్మ
' పంట పండోయమ్మ '
' పంటతో మీ యిళ్ల
బంగారమౌనా !
పంట పొలములు చూడ
వంట యిండ్లను చూడ
ఒకటి కలకలలాడు
ఒకటి తెలతెలవోవు
పంటతో మీ యిళ్ళు
బంగారమౌనటో !
మేలుగాదోయీ !
మేలుకోవోయీ !'
' గాఢాంధభిత్తికా
గార మందున్నావు
పిలుచుచున్నావు నీ
పిలు పెవ్వ రాలింత్రు ?
ఆలించి నిన్నెవ్వ
రేలీల వీక్షింత్రు ?
వెడలిరావమ్మా–మా చేల
నడచిరావమ్మా

విహరింపుమమ్మా-మా పైరు
వీడులో వేడ్కతో
చీకటులు నిలువలే
వేకువలు గలుగునే
మేలుకొంటాము నీ
మేలుకొల్పులలోన
మేలుగాదోయమ్మ
మేలుకొల్పోయమ్మ
ఓపంట తల్లీ !
ఓ పైరు తల్లీ !
....
....'

సఖా !

లేఖ అలస్యం అయింది, క్షమించాలి.

ఏరోజు కారోజు తిండి వెతుక్కోవడంతోటే సరిపోతుంది. తిండి వెతుక్కోవడం అనేది పెద్దపని. కూలీలకు అదే జీవితం.

తిండి వెతుక్కోవడమే ఆశయమా జీవితానికి ? ఉదర పోషణమేనా ఉద్యోగం బ్రతుక్కి ?

రాత్రింబవళ్ళు పనిచేయడం - రెక్కలు ముక్కలు కొట్టుకోవడం, ఉడికీ ఉడకని (ఆకలిచేత) చాలీచాలని (యజమానుల స్వార్థం మూలాన్ని) గంజినీళ్ళతో కడుపు నింపుకోవడం - మళ్ళీ విశ్రాంతి అనేది లేకుండా పనికిపోవడం - ఇంతేనా ప్రపంచంలో ఈ పేద జీవులికి ?

ఈలాంటి ప్రశ్నలతో తెల్లవారింది. రాత్రి అంతా కునుకు అన్నదే లేదు నాకు.

ఒక ప్రక్క ఆకలి - ఒక ప్రక్క అర్థం కాని జీవిత సమస్యలు - వేపుకు తిన్నాయి నన్ను రాత్రంతా.

ఈ కూలీ అనే సంఘం ఎందుకు వునికిలోకి వచ్చింది అనే ప్రశ్న బాధించింది. ఆ బాధతోటే లేచాను ప్రక్కమీద నుంచి.

'బాబూ ఏదో చూడు మరి' అన్నది మాయమ్మ'. మా చెల్లె నా ముఖంవంక చూస్తుంది పేద చూపులు. నా గుండె దడదడ లాడింది.

ఏం చూడాలి ? లేస్తూనే అలా ఎక్కడికో పోయాను - ఎందుకో తెలియకుండానే.

'నీవు కూడా రారాదా ?' అన్నాడు సుబ్బయ్య. 'కామందులు పనిమీద ఏమన్నా ఇస్తారేమో అడగడానికి వెళుతున్నాం.'

'ఏం ఇస్తారు ? వాళ్ళకి ఏం పట్టింది ఇవ్వడానికి ? కూలీలు చస్తే వాళ్ళ కేం-బ్రతికితే వాళ్ల కేం ? వాళ్ళకు పనే కావలసింది. ఆ పని వున్నప్పుడు కాని మనవంక చూడరు. ఒకవేళ ఇచ్చినా సగానికి సగం నష్టమేగా ?'

'మరేం చేస్తాం ? పూర్తిగా చావడంకంటే సగం బ్రతకడం మేలుకాదా ?'

'ఐతే మీరు వెళ్ళి చూడండి. నేను తర్వాత వస్తాను'

సుబ్బయ్య వెళ్ళిపోయాడు, నాకు మతిపోయింది.

తిరిగి ఇంటికి వెళదాం అనుకొన్నాను. అడుగుపడ్డది కాదు. కామందు దగ్గరకే ఎందుకు వెళ్ళగూడదు ? ఏదో మాదిరిగా ఈవేళ కడుపు చల్లార్చుకొంటే రేపటి మాట చూచుకొనవచ్చు కద ?

సుబ్బయ్య కూడా వెళితేనే బాగుండేది. వొక్కణ్ణీ, అయితే మాత్రం ?

ఏదో విధంగా - అటునుంచి నరుక్కు రమ్మని - కామందు ఇంటికి వెళ్ళాను.

చావడిలో కూర్చున్నాడు చీట్ల పేక దగ్గిర.

'ఓహో ! నీవా ?' అన్నాడు, 'ఎందుకు వచ్చావు ?'

'నేనా అండి-పనిమీద ఏమైనా అడుక్కు వెళదామని వచ్చానండి.' అన్నాను.

'ఉహూ !' అన్నాడు తల వూపుతూ. మళ్ళీ నావంక చూడలేదు.

ఐదు నిమిషాలు - పది నిమిషాలు - అరగంట.

కాళ్ళు లాగుతున్నై, కడుపు మండుతూంది.

గంట-గంటన్నర. రెండు గంటలు.

వీధి అరుగును జేరబడ్డాను - కండచీమలు వెన్ను పట్టుకొని కరచినై.

దగ్గరవున్న మామిడి చెట్టుకు జేరబడ్డాను - క్రొత్తగా పూచిన పువ్వులగుత్తుల్లో నుంచి తేనె చుక్కలు రాలినై మీద.

ఆ అరుగు మానవ కల్పితం – ఈ వృక్షం ప్రకృతి సిద్ధం.

అయినా నాకీగతి ఏమిటి ? ఎంతకాలం ఈ యజమాని వాకిట్లో ఏడ్వాలి పడి ?

నేనూ మానవుణ్ణే – యజమానీ మానవుడే.

ఒక మానవుడి కాళ్ళ దగ్గిర ఇంకొక మానవుడు పడి యేడ్వడం సిగ్గు కాదూ ? కృత్రిమం కాదూ ? దుర్గతి కాదూ ?

ఏమిటి ఈ ఖర్మం నాకు ? ఎంతకాలం ఇలా నిలబడడం? కూర్చుంటే తప్పేమో – కూర్చోమనే దిక్కు లేదే ఇంత శ్రీ సౌధం ముందూ !

విసుగెత్తుతూంది – వెళ్ళిపోతాను – వీడిలెక్క ఎవడికి ?

నాకూ ఆత్మగౌరవం వుంది – నాకూ స్వాతంత్ర్యేచ్ఛ వుంది.

నాకూ వేడెక్కే రక్తం వుంది – అలసిపోయే శరీరం వుంది.

నాకూ టైం వుంది, నాటైంకూ కొంత విలువ వుంది.

ఎంతకాలం ?

ఎక్కడ ?

నా మాదిరి మనిషి కాళ్ళ దగ్గిర !

నా కాళ్లు వంటి కాళ్లు వున్న ఒక మనిషి కాళ్ల దగ్గిర !

సిగ్గ ! సిగ్గ !

ఒక మనిషి ఇంకొక మనిషికి చాకిరీ చేయడం ఎంత నీచం !

మనుష్యులు అంటే ఎంత వుపేక్ష ఈ వ్యక్తికి !

ఒక మనిషి తనతోడి మనిషిని వుపేక్ష చేస్తున్నాడంటే, అతడు తనలోను వున్న మనుష్యత్వాన్ని చంపుకొన్నవాడన్న మాట.

ఇటువంటి మనుష్యత్వం చచ్చినవాళ్ళతోటి నాకేం పని ?

> ' కానుకనై ధరాధిపుల
> కాళ్ళకడన్ బొరలాడి
> వాడిపోలేను.....'

నిజం – నిజం.

లేచాను వెళిపోదాం అని.

కాని, కాళ్ళు సాగవు, ఎక్కడికి వెళ్ళడం ? గుండె మండింది - కన్ను మూతపడింది.

'...జననీ నయనారుణ
దుఃఖబాష్ప బాధానల
ధార యొందు నెలవైనది
నా హృదిమీద మండుచున్.'

ఎక్కడికి వెళ్ళడం ? ఇంక ఎవరు ఎరుగుదురు నన్ను ?

డబ్బు కావాలి బ్రతకడానికి, ఎవరిస్తారు ? ఎక్కడి నుంచి వస్తుంది ?

ఒక వేళ ఎక్కడినుంచి అయినా వచ్చినా, మమ్మల్ని ఎవరు తిననిస్తారు ?

ధనవంతుల హుకుం చెలాయిస్తుంది ప్రపంచంలో కూలీలు కూలి పోతున్నారు.

అసలు కూలీ సంఘం ఎందుకు పుట్టాలి ? ఇలా దేవురించడానికేనా ?

దుఃఖం కంఠం వరకూ వచ్చింది నాకు. కన్నీరు కొలకుల దాకా నిండింది.

పకపకా నవ్వాడు యజమాని ఆ సౌధంలో. వలవలా యేడ్చాను నేను ఆ నేల మీద కూలబడి.

నా స్వాతంత్ర్యాన్ని కాల్చేయాలనీ - నా అభిమానాన్ని పాతేయాలనీ - నా జీవితాన్నే మ్రింగేయాలనీ - ప్రయత్నించే యజమాని వాకిట్లో నేనెందుకు నిలవాలి ?

యజమానికి నేనంటే కిట్టదు - నిరంకుశులికి ఎవళ్ళకీ కిట్టదు అన్యాయాన్ని ఎదిరించే వాళ్లంటే.

లేచాను ఇంకొకసారి - పోదాం అని.

ఎక్కడికి ?

ఇంటికి.

ఒక పక్క కూలిపోతూ వున్న ఇంటికి ?

శుష్కించిన శరీరాలతో - ఆకటి చిచ్చులో కాలిపోతూ - నన్నే ఆలోచించుకొంటూ - ఆకాశవీధులలో ఆలాపించే నా తల్లి దండ్రుల దగ్గరికి - నిరాశతో !

అన్న వస్తాడు - ఏదో తెస్తాడు - అని గంపెడాశతో - నేను వచ్చే మార్గం కాచుకొని ఎదురు చూస్తూ వుండే నా చెల్లెలి దగ్గరికి - వట్టి చేతులతో !

దుర్భరం !

ఇంటికి పోలేను.

ఇక గత్యంతరం ?

ఆత్మహత్య.

మిత్రమా ! ఆత్మహత్య అనుకొనేసరికి ఎలా వుంది అనుకున్నావు నా మనస్థితి ?

నేను ఆత్మహత్య చేసికొంటే ?

వలవల యేడ్చేస్తారు - పలపల బాదుకొంటారు - మలమల మాడి చచ్చిపోతారు నా తల్లిదండ్రులు. ఆ కడుసుకోత ! ఆ కన్నీటి నిప్పు ! రంపంకోత కోయదూ, నిలువునా చీరెయ్యదూ నా ఆత్మని ? ఆ అవస్థ !

ఆ కడుపుకోత ! ఆ కన్నీటి నిప్పు ! రంపంకోత కోయమా, నిలువునా చీరెయ్యదూ నా ఆత్మని ?

ఆ కడుపుకోత ! ఆకన్నీటినిప్పు ! రంపంకోత కోయదూ, నిలువునా చీరెయ్యదూ నా ఆత్మని ?

అయినా-

ఆ పాపం నాకు కాదు, నా ఆత్మహత్యకి కారణం అయిన వాళ్ళకి. రాసులు రాసులు ధనం పాతళ్ళు వేసికొని ఆకలి అని అడిగితే లేదనేవాళ్ళకి. మొదట సంఘంలో ఈ అసమత్వం పునాదులు వేసినవాళ్ళకి, యజమానిత్వం లోకంలో ప్రవేశ పెట్టిన వాళ్ళకి, నాకు కాదు.

కాని - ఆత్మహత్య !

చేసికొని ఏమి చేయను ? అబలుడంటారు - అనామకుడంటారు - జాలిపడతారు - మరిచిపోతారు.

నిరంకుశత్వాన్ని ఎదిరించలేక - అన్యాయాన్ని అరికట్టలేక ఆత్మహత్య చేసికోనా ?

లేక-

అడుగు అడుక్కు అణగద్రొక్కుతూ – అనుక్షణమూ అవమానిస్తూ – ఆకటిచిచ్చులో నన్ను త్రోచి, తాను సౌఖ్యయాత్ర సాగిస్తూ వున్న నిరంకుశత్వం ముందు అభిమానాన్ని చంపుకొని బ్రతికి వుండనా ?

అక్కడ నిలవలేక పోయాను – అక్కడి నుండి కదల్లేక పోయాను.

అప్పటికి మధ్యాహ్నం అయింది.

'ఏం ? ఏంకావాలోయ్ ? అన్నాడు కామందు బైటికి వచ్చి, సంగాతగాళ్ళని సాగనంపుతూ.

నేనేమీ చెప్పలేదు. అతని మొగం వంక కన్నెత్తి చూడ్డానికి నాకు అసహ్యం వేసింది.

కాని,

ఏమైనా అడిగితే ఇస్తాడేమో ! అడిగిచూస్తే ? అని ఆశ

ఈ ఆశకు కారణం నా తల్లిదండ్రుల ఆకలి.

నోరిచ్చి అడిగాను – లేదన్నాడు.

కాళ్ళు వొణికాయి – నాళ్ళు సడిలాయి – చెమ్మట్లు పోశాయి–

ఈ అవస్థంతా ఎందుకు వచ్చింది ? ఒకళ్ళ మీద ఆధారపడడం వల్ల కాదూ ? నాలుగు డబ్బులు సంపాదించుకో గలిగే స్వతంత్ర కృషి లేకపోవడంవల్ల కాదూ ?

కూలీగానే పుట్టి – కూలీగానే పెరిగాను – జీవితం అంతా కూలీయాత్రే సాగించదలిచాను– ఏరోజుకు ఆరోజు కూలిపని చేసుకొని బ్రతకడమే పుట్టినందుకు ఫలం అనుకున్నాను.

ఇతరులు అనుభవించే సౌఖ్యాలు – చెలాయించే అధికారాలు– వర్తించే ఇష్ట ప్రవర్తనాలు – చూచి, వాళ్ళ – పూర్వపుణ్య ఫలవిశేషం అనుకున్నాను.

అయితే –

పూర్వ పుణ్యఫలం పేకాటలు ఆడుమంటుందా ? నిరుపేదల్ని హింసింప మంటుందా ? దుర్నడతలు నడిపిస్తుందా ? కాఠిన్యంలో క్రూరమృగాల కంటే అధములుంగ చేస్తుందా !

వట్టిది.

బహుశా (అటువంటిది ఏమైనా వుంటే) అది పూర్వ పాపఫల విశేషం అయివుంటుంది.

ఇతరుల్ని హింసించేది (మానసికం - శారీరకం - ఎటువంటి హింస అయినా సరే) పాపమే అయివున్నప్పుడు దాన్ని ఎదిరించాలి కాదూ !

ఎదిరించాలి.

నాకు మతిపోయింది - బానిసత్వాన్ని త్యజించాలి. బానిసత్వానికి భయంపడి మృగాలే - పక్షులే - ప్రతి జీవి కూడా పారిపోతాయి కదా దూరదూరంగా ! అలాంటప్పుడు యీ మానవులకి అది నిత్యజీవితం అవుతుంది . బానిసత్వం లేకపోతే బ్రతుకు తెరువే కనబడడం లేదు. నిరాశ !!

నిరాశ ఎందుకు ? ఆత్మహత్య ఎందుకు ? స్వతంత్రంగా జీవించలేనా ? నా స్వాతంత్ర్యానికి అడ్డు వచ్చే ఏ ప్రకృతి నైనా సరే ఎదిరించలేనా ? ఎదిరించి నిలవలేనా ?

ఇక నేను ఇక్కడ నిలవను, వట్టి చేతులతో నా తల్లి తండ్రుల దగ్గిరికి వెళ్ళను.

'తల్లికడుపు చిచ్చు
చల్లార్ప లేకుండి,
కన్నీటి కంటితో
కలత' పెట్టలేను.
ఇక గత్యంతరం ?
స్వతంత్రజీవనం ! స్వయంకృషి !
ఎట్లు !
తరువాత వ్రాస్తాను.

★★★

మిత్రమా !

'పల్లెటూళ్ళు గురించి నీవు వ్రాసేదంతా నిజమేనా ' అని అడుగుతున్నావు. ' నిజంగా అంత దుస్థితిని పల్లెలు అనుభవిస్తున్నాయా ' అని సంశయిస్తున్నావు. అవును నీకేం ! తీరుబడిగా ఏ చదరంగమో ఆడుకొంటూ కూర్చునే నీకు, రాత్రింబగళ్ళు కష్టపడి పని చేసుకొని జీవించేవాళ్ళ కష్టాలు యెలా బోధ పడతవి !

' ఎప్పుడూ పల్లెటూళ్ళ గొడవే వ్రాస్తావు, ఎన్నికలు వస్తున్నవి. చూస్తున్నావా ! నీవు ఏ పక్షానికి చేరతావు ! ' అని వ్రాస్తున్నావు ! హృదయం మండుతుంది, కడుపు కాలుతున్నది. ఏ పక్షానికి చెందాలి ! ఎందుకు చెందాలి ! ఎన్నికలు వస్తుంటె ఏమి చేయాలి ! ఎందుకు యెన్నికలు ! ఏమి తినడానికి ! అవి మాకెందుకు పనికి వస్తవి ?

ఇప్పుడు శాసనసభలు మా పల్లెటూళ్ళకు ఎంత మేలు చేస్తున్నవో, ఇక ముందు కూడా అంతే చేస్తవి.

మిత్రమా ! ప్రభుత్వం ధనవంతులది. శాశన సభలు ధనవంతులవి. ఉద్యోగాలు ధనవంతులవి అధికారాలు ధనవంతులవి. అంతే. పేదలకు ఒకటే మార్గం వుంది. బ్రతకడానికి, అది ధనవంతుల దగ్గర సేవకావృత్తి !

సేవకావృత్తి తప్ప మరొకమార్గం కనుపించడం లేదు పేదలకు. ఎంతకాలం ఒక పరిపూర్ణ పరిణామం రాకుండా ఈ ప్రపంచ పరిస్థితులు ఇదే విధంగా వుంటాయో, అంతకాలం ధనికులకు అధికారమూ, పేదలకు సేవకావృత్తి తప్పవు, ముమ్మాటికీ తప్పవు.

ఇక–

పరిపూర్ణ పరిణామం ఎలా వస్తుంది !

ప్రభుత్వం తీసుకొస్తుందా ఆ పరిణామాన్ని !

శాసనసభలు తెస్తవా !

మీా పట్నాలు తేగలవా ?

నీకు లేఖ వ్రాయాలని ఇంతవరకూ వ్రాశాను. దేశం బాగుపడాలంటే నేటి సంఘస్థితి మారాలి. ఏ విధంగా మారాలి అని ప్రశ్నించుకొని ఆలోచిస్తూ, చేతిలోని కలాన్ని నోటిలో పెట్టుకొన్నాను పరధ్యానంగా. నోరంతా సిరా అయింది.

కలాన్నీ కాగితాలనూ నేను కూర్చున్న మంచం మీద పెట్టి నోరు కడుగుకోడానికి నూతి దగ్గిరకు వెళ్ళాను. అక్కడకు ఒక అమ్మాయి పరుగెత్తుకుంటూ వచ్చి 'మా తాత వుత్తరం చదవడానికి రమ్మన్నాడు మిమ్మల్ని' అన్నది.

' ఇక్కడకు తేలేకపోయినావా ? ' అన్నాను. ' అక్కడ చాలామంది వింటా రంట ' అంది. నీ లేఖ అంతటితో ముగిసింది.

పేదలకు సేవకావృత్తే జీవనమార్గం అని చెప్పాను. ఆ సేవకావృత్తి కూడా దొరక్క - చాలామంది కార్మికులు విదేశాలకు పోతారు. అక్కడినుంచి ఇళ్ళకూ - భార్యకూ - బిడ్డలకూ ఏమైనా పంపిస్తూ వుంటారు. జ్ఞాపకం వచ్చినప్పుడల్లా వుత్తరాలు వ్రాస్తూ వుంటారు.

ఇప్పుడు నన్ను చదవగోరిన వుత్తరం - ఆ తెగలో వచ్చింది. ఒకటే వుత్తరం. ఒక్కరికే. కాని - అక్కడ పదిహేనుమంది గుంపు గూడారు ! ఎందుకు ? ఏమి సంగతులున్నవో, విదేశాలలో తమ భర్తలు ఏమి చేస్తున్నారో, ఎట్లా వున్నారో, ఏమో, అని - సంగతులు విందామని - ఆశ ! ఆకాంక్ష ! ఉత్తరంవచ్చిన ఆమెకు పొగడ్తలు ! కడకు ఆ ఉత్తరంలో ఏముంటుందో !

సఖా ? చూచితివా ? విదేశాలలో కూలిపని చేసే ఒక ప్రాణం మీద ఆధారపడి - స్వదేశంలో - భార్య, బిడ్డలు, ముసలి తల్లిదండ్రులు, చుట్టాలు, సిబ్బందీ.......

అంతట్లోకే 'బాబు, బాబూ ! ఈ పద్దు వ్రాసిపెట్ట'మని ఒక ఆమె వచ్చింది.

' ఏమి పద్దు ? ' అన్నాను.

' కోకను మూడు పావులాలకు తాకట్టు పెట్టాను ఈవేళ, ఆ పద్దు ' అన్నది

కోక ! తాకట్టు మూడు పావులాలకు !

మిత్రమా ! దుస్థితి అంటే ఇప్పు డవుతుందా అర్థం ?

కోక తాకట్టు ! మూడు పావులాలకు !

' ఏమండోయ్ ! ఈ పద్దు కూడా వ్రాసి వెళ్ళండి, ఎక్కడికి వెడుతున్నారో' అన్నాడు ఒకతను.

' ఏమిటి, పద్దులన్నీ ఈ వేళే వస్తున్నవి ! ఈవేళ ఏదైనా మంచిరోజా ? ' అన్నాను. - ఈ రోజుల్లో చదువుకొన్న వాళ్ళకు తిథులూ, వారాలూ, వగైరాలూ జ్ఞాపకం వుండవు కదా !

' మరేనండీ. ఈవేళ శనివారం' అన్నాడు.

' అయితే ? '

' సంత '

' అయితే ? '

' అతడు నావంక చూచాడు, నా కపు దర్థమైంది.

అతని కొడుకు – ఎనిమిదిఏండ్లు వుంటాయి మూడవక్లాసు చదువుతున్నాడు – ఒక ఇనాందారుని దగ్గిర పాలేరు తనానికి కుదిర్చాడు, సంతఖర్చుకు డబ్బులు తీసికొని !

' చదువు మానిపించావా ? ' అన్నాను కొంచెం కోపంతో.

' ఏమి చేయనండి ? ' మింగడానికి మెతుకు లేదు మీసాలకి సంపెంగనూనె ఎందుకు మాకు ?

' డబ్బు – డబ్బు – డబ్బు – ప్రతి వస్తువుకీ డబ్బు కావాలి. కాని ఎలా వస్తుంది ? ఎన్ని రోజులు పస్తులుపడి బ్రతకగలం ? ఇప్పటికే శవాకారాలు వచ్చినై 'అందుకని పెద్ద ఈనాందారు దగ్గర కుదిర్చాను కుర్రాణ్ణి. ఏదో తిప్పలు పడాలి కదాండి. – రాసేద్దురు రెండు ముక్కలు' అన్నాడు అతడు దీనంగా.

సఖా ! పేద తల్లిదండ్రులు తమ బిడ్డల్ని భుక్తి కొరకు అమ్ముకుంటున్నారు, ధనవంతులు కొంటున్నారు. కొని, ఉపయోగించుకొంటున్నారు, పనిముట్లులాగా.

ధనవంతుల్లో కల్లా ప్రభుత్వమే కదా అధిక ధనవంతమైంది ? ఈ పేదబిడ్డల్ని తానే కొని విద్యావంతుల్నిగా ఎందుకు చేయగూడదు ? దేశంలోని అధిక సంఖ్యాకులు అభాగ్యులై, అజ్ఞానులై నశించి పోతుండగా ఈ ఉద్యోగులందరూ ఏమి పని చేయడానికి ! ఇంత ధనం ఎక్కడ పారబోయడానికి ?

ఆ చిన్న చేతుల్లోని పుస్తకాలను లాగి చింపివేసి – ఆ కురుచచెడ్డీని తీసి గోచీని పెట్టించి – కలాన్ని ఉడదీసుకొని కర్రను చేతికిచ్చి – కాంతులు చిందుతూండే ఆ చిన్నారి మొగాన్ని దాస్యదుఃఖ దూషితాన్ని పూసి –

ఆ బాల్య క్రీడాశక్తిని కామందు కాళ్ళకుగట్టి –

ఆ బాలుని జీవితాన్ని ఎలా వ్యర్థం చేస్తున్నారో తల్లిదండ్రులు చూడు ! ఆ దోషం తల్లిదండ్రులదా ? పేదరికానిదా ? సంఘానిదా ?

రెండు పద్దులూ వ్రాశాను. నా కొరకు ఎదురు చూస్తూన్న గుంపు దగ్గిరకి వెళ్లాను. కూర్చోమని ముక్కాలు పీట వేశారు. కూర్చున్నాను. ఉత్తరం అందుకుని విప్పాను.

'చిరంజీవి ..... పరిస్థితులు మునుపటిలాగ లేవు .... పనులు లేవు.. ఏదో విధంగా గడుపుకోవలెను...'

మొదట ఉత్సాహంతో తెల్లగా వున్న వారి మొగాలు నల్లగా అయినవి. అందరూ ముఖాలు ముడుచుకొని ఎవరి యిండ్లకు వారు పోయినారు.

ఆ వుత్తరం లోనే ఒక ఖాళీ కవరు వున్నది జవాబు కోసం. చాలా గ్రామాల్లో పోస్టాఫీసులు వుండవు. ఉండినా కవర్లు, కార్డులు దొరకవు. దొరికినా కొనుక్కోవడానికి చాలా మందికి డబ్బు వుండదు. అందుకని ఆ వుత్తరంలో ఖాళీ కవరూ, ఒక తెల్ల కాగితమూ పెట్టినాడు ఆమె భర్త.

వెంటనే జవాబు వ్రాసి పెట్టమన్నది. వ్రాశాను.

'మ.రా.శ్రీ... పుంతలో ఇల్లు కూలిపోవడానికి సిద్ధంగా వుంది.. .వర్షం అంతా ఇంట్లోనే వుంటుంది. బాగుచెయ్యడానికి డబ్బు లేదు. పైగా భూమికి పన్ను యెక్కువ కట్టారు....'

మిత్రమా ! ఇక్కడ ఒక్కమాట – సర్కారు ఇళ్లు లేనివాళ్ళకి ఇళ్ళస్థలాలు యిచ్చారు పుంతల్లో. ఆ స్థలానికి పన్ను గట్టారు ! చూచావా వింత ఔదార్యం ? పనికిమాలిన పుంతలు పేదలకిస్త పన్నులు గుంజడానికేనా ? అట్లు పన్నులు చెల్లించని వాళ్ళని ఇళ్ళు విడిచి లేచిపొమ్మన్నారు ! చూశావా వింత పరిపాలన ? ఎక్కడికి లేచిపోవడం ? స్మశానంలోకి !

'....చిన్నపిల్లవాణ్ణి మామిళ్ళ వారి కాడా – పెద్దపిల్లను పెద్దకామందుల దగ్గిరా పాలేరుతనాలకు కుదిర్చాను... పెద్ద కామందువారి తోటలో వున్న పాకలోకి కాపరం రమ్మంటున్నారు...వెళ్ళడమా ? వద్దా ?...

ఉత్తరం వ్రాయడానికి నా కలం నడిచింది కాదూ. 'అబ్బా ! ఇంత దౌర్భాగ్యస్థితా !' అనిపిస్తుంది నీకు. కాని పల్లెటూళ్ళ – వాటిలోనూ పేదల – దౌర్భాగ్యస్థితి వర్ణించడానికి నాకు శక్తి చాలడం లేదు.

ఉండడానికి ఇళ్ళు లేని వాళ్ళు యెన్నో లక్షలమంది వుంటారు భారతదేశంలో – భిక్షకులూ, కొండజాతులూ కాకనే. జమిందారుల, ఇనాందారుల, కామందుల, భూముల్లో– చిన్న చిన్న పాకలు వేసికొని అందులో నివసిస్తూ వుంటారు, వారికి చాకిరీ చేస్తూ. జీవిత కాలమంతా అదే మాదిరి, అదే బ్రతుకు.

మా యింటికి కూడా చావడికి తలుపుల్లేవు. నేను తిరిగి వెళ్ళేటప్పటికి చావడిలో దూరి – మంచం మీద కాగితాల్నీ కలాన్నీ క్రిందకు పడేసి అల్లరి చేసింది

మా ఆవు. నీకు లేఖ మళ్ళీ ప్రారంభించి వ్రాయాలి. తరువాత వ్రాస్తాను.

ఒక్కమాట 'క్రిష్టమసుకు ఆ అడవుల్లోనే వుంటావా, పట్నం వస్తావా ? ' అని అడిగావు. గ్రామాలు అడవులు గావు – 'శాంతిసదనారామాలు. నేడు ఎంత దుస్థితిలో వున్నా ప్రపంచానికి మార్గదర్శక మయ్యేది ఒక్క గ్రామమే. గ్రామంలో వుండే సౌఖ్యం మరెక్కడా వుండదు. గ్రామం ప్రేమకు పుట్టిల్లు.

ఇక విరమిస్తాను, సెలవు.

★★★

మిత్రమా !

పల్లెటూళ్ళకు నీవు కనబరచిన సానుభూతికి సంతోషము. కాని నీ లేఖ నాలో ఒక వింతభావమును కలిగించినది. ఆ భావం నీ సానుభూతి నుండి కాదు, నీ నిర్లక్ష్యము నుండి. అది నా సంతోష ఫలితం కాదు, నా నిరాశ ఫలితం. నీవు పల్లెటూళ్ళ పట్ల గనబరచిన నిర్లక్ష్యానికి నీపై నాకు గలిగిన కోపఫలితం.

నీకు నా కృతజ్ఞత ఎంతమాత్రమో, నా కోపమూ అంతమాత్రమే. నీకేమి ? నిత్యపట్నవాసివి. నితాంత భాగ్య రాశివి. జనపదాలకు నీవు రానూ రావు, జానపదులు పడే పాట్లు నీవు చూడనూ చూడవు. ' ఆ పాట్లు ఇలా వుంటాయి' అన్న ఆలోచనే వుండదు నీకు. చీకట్లో వున్న వాళ్ళు వెలుగు కోసం తహ తహ లాడతారు. కాని వెలుగులో వున్న వాళ్లకు చీకటి సంగతి ఏమి పడుతుంది ?

నిష్ఠూరంగా వ్రాస్తున్నానని ఏమీ అనుకోకు. నిజంగా నీ లేఖ చూడగానే నాకు చాలా విచారం కలిగింది. ' దీపావళికి లక్షలు ఖర్చు చేశారు మా పట్నంలో. మా యింట్లో కూడా క్రొత్త బట్టలకు, విందులకు, యెక్కువగా బాణ సంచాకు ఖర్చు అయింది' అని వ్రాశావు. సంతోషం. కాని ఆవేళ మా పల్లెలో ఎంతమంది పస్తు వున్నారో, పండుగ పూట పస్తు వుండరాదని తవ్వెడు – సోలెడు – బియ్యంకోసం కొందరు యెంత అవస్థ పడ్డారో కొంచెం వ్రాస్తాను – చిత్తగిస్తావా ?

పండుగ రోజున సాయంకాలం – వూరు బడి పంతులూ, నేనూ షికారుకు బైలుదేరాం వీధులంట – పండగ విలాసాలు చూద్దాం అని. మావూళ్ళో అన్ని కులాల వారూ వున్నారు. అన్ని తరగతుల కష్టాలూ వున్నై. కాని– అని ...... అక్కరలేదు, కొన్ని అయినా సౌఖ్యాలు లేవు.

' తాతగారూ ! పండగ సందడి ఏమీ కనబడడం లేదే ! ' అన్నాడు పంతులు. చితికిపోయిన ఆ పెంకుటింటి సగం విరిగిన ఆ అరుగు మీద కూర్చున్న ఆ వృద్ధ రైతు, ' ఏం పండగ బాబూ ! మునుపటి రోజులా, మునుపటి లోకమా ? ' అన్నాడు. ' ఏమి అల్లా అంటారు ? ' అన్నాడు పంతులు మళ్ళీ.

' పూర్వం ఈ అరుగుల నిండా ప్రమిదెలు వెలిగించే వాళ్ళం –' ఆ వృద్ధుని కంఠం మారింది, గుటకలు మింగుతూ అన్నాడు 'మా వూళ్ళో– ఈ రోజు వచ్చేటప్పటికి – యెంత మంది మా పందిట్లో వుండేవారు ! ఎంతమందికి సంతర్పణ జరిగేది ! ఎంత మందు కాల్చేవాళ్ళం ! ఎంత ఆనందం చేసే వాళ్ళం ! ధరలు పడిపోయాయి. మా కొంప కూలిపోయింది ! ఇంకెక్కడి పండుగలు – ఇంకెక్కడి ఆనందం' సగం లోనే ఆపేశాడు. ఇక చెప్పలేకపోయాడు.

పూర్వపు రోజుల్ని జ్ఞాపకం తెచ్చి ఆ రైతుకు దుఃఖం కలిగించినందుకు పంతులు పశ్చాత్తా పడ్డాడు– 'తాత గారూ ! ముందు ముందు మంచిరోజులు వస్తాయి లెండి' అని మాత్రం అన్నాడు.

' నాయనా ! ఇక ముందు మంచిరోజులు వస్తాయా ! నీకు నమ్మకం వుందా ? ఏమో, నాకు మాత్రం నమ్మకం లేదు. అటు చూడు. ఆ యిళ్ళు ఎంత శిథిలంగా వున్నాయో ! అన్నీ ఒక ప్రక్క కూలిపోయినవే. ఐదుతరాల నాడు కట్టిన యిళ్ళవి. కూలిపోక ఆగుతాయా ? బాగు చేయించుకోడానికి డబ్బు ఏదీ ? ఆచుగం కూలిన చివుకు కొంపల్లోనే కాపరాలు చేస్తున్నారు.

అంతకు ముందే వేసిన కలయంపి ఆరిపోవడం చేత ఆ యింట్లో నుంచి ఒక అమ్మాయి వచ్చి వాకిట్లో ముగ్గులు పెట్టడం ప్రారంభించింది. ఆ వాకిలిని చూచి తక్కిన వాకిళ్ళన్నీ పారజూచాము. అన్నీ కలకల్లాడుతూనే వున్నై. కాని ముగ్గులు నల్లగా వున్నై. ముగ్గులు పెట్టే బాలికల ముఖాలు ఆనాటి అమావాస్యలాగే వున్నై. వారి విచారానికి కారణం నీకు వేరే వ్రాయనక్కర లేదు. దుఃఖం స్వభావం అయిపోయింది పల్లెటూళ్ళకు. ఆ ముగ్గు అంత నల్లగా వుండడానికి కారణం మాత్రం నీకు చెబుతాను. ఇటిక ఆవములలోని తెల్లటి బూడిదను ముగ్గులో కలుపుతారు. ఎందుకు ? ముగ్గు చాలక, చాలినంత కొనుక్కోవడానికి డబ్బు లేక. అందుకే ఆ ముగ్గు అంతే నల్లగా వుంది.

' ఆ ముగ్గులే ఇళ్ళల్లో మనుష్య లున్నారని ఆనవాలు. లేకపోతే ఇవి మనుష్యులు కాపురం చేసే యిళ్ళు అని ఎవరన్నా అనుకొంటారా ? ' అన్నాడు ఆ వృద్ధుడు – ' చూడండి ఎక్కడా టపాకాయల చప్పుడైతే వినబడడం లేదు. ఈ పండగ అంటే చిన్నపిల్లలు ఎంతో ఉత్సాహం పడతారు. కాని ఇప్పుడు ఏ బిడ్డ ముఖంలోనూ కళ లేదు. ఏ బిడ్డ నరాల్లోనూ ఉత్సాహం లేదు.'

మిత్రమా ! ఆ రైతు చెప్పే మాటలన్నీ నిజమే, ఆ 'ముగ్గు' లే లేకపోతే అవి మనుష్యులు నివసించే కొంపలని అనుకోవడం చాలా కష్టం.

ఒకనాడు – మనం టార్జాను ఫిల్ముకు వెళ్ళినప్పుడు – ఆ ఆఫ్రికా అనాదివాసుల్ని చూచి 'ఎంత అనాగరికత మూర్తీభవించింది' అన్నావు జ్ఞాపకం వుందా ? నేడు నీవు పల్లెటూళ్ళు వస్తే – ఈ నవయుగంలో భారతదేశం యెంత అనాగరికస్థితిలో వుందో – తెలుసుకొంటావు. నిజంగా దుఃఖిస్తావు. అప్పుడు నీ ఉద్యోగ కాంక్ష మాయమైపోయి, మానవ సేవావిధి హృదయంలో హత్తుకుంటుంది. అందుకనే నిన్ను మా వూరు తీసికొని రావడానికి నేనెంత ప్రయత్నించినా మీ నాయనమ్మ రానిచ్చింది కాదు. నీవు కూడా మీ నాయనమ్మ మాటకు ఎదురు చెప్పలేక పోయావు.

' చూడండి, ఏ బిడ్డ ముఖంలోనూ కళ లేదు – ఉత్సాహం లేదు' అని ఆ రైతు చెప్పిన మాటల్లో ఎంత సత్యం వుందనుకొన్నావు ? విదేశాల వార్తలు నాకంటే నీకు ఎక్కువగా తెలుస్తూ వుంటాయి. ముస్సోలినీ అబిసీనియాను జయించడానికి కారకులు ఎవరు ? హిట్లరు తన యిష్టం వచ్చినట్లు ఆటలాడడానికి బలం యెక్కడిది? ఫ్రెంచి – రష్యా విప్లవాలకు మూలశక్తి యేది ? చిన్న చిన్న దేశాలు పెద్ద పెద్ద సామ్రాజ్యాల్ని ఏలడానికి బలం ఎక్కడి దంటావు ?

తరుణశక్తి ! మిత్రమా ! తరుణశక్తి ప్రపంచాన్ని పాలిస్తుంది. ఆ శక్తి భారతదేశంలో వుందా ? అసలు తారుణ్యం అనేది భారతదేశంలో వుందా ? అని నాకు అనుమానం. తారుణ్యం లేంది శక్తి ఎక్కడ నా నుండి వస్తుంది ?

రోజంతా కష్టపడినా ఆకలి తీరే అన్నం లేక, అన్యాయం అడుగుల క్రింద అణగిపోయి జీవనిర్జీవగతుల మధ్య అల్లాడుతూ వున్న పల్లెటూళ్లకు 'కళ' ఎక్కడనుంచి వస్తుంది ? జీవం నిలబెట్టుకోడానికా పల్లెటూళ్ళు పాట్లు పడుతున్నాయి. ఆవేదన

పొందుతున్నాయి. చూచేదెవరు ? ఆదరించేదెవరు ? ఎవరిక్కావాలి ? పల్లెలు ఎంత యేడ్చినా పట్నాలకు వినబడదు. పట్నాలకు వినబడేటంత గట్టిగా పల్లెలు ఏడ్వలేవు శక్తి యేది ?

ఆ వృద్ధ రైతు దగ్గర నుండి కదిలి వీధి ఆ చివర వరకూ వెళ్ళాం. కాని మా వుత్సాహమంతా ఆ ముసలాడి దగ్గరే చల్లారిపోయింది. పండగ యేమయినా సందడిగా వుంటే బాగుండును. కాని అదీ లేదు.

ఆ వీధి దాటి రామాలయం దగ్గరకు వెళ్ళి నిల్చున్నాం. లోపల తిల్లిక వెలుగుతుంది. కాని అది అంత కాంతిగా లేదు.

'అబ్బ, ఎంత నిర్జీవంగా వున్నది వూరు ! ఇంక ఈ వూళ్ళు బాగు పడతాయా ? ' అనిపించింది.

'తవ్వెడు బియ్యం ఇస్తారా ' అని వినిపించింది నాకు, ఆ దేవాలయం చాటు నుండి.

' ఎవరమ్మా ? ' అన్నాను. ఆ అమ్మ ఎదరకు వచ్చింది.

' ఏమి ? పండుగపూట అప్పా? ' అన్నాడు పంతులు.

' ఏముందండి, ప్రొద్దుట కూడా వండుకోలేదు. '

నాకేమీ తోచలేదు. హృదయంలో మంట మండుతుంది. నా ఆవేదన నీకు వ్యక్తం చేయలేను. ఎంత దుస్థితి !

ఆమె ఎక్కడినుండి బియ్యం అడుగుతుందో నీకు తెలుసునా ? పురుషోత్తాన్ని నీ వెరుగుదువు. మీరిద్దరూ కలిసి కొంతకాలం చదువుకొన్నారు. నాకు దీపావళి ఆనందం ఎవరితో పోయిందో అతడే పురుషోత్తం అంటే. ఈ వూళ్ళో ' బియ్యము నిల్వ ' సంఘాన్ని ఒక దానిని స్థాపించాడు. ఈ సంఘానికి సంబంధించిన కుర్రాళ్ళు చిన్న చిన్న సంచులతో వెళ్ళి ప్రతియింటా బియ్యం అడిగి ఈ రామాలయం గదిలో నిల్వ చేస్తారు. ఇది ఎంత చక్కని పద్ధతో ఆలోచించు. ఆ యువక హృదయానికి తట్టిన విశ్వజనీన పద్ధతి యిది. ఇప్పటికి ఆ గది బియ్యంతో సగం నిండింది. ఆ బియ్యంలో నుండి అప్పు అడుగుతుంది ఆమె.

' ఎందాక అప్పు ఇచ్చేదండీ ? ఇప్పటి కప్పుడే వందమంది అయ్యారు ! ' అన్నాడు ఆ సంఘ కార్యదర్శి అరుగు మీద నుంచి లేచి వస్తూ.

ఎంతమంది పస్తులు పడుతున్నారు ! ఎంత ఆకటిచిచ్చు ప్రతి క్షణమూ వారిని మాడ్చి వేస్తుంది ! ఈ దురవస్థ తొలగడానికి యెన్ని యుగాలు పడుతుంది ? యెప్పటికి పల్లెలు బాగుపడతాయి ! పల్లెలే గదా భారత సౌభాగ్యము ! యెంత కాలం పడుతుంది భారతదేశం బాగుపడడానికి !

మిత్రమా ! మా దీపావళి దీపాలు లేకుండా గడిచింది. చాలినంత అన్నం లేకుండా గడిచింది. ఏ భోగాలు అనుభవించినా పట్నం లోనే, అక్కడి నుండి లోకమంతా ఇలాగే వుంది అనుకొంటావు నీవు. టపటపాలతో, పూవత్తులతో, చిచ్చుబుడ్లతో, రంగు రంగులతో, రకరకాల ఆకాశదీపికలతో, విందులతో రంగు, విహారాలతో, వైకుంఠం లాగా వుంటుంది మీ పట్నం. కాని దేశంలో 90 వంతులు అంధకారంతో, ఆకటిచిచ్చుతో, ఆవేదనతో, అసౌఖ్యంతో, నిరాశతో, నిరానందంతో, చిక్కిచివికిన బ్రతుకుతో, అనారోగ్యంతో, కుమిలి కృశిస్తూ వుంటుంది. సంక్రాంతికి నిన్ను మా వూరు తీసికొని వస్తానులే. అప్పుడు నీవే అనుభవపూర్వకంగా తెలిసికొందువు గాని.

కడకు నా వింతభావం ఏమిటో నీకు చెప్పనే లేదు. తరువాత లేఖలో చెప్పుతాను. ఇక సెలవు.

★★★

ప్రియ మిత్రమా !

కొర్రలూ సోమలూ కోతకొచ్చాయీ
మినప-జనపా - యెడ్ల మేతకొచ్చిందీ
బలవండిరా బాబు పాలికాపుల్లా
బాగుగా మేపండి బక్క యెద్దులనూ
శీతకాలపు దుక్కి చేయి చాచిందీ
యెండకాలపుమోట యెదురు కాచిందీ

ఇలా పాడుకొంటూ - నాగలి భుజాన్ని వేసుకొని వస్తున్నాడు-నరుసు. ఆ పాట నేను అందుకొని...

నూవులా చేలోన నూనె పొంగిందీ,
లేయావు పొదుగులో నేయి చేరిందీ,

అమ్ముకోకుండగా అరగించండీ
చిమ్ముకోకుండగా చేవదేరండీ
మన గ్రామసీమల్లు మణులు పండాలీ..,
మన భారతీదేవి మహిమ పొందాలీ !

అని పాడుతూ – ఆ ప్రక్కని వున్న దోసపాదు చాటు నుండి యెదురుపడ్డాను. భయపడ్డాడు నరుసు, పాట మానేశాడు. దారి తొలగి వెళ్ళిపోయాడు.

ఆ భయపడడమే నాకు కిట్టదు. యెందుకు భయపడాలి ! నేనూ మనిషినే – అతడూ మనిషే, నా యెక్కువేమిటి ! అతడి తక్కువేమిటి !

నేను రైతుని, అతడు పాలేరు. అతడి చేతి క్రింద ఇంకా పనిచేసేవాళ్ళు ఉన్నారు. నా పైన భూస్వామి ఉన్నాడు.

ఆ మీద ప్రభుత్వం వుంది. ఈ అన్నితరహాల్లోనూ వున్న అందరూ కూడా మానవులే. అయితే ఒకళ్ళ కొకళ్ళు యెందుకు భయపడాలి ! ఒకళ్ళ పచ్చకు ఒకళ్ళు యెందుకు ఓర్వలేక పోవాలి ! ఒకళ్ళ ఆనందానికి ఒకళ్ళు యెందుకు అడ్డు రావాలి !

చిన్న రైతును కావడంతో నేను అతడికి యజమాని నయ్యాను! అయితే – అతడు పాడుకోగూడదూ ? అణిగిమణిగి, భూమికి జానెడు లోతుని కుంగిపోయి వుండాలా ! యెవళ్ళండీ ఈ దుశ్శాసనాన్ని కల్పించిన మహానుభావులు !!

ఎవరి విధిని వారు నెరవేర్చుకుంటూ పోతున్నప్పుడు – యెవరికి యెవరు భయపడేదీ ! యెందుకు భయపడేదీ !

అబ్బా – ఈ ' భయం ' అనేది మానవ సంఘాభివృద్ధికి నిరోధకం అవుతున్నది ! ఈ 'భయం' అనేదే చురుకుపాలుకు పిరికిమందు ! ఇదే ఇంతటి భారతదేశాన్నీ విదేశీయుల చేతులకు అప్పగించి వేసిన పిశాచి !!

భయం చావాలి. పరాక్రమం పుట్టాలి. అప్పుడు గాని –

ఇలా అనుకొంటూ – అప్పుడే కోసిన దోసపిందెలు ఒక్కొక్కటే కాజేస్తూ – బైలుదేరాను. అప్పటికి నాగలిని దూళ్ళపాకలో పడేసి – ఇంటికి పోతున్నాడు, నరుసు.

' నరుసూ ! పంటమూన యెవరు వేశారు ! ' అన్నాను అతడిని పిల్చి.

' మా యెంకిది వేసిందండి ' అన్నాడు.

' యెంకి – అన్నమాట చాలక పైగా ఒక 'ది' కూడా చేర్చావు ! యెంకమ్మ అంటే నీ సొమ్మేం పోతుంది ! నీ భార్యని నువ్వే గౌరవించకపోతే పరాయివాళ్ళు గౌరవిస్తారా ! ' అన్నాను.

ఇంకా కొంచెం విపులంగా చెప్పాలని ' మనం గౌరవింప బడాలంటే, ముందు మనవాళ్ళని మనం గౌరవించుకోవాలి. దేశానికి గౌరవం రావాలంటే, ముందు దేశీయులకి గౌరవం వుండాలి... ...

' దేశమంటే మట్టి కాదోయ్

దేశమంటే మనుషులోయ్ '

అన్నట్టు, దేశం సకల సంపదలతో తులతూగుతూ వున్నా దేశంలోని మనుషులికి గౌరవం లేనినాడు ఆ దేశానికే గౌరవం లేదు. ఇదే ఇప్పుడు మన తెలుగు దేశానికి పట్టిన దుస్థితి !

' తెలుగుభూమి చాలా సారవంతమైనది. బంగారం పండుతుంది. కాని తెలుగు వాళ్ళంటే దేశంలో గౌరవం లేదు. కారణం ! – మనల్ని మనం గౌరవించుకోక పోవడమే.

' గౌరవం వచ్చేది మనిషిని బట్టి కాని హోదాను బట్టి కాదు. ధనికుడు కాబట్టి గౌరవంగా చూడాలనీ – కూలీ గాబట్టి హీనంగా చూడాలనీ ఏ స్మృతిలోనూ లేదు. అదే నిజమయితే, దౌర్జన్యం అన్నమాట.'

ఈ మాటల ధోరణిలో మేము చాలా దూరం పోయాం. మా పొలం దాటి, నరుసు యిల్లు దాటి, కూడా పోయాం. అక్కడ రామాలయం అరుగు మీద పదిమంది కూర్చుని కథలు చెప్పుకొంటున్నారు.

నన్ను చూడగానే రమ్మన్నారు. 'వస్తాను గాని కథ సాగనీయండి' అన్నాను.

'మా కథల కేం లెండి. పనీ... పాటూ లేని కథలు' అన్నాడు అందులో ఒక పిల్లరైతు.

నిజంగా పనీపాటూ లేని కథలే సుమా. ఊడ్పులైపోయాయి. ఇక రైతుకి ఏమీ పని వుండదు. పిల్లరైతులకీ, కూలీలకీ తిండికి చాలా ఇబ్బందిగా వుంటుంది. చేదామంటే పనులు కనపడవు. డబ్బు దొరికే సూత్రం కనపడదు. ఏమీ తోచక ఈ నాలుగు నెలలూ దరిద్ర దేవత కడుపులో గురకలు పెడుతూ వుంటారు.

'ఇంకా నయం. మీరు కథలైనా చెప్పుకొంటున్నారు. ఎందుకూ కాని పేకాటల్తోనూ – గాలిపటాన్ని ఎగరవేయడంతోనూ – బీచీ షికార్లతోనూ – డాన్సింగుల తోనూ– కాలం వృథా పుచ్చుతూ వుండే పట్న వాసుల జీవితంచూస్తే – ఛీ ! ధిక్ !! –'

'కాని వాళ్ళకీ – మనకీ ఒక్క విషయం మాత్రం తేడా వుంది. వాళ్ళకి కష్టం లేకుండానే డబ్బు వస్తుంది. మనకు రెక్కలు ముక్కలు కొట్టుకున్నా డబ్బు రాదు. ఈ కీలకమే మనం కనిపెట్టాలి' అన్నాను.

అప్పు డింకో రైతు అన్నాడు: 'మీరు పట్నంవాళ్ళ దాకా పోయారు. మన పల్లెటూళ్ళోనే వుంటూ –ఏమీ కష్టం లేకుండానే – రైతుల్ని పీల్చి పిప్పి చేస్తూ, వేలూ – లక్షలూ గడించుకుంటున్న ఈ భూస్వాముల మాట చెప్పరేం ?'

ఇంకో రైతు: – 'మనదేశంలో కేవలం తిండి లేక వేనకువేలు చచ్చిపోతూ వుంటే ఈ విషయాన్ని గురించి కొంచెమైనా ఆలోచించకుండా 'పాపం – చైనావాళ్ళు చచ్చిపోతున్నారు, రామ రామ ! స్పెయిన్ ప్రభుత్వం పడిపోతున్నది' అంటూ కన్నీరు పెట్టుకొనే మన పిల్లనాయకుల మాటల్లాగనే వున్నయి. మీ కబుర్లునూ ! బస్తీ వాసన బాగా తగిలిందా ఏమిటండో ? '

నేను అడ్డంగా మాడాను. ఏం చేసేది ? మొన్న మొన్నటి వరకూ గ్రామీణులు ప్రపంచం ఏమిటో ఎరగకుండా నూతిలో కప్పలలాగా వున్నారు. తమ పనేమిటో తామేమిటో అంతే ! కర్మసిద్ధాంతాన్ని నమ్ముకొని కలిగిన దానితో తృప్తిపడి వుండేవాళ్ళు.

కాని ఇప్పుడు బాగా తెలివి మీరిపోయారు. ఏ శక్తి ప్రపంచాని కంతకీ జీవనమైందో, ఆ శక్తికి తామే దోహదకర్తల మనీ, అట్టి తమశక్తి లోకకళ్యాణం కోసం కాక కొంత మంది స్వార్థపరుల స్వాభివృద్ధికి మాత్రమే వ్యర్థపరుపబడుతూ వుందనీ, రైతులూ, కూలీలూ ఇప్పుడు గ్రహించారు.

అప్పుడు నే నన్నాను:

' నన్ను మీరు అలా అనగూడదు. బస్తీవాసన తగలడమంటే పైత్యం తలకెక్కడ మన్నమాట. నాకు అలాంటి పైత్యమే ఎక్కి వుంటే ఆ గిరాకీల్లో, ఆ షోకుల్లో మునిగిపోయి మళ్ళీ మీ మొహం చూచి వుందునా ? ఇంతకీ నేను చేసిన దోష మేమిటి ? ఇక్కడి మన జీవిత విధానంతో ఇక్కడి భూస్వాముల జీవిత విధానాన్ని తేడా తీయక, పట్నస్థుల జీవిత విధానాన్ని తేడా తీయడమే కదా ? '

' అబ్బే వట్టినే అలా అన్నానండీ. పట్నాల్లో ప్రజలు ఎలా వుంటారో తెలిసికోవడం కూడా మన విధి ' అన్నాడా రైతు.

' ఔను. నన్నడిగితే – తిన్న తిండీ, నిలవ నీడా, కట్టబట్టా, ఇవే వుంటే – గ్రామజీవితం ముందు పట్నం జీవితం నిజంగా లెక్క కొస్తుందా ? '

' ఆ మూడింటి కోసమే జీవిత కాలమంతా కష్టపడి ఏడవాలి గద మనం' అన్నాడు ఇంకోరైతు.

'ఎంతకాలం ఏడుస్తాం ? ఏడవడానికే పుట్టామా ? ఈ ప్రపంచంలో కొందరు సుఖపడడానికీ – కొందరు కష్టపడడానికీ అని చెప్పి వేరే వేరే పుట్టారా ? సృష్టిలో లేదు ఈ పక్ష పాతం. సంఘంలో కలిగింది. దీన్ని సంస్కరించుకొని సంఘాన్ని పునర్నిర్మాణం చేయాలి' అన్నాడు ఒక కూలీసంఘపు మేస్త్రీ.

' సంఘ పునర్మిర్మాణం ' అనే విషయాన్ని గురించి నన్ను కొన్ని ఉపన్యాసా లివ్వమన్నారు.

' ఉపన్యాసాల యుగం దాటిపోయింది. కబుర్లతో కార్యాలు సాధించే రోజులు దాటిపోయాయి. అయినా ఉపన్యాసాలు కావలిస్తే కావలసినన్ని ఇస్తాను. వాటి నన్నింటినీ కార్యరూపంలో పెట్టి ఉపయోగానికి తీసుకురావాలి. లేకపోతే లాభం లేదు' అని అంటూ ' నరుసూ ! నువ్వెళ్ళిపో. చీకటి పడ్డది ' అన్నాను.

నరుసు వెళ్ళిపోయాడు. నే నక్కడే కూర్చుని 'కథ కానీయండి. మధ్యలోనే విడిచిపెడితే మొండితేలు కుడుతుంది ' అన్నాను.

' ఈ పిచ్చినమ్మకాలు మీకూ వున్నాయా ? ' అని అడిగాడు ఒకతడు.

' నాకు లేవు. కాని మీకు వున్నాయి కదా ' అన్నాను.

' అబ్బే, మాకథ అంత గొప్ప కథ కాదు. పూర్వం కూలీలూ, రైతులూ ఒక్క తల్లిబిడ్డలే అని కథ చెప్పుకుంటున్నాం' అన్నాడు ఆ కథకుడు.

' ఒక్క తల్లి బిడ్డలు ఎలాగయ్యారు ? ' అన్నాను.

' ఒక తల్లికి ఇద్దరు కొమాళ్ళు వుండేవారట. '

' ఊఁ... '

' అందు పెద్దవాడు సోమరి, చిన్నవాడు చురుకైన వాడు.

' ఊఁ... '

" చిన్న వాడి చురుకుదనానికి మెచ్చి – అతడే తన మానవసృష్టి కంతటికీ ఆధారభూతుడు కాగలడని గ్రహించి – భగవంతుడు అతడికి ఒక 'నాగలి' ఇచ్చాడట"

' నాగలితో సేద్యం చేసి ప్రపంచాన్ని పోషించమని కాబోలు ' అన్నాను, నేను.

' కాని ఇప్పుడు మరనాగళ్ళు వస్తున్నాయి చూచారా ? ' అన్నాడు ఇంకొకతను.

' మరనాగళ్లైనా – అమరనాగళ్లైనా – అసలు నాగళ్లే కాదా ! ఈ దేశంలో అయినా, మరే దేశంలో అయినా, భూమి దున్నక పండదు గదా ? ' అన్నాను.

' ఆ నాగలిని సంతోషంతో తెచ్చుకుంటూ వున్నాడట ఆ కుర్రవాడు. ఆమధ్యలోకి అన్నగారు ఎదురుపడ్డాడట – '

' ఊఁ... '

' తమ్ముడూ ! నేను దేవుడి దగ్గరికి వెళ్లలేకుండా వున్నాను. నీకు పుణ్యముంటుంది. ఈ నాగలి నాకిచ్చేసి – ఇంకొకటి అడిగి తెచ్చుకో – ' అని బ్రతిమాలాడట. '

' ఇచ్చేశాడా? '

' ఇవ్వక ఏమి చేస్తాడు? జాలి గుండె కలవాడు. '

' ఊఁ...'

' ఇచ్చేసి – భగవంతుడి దగ్గరికి మళ్ళీ వెళ్ళి ఎదురుగా నిల్చున్నాడట.'

" మళ్ళీ వచ్చావేమిరా ? నీ నాగలి ఏమి చేసుకొన్నావు ?' అని అడిగాడట భగవంతుడు. "

' ఊఁ... '

" నా నాగలి మా అన్న కిచ్చానండి. నా కింకొకటి దయ చెయ్యండి' అన్నాడట – పాపం అతడు."

అప్పుడు భగవంతుడు ఉగ్రుడై 'ఓరి మూర్ఖుడా ! ఇంకొకళ్ళకి దానం చెయ్యమనే ఇచ్చానా నీకు ? నీ తెలివి తక్కువకి ఫలితంగా నీ యన్నకి పాలేరుతనం చేసుకొని బ్రతుకు. వెళ్ళు – పో–' అని గద్దించాడట. "

' పాపం నిర్భాగ్యుడు. '

'ఆ నిర్భాగ్యుడే కూలీ అయినాడు. ఆ సోమరిపోతు అన్నగారే రైతు అయినాడు.

ఆ రైతు తమ్ముడు తనకు చేసిన మేలు మరచిపోయి కూలి అయినా సరీగ్గా ఈయకుండా హింస పెట్టేవాడు. ఆ తమ్ముడి సంతతివారే ఇప్పటి కూలీలు, ఆ అన్న సంతతి వారే ఈ రైతులు. అందరూ అన్నదమ్ముల బిడ్డలే. కాని రైతులు కూలీలను హింస పెడుతూ వుంటారు. '

' కూలీలు, తెలివి తక్కువ వల్ల యీ దుస్థితిని తెచ్చుకున్నారు. కనుక విరుగుడుగా తెలితేటల వల్లనే ఈ శాపాన్ని పోగొట్టుకోవాలి ' అన్నాడు మా కూలీసంఘపు మేస్త్రీ.

సఖా ! కథ వింటివా ? నీ పత్రికల లోని కథలు ఎన్ని వందలయితే ఇలాంటి కథ ఒక్కదానికి సాటి అవుతవి ? సంఘంలో, వాఙ్మయంలో, కథల్లో జీవం వుంది అంటే ఆ జీవం గ్రామాల్లోనే వుంది. మా గ్రామాలు సహజసౌందర్య మధురాలైన పుష్పాలు, మీ పట్నాలు కృత్రిమపు రంగుల కాగితపు పువ్వులు.

అప్పటికి చాలా చీకటైపోయింది. రామాలయానికి భార్యలు వచ్చి వారి వారి భర్తలను భోజనాలకు పిలుచుకు పోయారు. నేనూ లేచిపోయాను. ఇంటికి పోయే దార్లో ఇలా తోటగట్ల మీద పాటలు పాడుకొంటూ పాలేరు కుర్రాళ్ళు ఖామందుల ఇళ్ళ దగ్గర నుంచి కొంపలకు పోతున్నారు.

ఖామందు పొలములో సోమ పండిందీ,
పాలేరు గుడిసెలో బాల నవ్విందీ,
తెలుగుతోటల్లోన తేనె కారిందీ
తల్లి చేతుల్లోన తనివి తీరిందీ.

... .

ఇంటిచుట్టూ తోట యేపుచూపిందీ,
చేలనిండా పంట చెలువారుతుందీ,
కాని మా యిళ్ళలో గంజైన లేదూ,
అమ్మలా ఆకళ్ళు ఆరనే లేదూ.

... ...

పంట బాగా పండు భాగ్యాలతల్లీ !
పాలేళ్ళ ఆకళ్ళు బాపుమా తల్లీ !

కూడు లేనట్టి మా గుడిసెలే తల్లీ !
బంగారుటిండ్లుగా పాలింపు తల్లీ !

★★★

ప్రియ మిత్రమా !

దసరా వచ్చింది. నవరాత్రులు ప్రారంభమైనాయి. బలే జోరుగా వుంది... ఉత్సవాల సంరంభం.

భారతదేశానికి కంతటికీ ఇది గొప్ప పండగ. డబ్బు లేని మా గ్రామాలలో కంటే, డబ్బు మురుగుతూ వుండే పట్నాల్లో ఎక్కువ దర్జాగానూ, దుబారాగానూ వుంటాయి ఉత్సవాలు.

బసంగిచేలు కోతకొచ్చాయి. వర్షాలు పడుతున్నాయి. మురుగుడువచ్చి చేలు ముంచుతూంది. నీరంతా విడగొట్టడానికి రాత్రి చాల రాత్రి వరకూ పొలంలోనే జాగారం చేశాను.

' ఆంధ్రరాజ్యము మేము
ఆదుకోవాలీ
ఆంధ్రతేజము మమ్ము
అలముకోవాలీ
విజయమ్ము చేకూర్చు
వీరాధి దేవతా !
శుభములు దయచేయు
శుభ్రకాశీశ్వరీ ! '

అంటూ మా చెల్లెలు పాడుతూంది.

' చేమంతిపూలో – చేమంతిపూలో – ' అంటూ వీధిలో కేకలు వేస్తున్నారు పువ్వులు అమ్ముకొనేవాళ్ళు. ఆ కేకలు విని మేల్కొన్నాను నేను. అప్పుడే పొద్దు చరచరా పొడుచుకొచ్చేస్తోంది.

అరుగు మీద నిల్చున్నాను. పూలగంప అరుగు మీద పెట్టి –

' చేమంతిపూలండీ, పట్నానివి' అన్నా డతడు.

ఎంత దుస్థితి పట్టింది మాగ్రామాలకి ! ఏమి భూకంపాలు పుట్టాయి మా గ్రామసీమల్లో ! ఏమి ప్రళయం వచ్చింది మా గ్రామసౌభాగ్యానికి !

అయ్యో !

మా జానపదాలు జారిపోలేదే - మా పొలాలు పూడిపోలేదే - మా తోటలు నీటగలియలేదే-మా దొడ్లు దొర్లిపోలేదే.

మా పచ్చదనం భస్మమై పోలేదే - మా గ్రామ సౌందర్యం ధూమం కాలేదే. మా పల్లెటూళ్ళ కొచ్చి - పట్నాలు పువ్వు లమ్మడమా ?

సిగ్గు - సిగ్గు. వాసి - వాసనా లేని పువ్వుల మీద వాసన, రంగు పౌడర్లు చల్లి తెచ్చిన పువ్వులు, ఘుమఘుమలాడే మా గృహారామ పుష్పాల మీద దిగదుడుపుకయినా పనికిరాని పువ్వులు-

మా గ్రామాలలో అమ్మడమా ? మా గ్రామవాసులు కొనడమా ? అయ్యో ! ఆకాశం పెలేలు మంది, భూమి పలేలు మంది. భగ్గుమంది నా వొళ్ళు.

డబ్బు దండుకొనే పట్న వాసులకు సిగ్గేమిటి ? సంసారాలు చక్కబెట్టుకొనే గ్రామీణులకు వుండొద్దా బుద్ధి ?

ఏమైనా నాలుగు డబ్బులుంటే, పట్నం పువ్వులకీ - పట్నం కాఫీలకీ - పట్నం ముక్కుపొడుములకీ - పట్నం పౌడర్లకీ - పట్నం షోకులకే కాజేస్తారు.

పువ్వులు పట్నాల నుంచి రావలసిందే ? కూరగాయలు పట్నాల నుంచి రావలసిందే ? అపరదినుసులు పట్నాల నుంచి రావలసిందే ?

ఎంత తగులబడిపోతుంది గ్రామసౌభాగ్యం ! ఎంత సోమరులై - మొద్దులై పోతున్నారు గ్రామవాసులు !

తమకు కావలసిన - తమకు చేతనైన - అవసరాల్ని కూడా వారు ఉత్పత్తి చేసుకోకపోతే మరెందుకు ? పట్నాలకు శాశ్వతంగా దాసులైపోతారా గ్రామీణులు ?

మా చెల్లి పరుగున వచ్చి 'ఏవీ - పువ్వులు - చూపించు' అంది.

' ఎందుకు ? ' అన్నాను.

' వుట్టినే ' అంది.

' చెశ్ ! – ఈ దండంతా మా దొడ్లో ఒక్క పువ్వుకి చాలదు' అంది, వందపువ్వులుగుచ్చిన ఒక దండను ఎత్తి.

' అలా తిట్టగూడదు, పొమ్మను ' అన్నాను.

అతడేదో గొణుక్కుంటూ పోయాడు.

' తిట్టడం కాదన్నా ! పట్నం పువ్వులు – పట్నం పువ్వులు అంటూ చెత్తపువ్వులు తెస్తాడేం ? ఈ కొనుక్కునే వాళ్ళకి మతుల్లేవూ ? ' అంటూ – నే చెప్పేది వినకుండానే ఇంట్లోకి పరుగెత్తిపోయింది.

ఎవరిది తప్పు ? పట్నంవాళ్ళదా ? పల్లెటివాళ్ళదా ? తమ దొడ్లో పూయించు కోగలిగే పువ్వులు కూడా డబ్బు పోసి కొనుక్కోవడమేనా ?

మిత్రమా ! చూస్తివా ? పల్లెటూళ్ళు ఎంత పాడైపోయాయో. ఇదంతా మీ పట్నాల మహాత్మ్యమే. పట్న నాగరికతా వ్యామోహంలో పడిపోయి పల్లెటూళ్లు తమ మహత్తర వ్యక్తిత్వాన్ని మరిచాయి.

నేను ఇలా ఆలోచించుకొంటూ నిల్చున్నాను, వూళ్ళో చిన్న చిన్న భజనపార్టీలు బయలు దేరి గోదావరికి పోయి స్నానాదికృత్యాలు తీర్చుకొని వస్తున్నారు.

చాలామంది చేతుల్లో జమ్మికొమ్మలూ – అవీ – వున్నాయి. మంగళ వాద్యాలతో వాటిని తీసుకుపోతున్నారు.

"అర్జునస్య ధనుర్ధారీ
రామస్య ప్రియదర్శనమ్"

మొదలైన మంత్రాలు మధ్య మధ్య వినిపిస్తున్నాయి.

ఇవే జమ్మిపూజలు. లేక ఆయుధ పూజలు.

ఈ పూజలు ఏనాడు పుట్టాయో నీ వెరుగుదువా ? అజ్ఞాతవాసం తర్వాత పాండవులు జమ్మిచెట్టు మీద దాచిన ఆయుధాల్ని తీసికొంటూ ఆయుధపూజ చేశారు. అప్పటి నుంచీ ఈ పూజలు పుట్టాయని ప్రతీతి.

రావణుని చంపిన తర్వాత అయోధ్యకు వచ్చే ముందు శ్రీ రాముడు శమీ వృక్షపూజ చేశాడు. అప్పటి నుంచీ ఈ దసరా పుట్టిందని మరికొందరంటారు.

అసలు ప్రారంభం ఏదైనా యుద్ధదేవత ఆరాధనయే ఈ పండగ. శమీవృక్షాన్ని పూజించడం అంటే అపరాజిత దేవిని పూజించడం. అపరాజిత దేవి విజయానికి అధి దేవత.

అట్టి విజయోత్సవానికి - అట్టి యుద్ధదేవత అర్చనానికి - అట్టి ఆయుధపూజాదీక్షకు - నేడు ఎట్టి గతి పట్టింది ?

మీ పట్నంలో జరిగే నవరాత్రి ఉత్సవాలకి ఒకసారి వెళ్ళి చూడు.

మిడిగ్రుడ్లూ, ముంతకొప్పులూ, బొంతరొమ్ములూ, అసహ్యంగా వుండే లక్క బొమ్మల గెంతులాటతో - వాటికి తీసిపోని భోగంమేళాల సీదర చిందులాటతో - వాటివెనక ఉవ్విళ్ళూరుకొంటూ, సిగరెట్లు కాల్చుకొంటూ, కిళ్ళీరసం చొక్కాల మీద కార్చుకొంటూ, చెడదిరిగే షోకిల్లాల చెర్లాటతో - క్రూరత్వాన్ని గాని, పరాక్రమాన్ని గాని, విజయోత్సవాన్ని గాని, ఏ విధంగానూ పుట్టించని సావిత్రీ చరిత్ర, నలోపాఖ్యానం మొదలైన హరికథా కాలక్షేపాలతో,

కోలాటాలతో

కొట్లాటలతో

ఇదా అపరాజితా దేవి పూజ ? యీద్ధాల్లో విజయం చేకూర్చే మహాశ్శక్తి పూజ ఇదా ?

మా గ్రామాల్లో ఈ వుత్సవాల్ని ఏనుగు సంబరాలు అంటారు, యుద్ధాల్లో ఏనుగుల మహాసంరంభాన్ని ఈ పండగ సూచిస్తుందని గావును.

బాజాలతో ఏనుగుల్నీ లొట్టిపిట్టల్నీ ఉరేగిస్తారు. భజనలు చేస్తారు. ఈ భజనల్లో అయినా వీరకీర్తనలు గాని , వీరకథనములు గాని మచ్చుకైనా కనిపించవు. బాలింతకోపులతో ప్రొద్దులు పుచ్చుతారు.

ఇక ఈ మహాజనులు పూజించే ఆయుధాలు ఎట్టివో తెలుసా ? అర్జునుడి ధనుర్బాణాలా ? కాదు. భీముడి గదా ? కాదు. శ్రీ రాముడి దివ్యాస్త్రమా ? కాదు. బాలవీరుడి పౌరుషమా ? కాదు. పురుషోత్తముడి భుజాదండమా ? కాదు. ఝూన్సీలక్ష్మి ధైర్య సాహసాలా ? కాదు.

పోనీ - తుపాకీలా ? కాదు. ఫిరంగిగుండ్లా ? కాదు. మరేమిటి ?

కుమ్మరి కుండ పెంకులు - మంగలి పొది - రైతు నాగలి - జమిందారు ఇనప్పెట్టె - ఉద్యోగి ఫైల్సుకట్టలు !

ఏమి ఆయుధాలు ! ఏమి ఆయుధపూజలు !! ఇంతకి దిగింది మన ఆయుధపూజ !!!

సఖా ! పూజించడానికి వీరులు లేరా మనకు ? స్మరించడానికి వీర చరిత్రలు లేవా ? పాడుకోడానికి వీరగాథలు లేవా ?

ఈ విషయంలో చూస్తే మా గ్రామాల కంటే మీ పట్నాలు సర్వభ్రష్ట మైనాయి.

పల్నాటి వీరచరిత్ర – బొబ్బిలి యుద్ధగాథ, మరాటీ వీరకథనం మొదలైన వీరగానం వల్ల ఇంకా మా పల్లెటూళ్ళు జీవనం నిలబెట్టుకొంటున్నాయి. పట్నాలకు అదీ లేదు.

మొన్నమొన్న జరిగిన సిపాయీ కలహం స్వాతంత్ర్యం కొరకు జరిగిన పోరాటంగా ఎంతమంది చిత్రించారు ? ఎంత మంది కవులు ఆ పోరాటాన్ని గానం చేశారు ? అదే మరో దేశంలో అయితే ?

చెప్పవచ్చేదేమంటే మన పూజలూ, మన పండగలూ, మన ఆచార వ్యవహారాలూ అర్థం తెలీకుండా అర్థం లేకుండా అనుసరించబడుతున్నాయి.

మన దేశంలో వీర్యం నశించింది. పౌరుషం పరుల పాలయింది. శక్తి చల్లారిపోయింది. బడాయి, షోకు ఈ రెండూ మనకు దాపరించాయి. అవి మీ పట్నాల్లోంచి మా పల్లెలలోకి పాకిపోయాయి.

ఈ ఆలోచనా ప్రవాహంలో పడి కొట్టుకుపోతున్న సమయంలో ప్రక్కవీధి నుంచి ఒక పాట వినిపించింది నాకు.

" పావులా బేడైతే పట్టేదిలేదూ
అర్థరూపాయైతే అంటేదిలేదూ
రూపాయి అయితేను చెల్లుబడికాదూ
రెండురూపాయిలా రొక్కంబు మాకూ
అయ్యవారల కిందు అయిదువరహాలూ
బాగుగా మాకిందు పప్పుబెల్లాలూ
జయా విజయీభవ, దిగ్విజయీభవ."

దసరా రోజంతా ఉత్సాహాన్ని, ఉత్సవాన్నీ కలిగించేది ఈ బడిపిల్లలే.

తమ రంగురంగుల గిలకలబద్దలతో – కనపడ్డవారిపై నెల్లా బుక్కా కొట్టుకుంటూ వీధులలో వరసగా నడిచిపోయే ఆ బాల బాలికల్ని చూస్తే – భారతయుద్ధం జ్ఞాపకానికి వస్తూ వుంటుంది.

నాటి ధనుస్సులూ, బాణాలూ, అస్త్రశస్త్రాలూ - నేటికి గిలకబద్దలు గానూ, బుక్కాగొట్టాలు గానూ, బుక్కా గానూ తయారయ్యాయి. నాటి పరాక్రమం నేటికి పిల్లలమీదా, వృద్ధులమీదా బుక్కాకొట్టడంలో చూపబడుతోంది. ఎంత పతనం !

పోనీ - ఈ మాత్రపు జ్ఞాపకాన్నైనా వుంచుకొని, పూర్వపు గాథలు నెమరకు తెచ్చుకొని, కాస్త నవజీవనం పొందుదామంటే, ఈ ' గిలకలు పట్టించడం కూడా ఉపాధ్యాయుల అధికారంలో లేదిప్పుడు. ఈ బడిపిల్లల వేడుక ఉత్సవాన్ని ప్రభుత్వం వారు అరికట్టేశారు. మరే అవినీతి, అఘాయిత్యపు ఆచారాల్నీ అరికట్టలేకపోయినా, ప్రభుత్వం ఇలాంటి ఉపయోగమయిన ఉత్సవాల్ని మాత్రం అరికడుతుంది.

దసరా దండయాత్ర మ యింటి మీదకు కూడా వచ్చేలాగుంది. నేను కూడా బుక్కా బాణాలకు గురి అయ్యేలాగున్నాను. కాస్త కాచుకోవాలి. సెలవు.

★★★

ప్రియసఖా !

నీ లేఖ అందింది. పట్నం జీవితం యెలా వుంటుందో అందులో వర్ణించావు. పల్లెటూరి జీవితాన్ని చిత్రిస్తూ ఉత్తరం వ్రాయమన్నావు.

నీది ఉత్తమమైన వాంఛ. ఒకచోట జీవిత విధానంతో మరొకచోటి జీవిత విధానాన్ని నిత్యమూ తెలిసికొంటూ వుండాలి. మంచి చెడ్డలు, హెచ్చుతగ్గులు, ఏమైనావుంటే సరిచేసుకోవాలి. ఈ వాంఛ నీకు కలిగినందుకు చాలా అభినందిస్తూ వున్నాను.

నీ పట్న జీవితానికీ - నా పల్లెటూరి జీవితానికి పరస్పర విరుద్ధంగా వుంటుంది. నీ పట్న జీవితం సౌఖ్యమయం అయితే - నా గ్రామ జీవితం కష్ట సమయం. నీ పట్నవాసం ఆనందకరం అయితే నా గ్రామవాసం దుఃఖకరం.

నీ ట్రాంబళ్ళు, నీ మోటారుటాక్సీలు, నీ ఎలక్ట్రిక్ ట్రైనులు, నీ కాఫీహోటళ్ళు, నీ సినీమాలు, నీ రేడియో సంగీతాలు, నీ హాస్పిటల్ గొడవలు, నీ జీవితాన్ని వాయువేగ మనోవేగాలతో ఎక్కడికో తీసుకొనిపోతూ వున్నట్లు అనిపిస్తూంది. నీకు. కాని-

నా రెండెడ్లబళ్ళూ, నా సవారీలూ, నా నాగళ్ళూ, నా మోటలూ, నా గడ్డపారలూ, నా వూడ్పులూ, నా కలుపుతీతలూ, నా కుప్పనూర్పులూ, నా

పొలిపాటలూ, నా చెమ్మటబొట్లూ, నాపూరిగుడిసెలూ, నన్ను ఎక్కడివాణ్ణి అక్కడే వుంచి క్రుళ్ళబెట్టి పాతేస్తూ వున్నట్లు తోస్తూ వుంది నాకు. చూచావా మన ఇద్దరి జీవిత విధానాలకీ మధ్యన వున్న అంతరం ?

నా జీవిత విధానాన్ని గురించి వ్రాయడ మంటే పల్లెటూళ్ళ జీవిత విధానాన్ని గురించి వ్రాయడ మన్నమాట. అంటే కన్నీళ్ళు కార్చడ మన్నమాట. అంటే హృదయాన్ని చీల్చుకోవడం అన్నమాట. పల్లెటూళ్ళు ఎంతెంత ప్రత్యక్ష నరకాన్ని అనుభవిస్తూ వున్నాయో విద్యుద్దీపాలూ, విద్యుత్పంకాలూ ఒప్పారుతూ వున్న మేడలలో హాయిగా సుఖించే నీకు ఏమి తెలుస్తుంది ?

గ్రామజీవితం నీకు అర్థం కావాలంటే మా ఇంటికి ఒకసారి రా. ఈ పూరిగుడిసెలో ఈ డొక్కనారత్రాడు మంచం మీద ఒక రాత్రి పండుకో. ఈ పచ్చిమిరపకాయ ముక్కను నంజుకొంటూ ఈ అంబలి కాస్త త్రాగు. ఈ కిరసనాయిల్ బుడ్డి దీపం దగ్గర ఈ కూలీమనిషికి ఒక వుత్తరం వ్రాసి పెట్టు.

రంగంలో వున్న భర్తకు వుత్తరం వ్రాయించుకోడానికి ఇప్పుడే వచ్చింది ఒక కూలీ మనిషి. ఇప్పుడు రాత్రి పదిగంటలు. ఎనిమిదిగంటలకి వచ్చింది పొలం నుంచి, మానెడు ధాన్యం వుంటే దంచి – గంజి కాచుకొని – త్రాగి – ఇప్పుడు వచ్చింది నా దగ్గరకు వుత్తరం వ్రాయించుకోడానికి. నీ కళ్ళల్లో ఏమైనా కన్నీళ్ళు వుంటే ఇప్పుడు రాల్చు.

'...వూడుపులై పోయాయి. ఏమీ పనుల్లేవు, గడ్డికోసి అమ్ముకొంటున్నాను. రోజూ అణా – బేడా– వస్తూంది.... మీ బాబుకు నల్లమందుకే సరిపోవడం లేదు. ఉన్న వొక్క ముక్కుపుడకా అరుఅణాలికి తాకట్టు పెట్టేశాను... రంగంలో దెబ్బలాటలంట, వెంటనె దేశం వచ్చేయవలసింది... తర్వాత దేవుడే వున్నాడు.. ఇల్లు ఒక ప్రక్క కూలిపోయింది... నీట్రాడు మీద పడి లేకదూడ చచ్చిపోయింది... రెండో ప్రక్క నాలుగు ఆకులు వొద్దుకొని వుంటున్నాం...'

ఈ వుత్తరం వ్రాసినంత సేపూ వెంకమ్మ ఏడుస్తూనే వుంది. ఈ కాస్త ముక్కా వ్రాయడానికి నాకు ఒక గంట సేపు పట్టింది.

ఒక వైపున భర్త మీద బెంగ – ఒక వైపుని దరిద్ర దేవతతో కొట్లాట ! కడుపు తరుక్కుపోతోంది.

' అమ్మా ! ఎందుకలా ఏడుస్తావు ? ఏడ్చి ఏమి లాభం ? రంగంలో

దెబ్బలాటలు చల్లారిపోయేయి. నీ భర్త కొచ్చిన ఏమి ఫర్వాలేదు. ఇక దరిద్ర మంటావా ? ఏడిస్తే ధనం వస్తుందా ?... ' అంటూ ఓదార్చబోయాను.

వెంకమ్మ ! ఏమీ మాట్లాడలేదు. కొంచెంసేపటికి దుఃఖం ఆపుకొని అన్నది – 'అన్నయ్యగారూ ! ఆడవాళ్ళను అవమానించి – కంచం లోని అన్నాన్ని కాలదన్నే రాక్షసులికి ఏమన్నా శాస్తి వుందా ?' అని.

' వుంది వుంది. ముమ్మాటికీ వుంది. ఇప్పుడు కాకపోతే – మరెప్పటికైనా వున్నది. ఏం ? నిన్నెవరైనా అవమానించారా ?' అని అడిగాను.

'నా భర్త దేశంలో వుంటే నాకిన్ని పాట్లు వుండకపోను గదా. నేను ప్రొద్దుట గడ్డికి పోయాను పొలం లోకి. ఆ పొలం ఏరైతుదో నాకు తెలీదు. గట్టున కూర్చుని గడ్డి కోసుకుంటున్నాను.

పెనుభూతంలాగ వచ్చిపడ్డాడు, ఎక్కడినుంచో అతగాడెవరో నాకు తెలీదు. నోటికి రాని బండ బూతులు తిట్టాడు – కొడవలి లాక్కొన్నాడు – గడ్డి బుట్టను పరపరా చింపేశాడు – గడ్డిని చేలల్లోకి విరజిమ్మేశాడు. బ్రతిమలాడాను – ఏడిచాను, మొత్తుకున్నాను. పాదాల మీద పడ్డాను కాని... '

మిత్రమా ! కడుపు కరిగించే ఇలాంటి దృశ్యాలు మా గ్రామాలలో ఎప్పుడు పరిపాటే. ఇలాంటివి ఎన్నో చూచాను. చూచి చూచి నా గుండె కరుడు కట్టుకుపోయింది. దరిద్ర దేవత – అవమాన దేవత – కష్ట దేవత – దుఃఖదేవత – యీ దేవతలంతా నిర్భాగ్య కార్మిక సంఘాన్నే పట్టుకొని పీడించుకు తింటున్నవి. ఇప్పుడైతే మాత్రం కన్నీరు రాల్చడం తప్ప నేను చేయగలిగిం దేముంది ?

' వెంకమ్మా ! కష్టేఫలే – అన్నమాట వట్టిది కాదు. ఏనాటికైనా సరే – కష్టం ఫలించి తీరుతుంది. ఎన్నో వందల సంవత్సరాల నుంచి మన కూలీజాతి కష్టపడుతోంది. సుఖపడే కాలం రాకపోదు. వెంటనే రాకపోవచ్చును. ఈ తరంలో రాకపోవచ్చును. వచ్చేతరంలో రాకపోవచ్చును. కాని రాకనే పోదు. మనం కష్టాలు పడ్డాము. పడుతున్నాము. కష్టాలకి తగిన ఫలం – ఆనందం అనుభవించడం లేదే అని మనం ఇప్పుడు విచారించగూడదు. ముందు ముందు మనజాతి అంతా సుఖపడడానికి తగిన పునాదుల్ని మనం వేసి పోతున్నాం సుమా అనేదే మనం పొందవలసిన సంతృప్తి. ఆ సంతృప్తిలోనే మనకు సుఖం వుంది.

' ఈనాడు ఒక కూలీ కష్టపడిందంటే ముందు కాలంలో ఒక కూలీ సుఖపడుతుం దన్నమాట. ఈనాడు ఒక కూలీ అవమానింప బడిందంటే వచ్చే

కాలంలో ఒకామె మహాపతివ్రత కాబోతుం దన్నమాట. ఈనాడు ఒక కూలీ అన్నం లేక ఆకటిచే అల్లాడిపోతూ చచ్చిపోయిందంటే ముందు కాలంలో ఒక కూలీ రాజ్యం ఏలుతుం దన్నమాట. ఇప్పుడు కూలీలంతా దరిద్రులై గుడిసెల్లో కుమిలిపోతున్నారంటే ముందుయుగంలో కూలీలంతా సంపన్నులై చక్కని మేడల్లో సుఖిస్తా రన్నమాట.

' కానీ మనలో ఒక్కటి మాత్రం అవసరం. ఈ దీన స్థితికి విచారమూ, ఉన్నతస్థితికి రావాలనే ఆసక్తీ, పురుష ప్రయత్నమూ, ఇవి ఎంత మిక్కుటంగా వుంటే అంతత్వరలో యీ కూలీల ఇప్పటి స్థితి మారి ఉన్నతస్థితి కలుగుతుంది. నీ అవమానాన్ని గురించి విచారించకు. ఇదొక్క లెక్క కాదు. ఇలాంటి అవమానాలు రోజుకు ఎంత మంది కూలీలు పొందడం లేదు ?' అన్నాను.

నా మాటలు అర్థం చేసుకొన్నది, ఉ రడిల్లింది వెంకమ్మ.

' అన్నయ్య గారూ ! మీరు చెప్పిందంతా నిజమే. దేవుడే వుంటే - ఈ కూలీలకు ఇన్ని కష్టాల్నీ - అవమానాల్నీ కలిగించేవాళ్ళకి...'

' ఆగు ఆగు. వెంకమ్మా ! నీవు ఇతరుల్ని నిందించే కంటే నిన్నూ - నీ జాతినీ దీవించుకోవడం మంచిది. ఏమంటావ్ ? ఒక భాగ్యవంతుణ్ణి నీ అధమ స్థితికి తెచ్చే కంటే - నీవు ఒక భాగ్యవంతుడి స్థితికి వెళ్ళడం సంఘానికీ - దేశానికి కూడ ఎంతో శ్రేయం !' అన్నాను. గుడ్లనీరు కుక్కుకుంటూ వెంకమ్మ వెళ్ళిపోయింది.

నీకు లేఖ వ్రాస్తూ వుండగా జరిగిన విషయం ఇది. ఇదే వ్రాశాను. దీన్ని బట్టి నా గ్రామజీవిత విధానాన్ని ఊహించుకో.

గ్రామం ఎవరిది ? నీ పట్నంలో వుండే గవర్నరు దనుకున్నావా ? లేక ప్రధానమంత్రి తాతసొమ్ము అనుకున్నావా ? కాదు - కాదు. గ్రామం మాది. అంటే మా కూలీలది - మా రైతు బిడ్డలది !

' భారత భూమి సౌభాగ్యవంతమైంది ' అంటే ఆ భూమి ఎవరి చెమట బిందువులతో పునీతమైందో ఎరుగుదువా ? ఆ సౌభాగ్యమంతా ఎవరి కష్టపలితమో తెలిసికొంటివా ?

అట్టి కూలీలు - రైతులూ - ఎంతెంతటి నష్టకష్టాలు అనుభవిస్తున్నారో - వాళ్ళు బ్రతుకుతున్నది ఎంతటి దీనపుబ్రతుకో ఎప్పుడైనా చూశావా ?

మా గ్రామాలు మారాలి. దేశసేవ అంటే మీ పట్నంలో వంతెనలు కట్టించుకోవడం కాదు. మీ కార్పొరేషను బిల్డింగులకి మెరుగులు దిద్దుకోవడం కాదు. వేలూ ' లక్షలూ పాలరాతి పాయిఖానాల కోసం ఖర్చుపెడతారే మీ పట్నంలో అది కాదు, దేశసేవ అంటే !

'తెల్ల వారుజామునే లేచి పొలం పోవాలి' అని మా అయ్య కేకేస్తున్నాడు. కనక ఇప్పటికీ ఉత్తరం ముగిస్తున్నాను. తక్కిన విషయాలు వచ్చే లేఖలో వ్రాస్తాను. సెలవు !

★★★

సుహృద్వరా !

" పిల్లికి పీతల మొలతాడు " అంటారు. అంటే ఏమిటో తెలుసా ?–

లేతగా వూడ్చిన పంపు మూనతిరిగిందో లేదో చూచి వద్దామని సాయంకాలం పొలం బయలుదేరాను. రోజంతా వర్షం కొట్టి కొట్టి అప్పుడే తెరిపి ఇచ్చింది.

తేలుకుట్టిన దొంగల్లాగ అప్పటిదాకా ఇళ్లలో అణిగి మణిగివున్న పిల్ల కాయలంతా ఎగబడ్డారు పొలాల్లోకి. అప్పటి దాకా పాకలలోనూ – పంచలలోనూ– కట్టివేసిన వుంచిన పశువుల్ని విప్పి కంచెలికి తోలుతున్నారు పాలేళ్ళు.

ఆ దృశ్యాన్ని వొకసారి చూశావా ? చాలా అందంగా వుంటుంది. విడీవిడనీ మేఘాలు – వచ్చీరాని తుంపర్లూ– కాసీకాయని యెండా – మేసీమేయని పశువులూ – తిరిగీ తిరగని మనుష్యులూ.

నిండు భాద్రపద మాసం, బోదెలూ– కాల్వలూ– వుప్పటేర్లూ –చెరువులూ –పొలాలూ – గట్లు మునిగి పొర్లుతూ వున్నై. ఏపు గుల్కుతూ సస్యాలు మనోహరంగా వున్నై.

కాలవల్లో ఈతలు కొట్టేవాళ్ళూ – చెరువులలో గేలాలు కాచేవాళ్ళూ – బోదెలలో ఎదురెక్కే చేపల కోసం ఆరాట పడేవాళ్ళూ.

నేను ఒక చిన్న పిల్ల కాలవ దాటి చేలోకి పోయాను. కంది బెండచెట్లని మెల్లి మెల్లగా ఒత్తిగించుకొంటూ – చేల చుట్టూ తిరుగుతున్నాను.

ఇంతింత హాయి – ఆహారం మా పల్లెటూళ్ళు రాసులు రాసులుగా పంట పండేస్తున్నాయే ! ఇంతకంటే మా కిం కేం కావాలి ?

ఏం కావాలి ? – అంతా కావాలి. ప్రశాంత జీవనం, ప్రకృతి సౌందర్యం, ఇవి తప్ప – సమస్తమూ కావాలి.

పంటలు సమృద్ధిగా పండుతున్నాయి – కాని మాకు దక్కడం లేదు. ఫలాలు పండుతున్నాయి – అవి ఏమైపోతున్నాయో !–

ఏమైపోతున్నాయి ? మీ పట్నాలకు పోతున్నాయి. పండించేది మేము - అనుభవించేది మీరు. కష్టపడడం మా వంతు, దాని ఫలితం తినేయడం మీ వంతు.

మేము జీవనాధారమైన అమృతాన్ని సేద్యం చేసి మీకు అందిస్తున్నాం. తిరిగి మీరు మాకు ఏమి ఇస్తున్నారు ? ఎందుకూ పనికిరాని - పైగా జీవితాన్ని తికమకలు పెట్టే - వెదురుబద్దల విమానాలు, కాగితాల బుట్టలు, కాఫీ, కప్పులు సిగరెట్లు, బీడీలు, మా నెత్తి మీద రుద్ది మా చేతుల్లో ఆడే నాలుగు రాళ్ళూ గుంజేస్తున్నారు. పట్నాలు పల్లెటూళ్ళకు చేస్తున్న మేలు ఇదే కదూ ?

మా చక్కటిపంట అంతా తేలిగ్గా కాజేసుకోవడం - బూచి బూచి బొమ్మలు మా కంటగట్టడం.

' మీ రైతుల - కూలీల - మీద మేం అధికార్లం ' అని దబాయించడం, వందలూ - వేలూ - జీతాలు తీసుకోవడం, బస్తీల్లో కూర్చుని సర్వభోగాలూ అనుభవించడం.

ఎవళ్ళనోళ్ళూ కొట్టక ఎవళ్ల కడుపులూ మాడ్చక ఎవళ్ళ ఇళ్ళూ దోచకపోతే - మీ వేషాలకూ - మీ విహారాలకూ - డబ్బు ఎక్కడినుంచి వస్తుంది ?

ఇదంతా మీ పట్నాల్ని నిందించడం కాదు. ఒకళ్ళని నిందించడం నా చేతనేకాదు. మా గ్రామాల్ని చూస్తూ కంట తడిపెట్టుకొంటున్నాను. మా అమాయికత్వానికీ - అల్పజ్ఞతకూ ఏడుస్తున్నాను. పట్నమే దేవలోకం అనీ - పట్నవాసులే దేవతలు అనీ - అనుకొనే ఈ గ్రామీణుల వెర్రి బాగులతనానికి సంతసిస్తున్నాను.

గ్రామ పునర్నిర్మాణం జరగాలి. -

"అలనాటి ఋషివాటికల నుండి పరతెంచు

ఆమ్నాయపూత గంగామృతమ్ము- "

ఇప్పుడు పట్నాల్లో మురికి కాల్వలగుండా ప్రవహిస్తూ వుంది. అలా పనికిరాదు. విజ్ఞాననిధులకు గ్రామవాటికలే ఆటపట్లు కావాలి. ఇది సాధించాలి.

ఈ లేఖ నీకు గ్రామపునర్నిర్మాణం మీద వ్రాయాలనుకొన్నాను. ఒక్కటే కాదు. చాలా లేఖలు వ్రాయాలి, నీ అభిప్రాయాలు కూడా కోరదా మనుకొన్నాను.

ఇలా అనుకొంటూ చేల చుట్టూ తిరుగుతున్నాను. నా యీ ఆలోచనల్లో పడిపోయి ప్రపంచమే మరచిపోయాను. వూరికే యంత్రం లాగ తిరుగుతున్నా నన్నమాటే గాని - చూచినా కనబడ్డం లేదు - చెవివొగ్గినా వినబడ్డం లేదు.

అంతలో ఒక కుర్రాడు కెవ్వున కేకేశాడు. ఉలిక్కిపడి చూచాను. స్వప్నం నుంచి మేలుకొన్నట్టు అయింది. నా కళ్ళముందటి నుంచి ఒక పెద్దతెర తీసివేసినట్లయింది.

మిత్రమా ! ఇలానే అనుభవిస్తున్నారు గ్రామవాటికల ప్రశాంత సౌఖ్యజీవనం గ్రామవాసులు. తమ నిరంత కష్టాల్లో పడిపోయి దరిద్ర దేవత నిశితదంష్ట్రికల్లో చిక్కుకొని, తమ దుస్థితికి దేవుణ్ణీ - దెయ్యాన్నీ - తిట్టిపోస్తూ - ఎందుకో ఒకందుకు ఎప్పుడూ ఆరాటపడుతూనే వుండే గ్రామీణులు సౌఖ్యం ఎలా అనుభవించగలరు ? వారి చుట్టూ మిసమిసలాడుతూ తాండవించే ఈ ప్రకృతి సౌందర్యాన్ని యెలా గ్రహించుకో గలరు ? ఎలా ఆనందించగలరు ?

కష్టాలు పడేవారికి ఎప్పుడూ తన కష్టాల మీదే వుంటుంది ధ్యాస. దుక్కి దున్నేవాడికి, నాగలి చేయడంలో వడ్రంగి చూపిన పనివాడితనం కనిపిస్తుందా ? ఎద్దు కొమ్ము వంపులలో వుండే ఆ సొగసుదనం అనుతుందా ? తన వెల్లగిత్తల నల్లతోకలు - నేటి కాలేజీ అమ్మాయిల కుచ్చుజడలను జ్ఞప్తికి తెస్తవా ? ఎక్కడి మాట ?

కష్టపడే వాడికి కళ - సౌదర్యం కనబడవు. ఒక దరి నుంచి వాడి శరీరం నలిగిపోతూ వుండె - పేగులు కాలిపోతూ వుండె - ఆయాసం వస్తూ వుండె - తల తిరిగిపోతూ వుండె - అతని కళా, సౌందర్యమూనా కావలసింది ?

' ఏమబ్బాయ్ ! భేర మన్నావు ?' అన్నాను, ఆ కుర్రాళ్ల దగ్గిరకి పోయి. అతని చేయి రక్తం కారుతోంది. పాపం ఆ కుర్రాడి చెక్కుల మీద ఇంకా కన్నీటి చుక్కలు రాల్తూనే వున్నె. ఏం జరిగిందో చెప్పకుండానే అంతా అర్థమౌతూంది. ఆ ప్రక్కనే యేనాది కుర్రాళ్ళు మండపీతల్ని పడుతున్నారు. పీత కన్నాలలో పేడనీళ్లు పోసి - పీతలు బైటికి రావడం తోనే పట్టుకొంటున్నారు. పీతతో వేళాకోళం ఆడబోతే వూరుకుంటుందా ? వేలు కత్తిరించింది.

అయినా ఆ కుర్రాడు దాన్ని వదల్లేదు. 'వదిలెయ్యి' అన్నాను. 'ఉహు' ని తల వూపాడు.

'మనం తినే వస్తువు ముందు మనల్ని కరిస్తే నేం ? ' అన్నాడు.

ఔను నిజమే. చాలా మంచి సిద్ధాంతం. ఈ సిద్ధాంతమే కదా మహాత్ముణ్ణి నడిపిస్తూంది ? మనం అనుభవింపబోయే సంపూర్ణ స్వరాజ్యం ముందు మనల్ని ఖైదులలోకి నెట్టిస్తే నేం - లాటీలతో కొట్టిస్తేనేం ? అణువు దగ్గిర నుంచి అంతరాళం దాకా - పీతల్ని పట్టడం నుంచి పృథ్విని పాలించడం దాకా - ఈ సిద్ధాంతం అక్షరాలా అనువర్తిస్తూంది !

కష్టాలు కలగాయంటే అవి సుఖాలకి జేగంట లన్నమాట. దుఃఖం కలిగింది అంటే అది ఆనందానికి ప్రార్థనాదికం అన్నమాట.

ఆ చేలన్నీ వర్షపు నీటితో మునిగిపోయి వున్నై. మహా ప్రవాహంగా కొట్టుకుపోతున్నది. ఆ పైనుంచి ఒక ఉప్పుటేరు పారుతున్నది.

' అదంతా వర్షం నీరేనా ! ' అన్నాను.

' కాదు. పెద్ద కాలవ గండి పడింది. పాపం - సుబ్బా రాయుడిగారి పొలం అంతా కొట్టుకుపోయింది ' అన్నాడొక కుర్రాడు.

' మొన్ననే కదా పదివేలు పోసి గట్టు పోయించారు సర్కారువారు ' అన్నాను.

' పదే కాదు, పదొందలు కాదు, పది రూపాయిలైనా దానికి ఖర్చు పెట్టలేదు' అని జవాబిచ్చాడు.

సఖా ! ఇలా వున్నారు గ్రామదేవతలు. ' మన - రావుగారే కదా కంట్రాక్టరు ? గ్రామ సౌభాగ్యం కోసం ఎంతో భారం నెత్తిన బెట్టుకొని మోస్తున్నానని చాటుకొంటాడే ఆయన ? '

' ఔనండి. ఆయన చాలా భారం మోస్తున్నాడు. ఆ మోత అంతా పిల్లికి పీతల మొలత్రాడు మోత లాంటిది.

పిల్లికి పీతలమోత ! యెంతమంది సంఘ సేవకులు ఇలాంటి మోతలు మోస్తున్నారో కొంచెం ఆలోచిస్తే గుండెలు (వున్నవాళ్ళకి) బ్రద్ధలై పోతాయి.

పిల్లికి పీతల మోత లాంటిది !

' అయితే ఆ డబ్బంతా అతడు తినేసినట్టేనా ? ' అన్నాను.

' ఏం – చేదా ! ' అన్నా డతడు.

' మీ రెందుకు వూరుకున్నారు ! '

' వూరుకోక ఏం చేసేది ? ఇత డొక్కడేనా ? ఇలాంటి వాళ్ళెంత మంది ప్రజల డబ్బు తినేయడం లేదు ? పైగా అతడు మంచి మోతుబరి. ఎదిరించి అడిగితే– అడిగినవాళ్ళ కొంపలు గంగలో కలుస్తాయి. '

అన్యాయం జరుగుతుంటే కళ్ళారా చూస్తారు. చూస్తూ వూరుకొంటారు. ముందుకు వచ్చే ధైర్యం లేదు. ఎదిరించే సాహసం లేదు. ఇలా వున్నాయి నేడు పల్లెటూళ్ళు. ఇట్టి దుస్థితిలో వున్నారు గ్రామవాసులు. వీరా స్వరాజ్యం తెచ్చే యోధులు ?

ఉహూ ! లాభం లేదు గ్రామాలు – ఇప్పుడున్న స్థితిలో స్వాతంత్ర్య సమరానికి పనికిరావు. పునర్నిర్మాణం జరగాలి. ప్రజల్లో మిలటరీ స్పిరిట్ వృద్ధి చేయాలి. మిలిటరీ డిసిప్లిన్ అలవరచాలి. అన్యాయాన్ని ప్రతిఘటించే ధైర్యం పెంపొందించాలి. అప్పుడు గాని ప్రజలు సైనికులు గాజాలరు.

ఇప్పుడు కాంగ్రెస్ పునర్నిర్మాణానికి పూనుకున్నది. అయితే దేశంలో కాంగ్రెస్ బలం ఎంత ? 35లక్షలు ! 37 కోట్లమంది గల దేశంలో కాంగ్రెస్ బలం 3 లక్షలు మాత్రమే. కోటి కొక లక్ష అంటే నూటికి ఒక్కడు. తక్కిన మంది మటా?

ఇలాంటి పీతల మోత మోసే పిల్లులు చాలామంది సర్వత్రా వున్నారు. ఇలాంటి పిల్లుల్ని మనం లొంగదీయకపోతే రెచ్చిపోయి గ్రామాల్నే కాదు, పట్టణాల్ని గూడా నాశనం చేస్తారు.

★★★

ప్రియసఖా !

వసంత కాలం వచ్చింది. కలకల్లాడుతూన్నై మా పల్లె తోటలన్నీ. ప్రకృతి కాంత సౌందర్యం చిందుతూ నర్తిస్తూంది.

మ్రోళ్ళు చిగిర్చిన్నై, రాళ్ళు చెమర్చినై, వైకుంఠం లాగ నేత్రపర్వం చేస్తూన్నై, పైరుపొలాలు. కాని, మా బ్రతుకులు ఎలా వున్నై అనుకొన్నావు ?

తరతరాల నుంచీ వస్తూన్న మా దరిద్రం దరిద్రం లాగే వుంది, పెనుభూతాల్లాగ మమ్మల్ని చుట్టుకొని వున్న మా కష్టాలు కష్టాల్లాగే వున్నై.

మా ఆకలిమంట మండుతూనే వుంది. మా ఏడ్పుగతి ఏడుస్తూనే వుంది.

శరీరానికి క్షయ లాంటిది జీవితానికి పేదరికం. దీన్ని చైత్రకాలం చిగురింపజేయనూ లేదు, వర్షాకాలం ఉప్పొంగించనూ లేదు.

ఇక క్షీణించి పోవలసిందేనా మా జీవితాలు ? ఈ కూలీ మ్రోళ్ళని చిగిరింపచేసే కాలమే - అవకాశమే - లేదా లోకంలో ?

విరబూసిన ఉద్యానాలలో విహరిస్తున్నారు, విదేశం సిల్కు వేషాలతో భాగ్యవంతులు ఒకప్రక్క. మాసిన మొల దిరగని ముతక పేలికలతో, అభిమానాన్ని సిగ్గుపరుస్తూ పొలాల్లో కష్టిస్తున్నారు పేదకూలీలు మరోప్రక్క.

మనోహరం అయిన మామిడితోపులో చల్లని ఒక కాసారం వొడ్డున కూర్చుని ఆటపాటలతో వినోదిస్తున్నారు భాగ్యవంతుల బిడ్డలు ఒకప్రక్క. ఆ మండే ఎండలో తహ తహ లాడిపోతూ చినిగిన తువాళ్ళు నెత్తిపైని కప్పుకొని పశువుల్ని కాస్తున్నారు కూలీబిడ్డలు మరోప్రక్క.

ఈ రెండు ప్రక్కలికి మధ్యనొక గట్టు వెంబడే పోతున్నాను నేను నిన్న సాయంకాలం. స్వతంత్ర్య జీవనం కోసరం వెతుకుతున్నాను కానూ ? ఆ వెతికే త్రోవల్లో ఇదోటి.

స్వతంత్ర జీవనం - స్వతంత్ర జీవనం - అని పలవరిస్తూంది, నా గుండె.

నాలాంటి ఒక మానవుడికి నేను లొంగి ఎందుకు పని చేయాలి ? వ్యర్థంగా నేను ఎందుకు ఈ దరిద్రం అనుభవించాలి ? నాలాంటివాళ్ళు మేడలలో వుంటే. నేను ఎందుకు ఈ పూరిగుడిసెలలో ఏడవాలి ? వాళ్ళు సుఖంగా వినోదిస్తూ వుంటే, నేను ఎందుకు చెమ్మట వోడ్చి కృశించాలి ?

ఈ ప్రక్క వినోదించే యీ భాగ్యవంతుల బిడ్డల్ని చూచి, ఆ ప్రక్క మాడే ఆ కూలీబిడ్డలికి ఏమైనా ఉద్దేశాలు గలుగుతవా ? తమ గతిని గూర్చి తాము ఆలోచించుకుంటారా ? ఈ అసమత్వానికి కారణం యోచిస్తారా ? పోనీ - ఆశ్చర్యం అయినా పడతారా ?

ఇలా చింతించుకొంటూ సాగిపోతున్నాను నేను. ఈ అసమత్వానికి కంతకీ

సంఘం చేస్తూన్న దౌష్ట్యం అనుకొంటున్నాను - కారణం. రెండు ప్రక్కలా చూస్తున్నాను ఈర్ష్యతో.

ఇలా వుంటే సంఘమంతా ! ఈ పచ్చని సౌభాగ్యంతో అలరారుతూ వుంటే !

ఆ ప్రక్కనవున్న ఎముకలగూడు ఆకారాలు పుష్టి చెంది ఈ ప్రక్కన వున్న సుందరస్వరూపాలుగా మారిపోతే ! ఆ ఎర్రటి ఆకటికళ్ళు ఈ శీతల తరళ నేత్రాలుగా అయిపోతే !

ఆ ఎండలో ఎండే దీనగతి మాసిపోయి ఈ శీతలచ్ఛాయలలో సుఖం పొందే సుగతిగా పరిణమిస్తే !

ఎలా వుండేది మానవసంఘం ?

అలా మారడం సాధ్యమా ?

కాలికి ఒక కందిమోడు తగిలి వ్రేలు పగిలింది. నేను పోతూ వున్నది కంది మ్రోళ్ళ దారి అని అప్పుడు తెలిసింది నాకు, స్వప్నం లోంచి మేలుకున్నట్టు.

రక్తాన్ని పచ్చగడ్డికి తుడిచేసి రెండు గడ్డిఆకులు తుంచి కట్టు కట్టాను.

గాయం మండుతూంది కాని, నా హృదయం మంటని అది మించలేదు. అందుచేత నా ఆలోచనలలో నేను పడి కొట్టుకు పోతున్నాను.

ఆ కూలీపిల్లలు ఈ ధనవంతుల పిల్లల్ని చూస్తున్నారు. చూస్తూ 'అది వారి పూర్వ పుణ్యఫలం. ఇది మన పూర్వ పాపఫలం' అనుకొంటూన్నట్లున్నారు. ' వీరిలాగ సౌఖ్యం అనుభవించగలం' అనేది వారి వుద్దేశం లోనే ఉండదు - 'అనుభవించాలి' అనే ఆశ కూడా వుండదు.

ఆ అశను వారికి కలిగిస్తే ? తమ దీనస్థితికి అసంతృప్తి పడేలాగ వారిని చేస్తే ? ఆ అసంతృప్తి విప్లవాన్ని కలిగించి తీరుతుంది. అది ఫలకారి కాకపోతుందా?

సాయంత్రం పడేకొలదీ ప్రకృతి రామణీయకం అధికమౌతోంది. చిలకలూ-గోరింకలూ కిలకిలారింత లాడుతూన్నై. కొమ్మల ఒడులలో కూర్చుని కోయిళ్ళు ముద్దులు పెట్టుకొంటూన్నై.

చెదరిపోయే పశువుల్ని అదలిస్తూ కూడగట్టుకొంటున్నారు పశువుల కాపర్లు. చేయి వారాపెట్టి - పడమర చూచి - ఏదో మాట్లాడుతూంది ఒక కూలీపడుచు

కామందుతో. 'చీకటి పడిపోతోంది - పిల్లాడు ఏడుస్తూంటాడు - బాబు ! వెళ్ళి - వండి- గంజికాచుకోవాలి - పోనిస్తురా ?' అని అడుగుతోన్నట్టుంది.

'వీల్లేదు' అన్నట్టున్నాడు కామందు - పాపం మళ్ళీ పనిచేస్తుంది ఆయమ్మ దీనంగా.

పశువుల్ని కూడగట్టుకొని నాదారికే వస్తూన్నాడు ఒక కుర్రాడు.

ఏదో అనమోయాడు - కాని గొంతుక రాలేదు. మళ్ళీ అనమోయాడు - మళ్ళీని ... ...

'కో' అన్నాడు కడకి. 'కో' అని కూస్తూంది ఈ ప్రక్క మామిడిచెట్లలో ఒక కోయిల. దాన్ని వెక్కిరిస్తూన్నట్టున్నాడు.

'కో' అంది కోయిల, 'కో' అన్నాడు కుర్రాడు.

ఆ కంఠం సంస్కారం పొందింది పాడడంలో. ఈ కంఠం సంస్కారం లేంది.

'కో' అంది కోయిల, 'కో' అన్నాడు కుర్రాడు.

దానికి పాడడమే పని. ఇతనికి నిత్యమూ ఎండల్లో మాడడమే కర్మం.

ప్రొద్దుటినించీ అది ఆకుల నీడలలో కూర్చుంది భాగ్యవంతుల బిడ్డలాగ. కమ్మని చిగురాకులు తింటూంది. తీయని పూదేనె త్రాగుతుంది.

మరి ఇతడో ?

ప్రొద్దుటే పోయాడు పశువుల కూడా పొలంలోకి - చల్ది గంజి త్రాగి ఆ ఎండలలో మాడాడు పగలంతా. గొంతు ఆర్చుకుపోతోంది. ప్రేగులు మండుతూన్నై. ఆకలి పేల్చేస్తూంది.

ఆ పిట్ట దూకుతుంది. చెట్టు చెట్టుకీ - కలవాళ్ళ యింటి ముగ్ధ లాగ. ఈ బిడ్డ నడుస్తున్నాడు నిస్సత్తువగా - శవం లాగ - పశువుల వెనకాల.

'కో' అంటూంది కోయిల. 'కో' అంటున్నాడు కుర్రాడు - మానకుండా - పట్టుదలతో.

పందెం వేడుక చూపు చూస్తుంది కోయిల. కాని - లంక మిరపకాయల కారం చూపు చూచుకొంటున్నాడు కుర్రాడు తన దుస్థితి వంక. అలవాటుగా కోయిల కూతకి 'కో' అంటూన్నాడే గాని తన దృష్టి అంతా తన దీనగతి మీదే వున్నట్టు కనపడుతున్నాడు.

ఎప్పుడు ఇంటికి పోదునా - ఎప్పుడు కాసిన్ని వెణ్ణీళ్ళు కంఠంలో పోసికొందునా - లాక్కుపోయే కాళ్ళని, పీక్కుపోయే శరీరాన్ని, ఏ పంచనో ఎప్పుడు చేర్తునా - అని ఆత్రంతో తోల్తున్నాడు పశువుల్ని.

కోయిల గొంతు పెగిలిపోతోంది. కుర్రాడి గొంతు సన్నగిలుతోంది. అన్యధా ఎలాగ ? గొంతులో తడేదీ ?

'కోకోకో' అని ప్రారంభించింది కోయిల. కళ్ళెర్ర జేసి దాని వంక చూచాడు.'

అబ్బాయీ !' అన్నాను. 'దానితో పందెం ఎందుకు ? దాని కేం ? అది సుకుమారి.'

'నేను కష్టజీవిని' అన్నా డతడు. 'నా మాట ముందు సాగాలి - నేను పందెంలో గెలవాలి'

సఖా !

'... చావలేదు, చావలేదు, ఆంధ్రుల మహోజ్జ్వల చరిత్ర. '

అన్నమాట నాకు గప్పున జ్ఞాపకం వచ్చింది-

' కూలీలు పూర్తిగా దాస్యానికి అలవాటైపోలేదు. అలా అలవాటైపోవటం కూడా మానవ స్వభావం కాదేమో, యే మూలనో ఒకమూల స్వేచ్ఛాలేశాలు నెరుస్తూనే ఉంటవి. వాటిని ప్రజ్వలింపచేస్తే విజయం సుసాధ్యం' అని అనుకొన్నాను-

' నేను గెలవాలి' అన్న పట్టుదల యువకునికి స్వభావం. ఆ స్వభావాన్ని 'నీవు గెలవ లేవు' అన్న అభాసంతో కప్పేస్తున్నారు పెద్దలూ - పాలకులూ.

' నేను గెలవాలి ! '

ఎంత చక్కని సిద్ధాంతం !

' కోయిల పందెంలో నేనా - అన్ని విషయాలలోనూ నా ? ' అని ప్రశ్నించాను.

తేరి నా మొగం వంక చూచాడు. నా ప్రశ్న అర్థం అయినట్టుంది. '

' అన్ని విషయాలల్లోను. కాని - ' అని ఆగాడు. పెద్దల చాకిరి కంపు అప్పుడే కొట్టినట్టుంది పాపం ఇతడికి.

' కాని... ? '

తన కామందును తప్ప తక్కిన ప్రపంచాన్ని అంతనీ ఎదిర్చి గెల్చేలా కనిపించింది ఇతని మౌనం.

మిత్రమా ! కామందు అంటే ఎంత భయం అనుకొన్నావు ? తిండి పెట్టక మాడ్చడమే కాకుండా చావదన్నుతాడు అతణ్ణి ఎదిరిస్తే - గత్యంతరం కనబడదు.

ఇలాంటి కోయిల పందాలతోను - గుర్రం పందాలతోను తీరిపోతోంది 'నేను గెలవాలి' అన్న ఆకాంక్ష. ప్రత్యక్ష ప్రపంచాన్ని ఎదుర్కొనేటప్పటికి వీరిలో ఇక మిగిలివుండేది వొక పిరికితనమే - నీరసం- నిస్పృహ.

కోయిల అలానే కూస్తుంది దూరంలో. అది కూసినప్పుడల్లా చెవులు నిక్కించి వింటూనే వున్నాడు యీ కుర్రాడు. తిరిగి తిరిగి చూస్తూనే వున్నాడు.

మన జాత్యాభివృద్ధిని పెద్దలూ - పాలకులూ - అరికడుతున్నా రనడం నిజం.'నీవు ఎందుకూ పనికిరానివాడివి' అని మొదటి నుండి నేర్పేస్తారు పిల్లలకి. అలా నమ్మిస్తారు. తమలాగే దాసానుదాసులుగా తయారు చేస్తారు.

ఈ ఘోరం మా కూలీ తెగలో మరీ ఎక్కువ. పిల్లవాడు నడవడం ప్రారంభించగానే పాలేరుతనాలకి తోల్తారు. ఐదు సంవత్సరాల ప్రాయంనుంచే ఆర్జన ప్రారంభిస్తాడు మగవాడు. ఏభై సంవత్సరాలకీ అదే అర్జన. పెరగదు గొర్రెతోక లాగ !

'నీవు పాలేరుతనానికే పుట్టావు, కామందు ఏమి చెప్పితే అది చేయాలి. ఎదిరిస్తే పాపం' అని నేర్పుతారు, అదే చదువు వాళ్ళకి -

మేము పల్లె చేరుకొనేటప్పటికి చాలా చీకటైపోయింది. మన్నూ, మిన్నూ ఏకం అయిపోయాయి-

'ఇప్పుడేమి చేయాలి నీవు ?' అని అడిగాను -

'దూడలని కట్టివేయాలి, పాలు పితకాలి, గడ్డి వేయాలి, దూడలు పాలు విడిచిందాకా వుండాలి- ఇంట్లో కామందురాలికి పనులు చేయాలి- వారు పొమ్మన్నదాకా పోగూడదు' అన్నాడు-

'భోజనం కామందుల ఇంటి దగ్గరేనా ?' అన్నా-

'కాదు - ఎప్పుడైనా పెడితే పెడతారు. కాని పెట్టాలి అని లేదు. మా అమ్మ వుంది - ఉంటే తింటాం - లేకపోతే పడుకొంటాం మాటాడక ' అన్నాడు - ' దూడలు పోతోన్నై - వెడతాను అని చెప్పి వెళ్లిపోయాడు.

రక్తం పిండిపోస్తారు తమ కామందులికి. కాని అంత రక్తాన్నీ తిరిగి పుచ్చుకోవడం చేతకాదు.

నడిచి పోతున్నాను చీకట్లో . కాని అడుగు అడుక్కీ గుండెలలో గ్రుచ్చుకుంటూన్నై ఆవేదన్లు. ఆ కుర్రాడి 'నేను గెలవాలి' అనే పట్టుదల ఎలా నాశనమైపోతోంది !

ఈ ప్రక్క సౌభాగ్యాన్నీ, సౌకుమార్యాన్నీ చూచి – ఆ ప్రక్క ఆకలిమంటలూ, అస్తిపంజరాలూ ఏల కంటగించుకోవడం లేదు ?

' ఈ సాంఘికాంతరాలు మాకు కిట్టవు. ఒకళ్ళ క్రింద మేము చాకిరీ చేయలేం ' అని ఎదిర్చిన తక్షణం కూలిపోవేం ఈ కుల తత్వాలు ?

కాని – ఈ తిరుగబడే శక్తి అరికట్టబడుతోంది. అబలత్వం అలవడుతోంది. అబలత్వానికి స్వార్థం సైదోడు. ప్రపంచానికి తాను పనికిరాననుకొన్నవాడు తనకి తానైనా పనికిరావడానికి ప్రయత్నిస్తాడు. తనకు తానూ పనికిరాలేని వాడు కుత్సితమార్గాలు అవలంభిస్తాడు.

ఈ కుత్సితమార్గాలే ప్రపంచంలో మెజారిటీ ఇప్పుడు – అయితే, ప్రపంచంలో మెజారిటీ అబలులేనా అని అడుగుతావు – ఔను అని జవాబిస్తాను – లేకపోతే ప్రపంచంలో మెజారిటీ దరిద్రులై వుండి కూడా ధనస్వాముల నిరంకుశత్వాన్నీ – క్రౌర్యాన్నీ సహించుకోగలరా ? మైనారిటీ భోగలాలసులై వుండడానికీ – మెజారిటీ రెక్కలు ముక్కలు కొట్టుకొంటూ చేతికి నోటికీ అందకుండా బ్రతకడానికీ – కారణం వూహించుకోకుండా వుండగలరా ?

నేను నా మిత్రుడి ఇంటికి పోయేటప్పటికి అందరూ పండుకొనేవేళ అయింది. గూటిలో కిరసనాలు బత్తీ వెలుగుతోంది. ఆ వెలుగులో ఏదో చూస్తున్నారు భార్యా భర్త లిద్దరూ.

సాయంకాలం రెండుగంటలకి ఇంటి దగ్గర బయలుదేరాను. ఈ మధ్య సంగతులన్నీ ఆ యిద్దరికీ వినిపించాను. ఆ వినిపించనవి వినిపించినట్టే నీకు వ్రాస్తున్నాను. వారు పొందిన భావాన్నే నీవూ పొందుతావని నా ఆశ.

ఇక సెలవు.

★★★

ప్రియసఖా !

నీ లేఖ చాల చిత్రంగా వుంది. కాని ప్రస్తుత సాంఘిక విధానానికి అనుగుణ్యంగానే వుందనుకొంటాను.

నీ బాకీదారులు బాకీలు చెల్లించుట లేదని నీవు ఆగ్రహిస్తున్నావు. మా పెట్టుబడిదారులు మాటి మాటికీ అడుగుతున్నారనీ, వేధిస్తున్నారనీ మేము వ్యధచెందుతున్నా. కోక ఎరువిచ్చి పీట పట్టుకొని కూడ కూడా తిరిగినట్లు వుందని నీవు విసుగుకొంటున్నావు. కష్టపడి, పనిచేసి, పండించి ధనముగా మార్చి, వారి యింట్లో మూట గట్టి, వట్టి చేతులతో ఇంటికి వచ్చి , పస్తులు పడి చావవలసి వస్తోందని మేము పరితపిస్తున్నాము. చూస్తివా పట్టణాలకూ పల్లెలకూ, ధనికులకూ, దరిద్రులకూ మధ్య వున్న అంతర మెట్టిదో ? ఇట్టి పరస్పర విద్వేషాలతో సంఘం ఎంతకాలం ప్రశాంతంగా వుండగలదంటావు ?

నీవు మా వూరు వస్తే ఏ రైతు నోటంటా 'ఋణభారం' అన్నమాటే పదేపదే వింటావు. ఏ కూలీ నోటంటా ' అప్పు' అన్నమాటే నీకు వినబడుతుంది.

పనులు చేస్తున్నప్పుడూ ఋణాల గురించే, ఇంటి దగ్గర తీరుబడిగా కూర్చున్నప్పుడూ ఋణాల గురించే, మాట్లాడుకొనేటప్పుడూ ఋణాల గురించే చెప్పుకొని విచారిస్తూ వుంటారు ప్రజలు. విచారించి ఏమి చేస్తారు ? విచారంలోనే నవ్వుకొంటూ వుంటారు. ఆ నవ్వులు పెదవులు దాటి రావు.

' ఋణాలంటే మనకొక్కళ్ళకే కాదు. లోకంలో అందరికీ వున్నై ' అన్నాడు ఆ మూలగోడకు జేరబడి ముసుగు పెట్టుకొని కూర్చున్న ఒక వ్యక్తి.

' రాజూ ! వున్నాయా ? లేవనుకొన్నాను. ఒక్కపూటైనా నోటికి ఉప్పగా భోజనం చేయని మనవంటి దరిద్ర బ్రతుకులు ఇంకెక్కడైనా వుంటాయా ?' అన్నాడు ఒక రైతు చుట్ట కాల్చుకొంటూ చింతచెట్టు వేరు మీద కూర్చుని.

ముడ్డిక్రింద వేసికొన్న చెప్పులజోడు సర్దుకొంటూ రాజు 'వున్నాయి. ఎందుకు లేవు ? దమ్మిడీ అప్పు పెట్టి నక్కను ఎన్ని తిప్పలు పెట్టింది భూదేవి ?'

' ఎక్కడి నక్కా? ఎక్కడి భూదేవి ? ఏదీ చెప్పు కాస్త వింటాం. చెప్పు చెప్పు. కథ వింటూ అయినా కాసేపు కష్టాలు మరిచిపోవచ్చు. '

రాజు కథ మొదలుపెట్టాడు. ఆ కథ నీవు వినదగిందే, కొంచెం చెపుతాను విను. పల్లెటూళ్ళ దీనులు కష్టాలు మరిచిపోవడానికి కష్టాల కథలే చెప్పుకొంటారు.

'ఒక నక్క వుందిట - దానికి భూదేవి ఒక్క దమ్మిడీ అప్పు పెట్టిందట. అప్పు పెట్టి ఎక్కడ పడితే అక్కడ నా దమ్మిడీ ఇవ్వవూ ?' అనడం మొదలెట్టింది భూదేవి నక్కను '

' మన పెట్టుబడిదారు లాగ. '

' ఈవేళ మాయింటికి వచ్చాడు. వాడి బాధ ఎవడు పడతాడని ఇంట్లో వుండి 'లే' దనిపించాను. '

' నీవల్లా గన్నా చేశావు - పాపం ఆ నక్కగతి చూడు. నీలాగే తప్పించుకోవాలని అదే పరుగున కొండ మీదకు పరుగెత్తింది. '

' పోని తప్పించుకొంది. '

ఈ రైతు ఎంత అమాయకుడో అని నాకు నవ్వు వచ్చింది. నవ్వాను. అందరూ నావంక చూశారు.

' పట్నాలు తిరిగి వచ్చిన పిల్లాడికి మన పల్లెటూరి కథలు బాగుంటావా ?' అన్నాడు రాజు.

' మీ కథకు కాదు నేను నవ్వుత. ఎంతో దీక్షతోటి వింటున్నాను ' అని నమ్మకంగా అన్నాను.

' అక్కడ మాత్రం భూదేవి లేదూ? అక్కడా అడిగింది నా దమ్మిడీమాట ఏమి చెప్పావు ?' అని.

' భూదేవి దగ్గరనుంచే గామోసు నేర్చుకొన్నారు ఈ పెట్టుబడిదార్లంతాను బాకీదారుల్ని వేపుకతినడం. '

ఎక్కడ పడితే అక్కడే అడుగుతుంది దమ్మిడీ. నక్కకేమీ తోచిందికాదు పాపం. ఒక జొన్నచేనుకు అడ్డంపోతుంటే ఒకజొన్నకాడ కంట్లో గ్రుచ్చుకొని కన్ను పోయింది.'

' పాపం-మన సుబ్బన్న అప్పులవాళ్ళ బాధ పడలేక పట్టణం పారిపోయి రైలుకిందబడి చచ్చినట్టు !'

' కన్ను పోయి నక్క యేడుస్తుంటే–'నా దమ్మిడీ ? ' అన్నది భూదేవి

' నాలుగు తన్నవలసింది భూదేవిని. నేను దగ్గిర వుంటే ఆ పని చేసే వాడిని ' అన్నాడు ఒక యువకుడు.

'ఎవరి కష్టాలు ఎవరికి తెలుస్తవి ? ఆ దమిడీ్మవల్ల భూదేవికి ఏమీ కాదు, కాని పాపం ఒక జీవనాన్ని మాత్రం ఏడిపిస్తుంది'

' నక్క మనలాగ తెలివితక్కువది కాదు. జిత్తులమారి. ఏమన్నదో చూడండి– నీవు మంచినక్కకు పెట్టావా, గుడ్డి నక్కకు పెట్టావా, అప్పు ? అన్నది.

' బలేగా అన్నది. '

' మంచినక్కకే' అన్నది భూదేవి. '

' ఐతే నేను గుడ్డినక్కను. నన్ను అడుగుతావేం? ' అన్నది నక్క.

' మంచి పని చేసింది నక్క. భూదేవి పని అయింది ' ఈ విధంగా అందరూ అప్పు ఎగగొట్టిన నక్కను మెచ్చుకొన్నారు. అంత మెప్పు పొందిన నక్క గుడ్డిది ఐతేనేం ?

మిత్రమా ! ' ఆ నక్కే జర్మనీ వంటి దేశాలకు మార్గదర్శిని అయింది ! మాకెందుకు కాగూడదు ?' అని అనుకొన్నాను నేను ఆఖరున.

కథ చెప్పుకొన్నారు. కాని కథ వల్ల నీతి యేమిటో ఎవరూ గ్రహించుకొన్నట్టు తోచలేదు. అప్పటికే రాత్రి వొంటిగంట అయింది. నక్కవూసే చెప్పుకొంటూ ఎవరి యిండ్లకు వారు పోవడానికి లేచారు.

అంత రాత్రి వరకూ వుండి – అంత కథా విని – వారు గ్రహించుకొన్న దేమి ? వారు పొందిన లాభమేమి ? నాకు చాలా కష్టం కలిగింది. తమ కథలో నీతినే తమకు కొంచెం బోధించాలని అనుకొన్నాను. అనుకోవడంతోటే ' నక్క లాగే మనం కూడా చేద్దాం రేపట్నించి ' అంటూ లేచాను తిరుగలి మీద నుంచి. ' తిరుగలి మీద కూర్చున్నావు, తిరుగలి అరిగేవరకూ పెండ్లి అవదు ' అన్నది ఒక ముసలమ్మ. అందరూ నవ్వారు, కాని నా మాటను ఎవరూ వినలేదు.

ఆ రాత్రి జరిగిన సమాచారం ఇది. ఈ విధంగానే ప్రతిరోజునూ తమ కష్టాల్ని మరిచిపోవడానికి ఏవో కథలు చెప్పుకొంటూ కాలం గడుపుతూ వుంటారు కృషికులూ, కార్మికులూను.

ఇదంతా తాత్కాలిక ప్రశాంతి. ఎంత కాలం ఈ విధంగా రోజులు గడుస్తాయి ? ఎంతకాలం కాలే కడుపును కథలతో తృప్తిపరుస్తారు ? ఎంతకాలం ఋణభారం సహిస్తారు, అవమానం భరిస్తారు ?

ప్రపంచంలో ప్రశాంతి ఏర్పడాలంటే ప్రస్తుతం వున్న సాంఘిక విధానం పనికిరానట్టు తోస్తుంది. సంఘం పూర్తిగా మారిపోవాలి.

మానవసంఘంలో తక్కిన అన్ని చరాచర సంఘాల్లో వలేనే సమత్వం ఏర్పడాలి. స్వార్థం నశించిపోయి, సౌహార్ద్రం వృద్ధి పొందాలి. అప్పుడే నిజమైన, శాశ్వతమైన సౌఖ్యం ప్రపంచానికి కలుగుతుంది.

సఖా ! అట్టి సమత్వం ఇంతలో కలుగుతుందా ? మానవసంఘం ఇంతలో పరివర్తనం పొందుతుందా ? మావంటి దీనుల కష్టాలు గట్టెక్కే కాలం సమీపంలో వుందా ?

ఏమో ! ఒక్కొక్కసారి ఏ చెట్టు నీడనో కూర్చుని ఆలోచించుకొంటుంటే భరింపరాని దుఃఖం కలుగుతూ వుంటుంది. మావూళ్ళో సౌఖ్యాలు అనే వాటిని కలలో కూడా రుచి చూచి యెరుగని కష్టజీవుల్ని చూస్తున్నప్పుడు కడుపులో పేగులు చుట్టలు చుట్టుకొని పోతవి. సంఘ విధానాన్ని మార్చడానికి ఎవరు సమర్థులు ?

రాత్రులు ఏవో కథలు చెప్పుకొని క్షణకాలం అయినా కష్టాలు మరిచిపోతారు. కాని రాత్రుళ్ళంతా యజమానులు, పెట్టుబడిదార్లు పీడిస్తున్నట్లే కలలు గంటారు. వేకువజామునే లేచి తిరిగి ఎవరి పనులకు వారు పోతారు, ఇంతే. ఇదే వారి దినచర్య. ఇదే పల్లెటూళ్ళ జీవనగతి. ఈ గుడిగుడి గుంచం బ్రతుకుతోనే, ఈ చాలీచాలని జీవితభృతితోనే, ఇదే విశాల ప్రపంచం అనుకొంటూ రోజులు గడుపుకొంటున్నవి పల్లెలు. మహర్షులు మెచ్చుకొన్న పల్లెలకు ఈ రోజులలో ఇంతకన్న మహదాశయం కనపడడంలేదు ! ఈ మా జీవిత గతుల్ని గురించి, వీటిని తగువిధంగా మార్చే సూత్రాల్ని గురిచీ ముందు, ముందు వ్రాస్తాను.

★★★

ప్రియసఖా !

నీ లేఖ అందింది. నా లేఖ ఆలస్యమైంది. నీవు ఆంధ్ర మహాసభలకు మద్రాసు వస్తావు గదా - అక్కడ నిన్ను కలుసుకోవచ్చు గదా- అని లేఖ వ్రాయలేదు నేను. కాని నీవు రాకనే పోతివి.

నీవంటి సారస్వతోపాసకులే - కవులే- అతి ముఖ్యాలైన ఇటువంటి మహాసభలకు రాక పడకటింట్లలో - బృందాకుటీరాల్లో- ఇసకతిన్నెల్లో - ఎలమావిగున్నల్లో - ప్రియురాంద్రతోటీ, ప్రణయగేయాలతోటీ, భావతరంగాలతోటీ, శకుంత మిధునాలతోటీ, కులుకుతూ కూర్చుంటే, మావంటి జానపదులా మహాసమస్యల్ని పరిష్కరించేది ?

పదిరూపాయిల బైరాగీ టిక్కట్టు కొని మద్రాసు ప్రయాణమయ్యాను. నేనెప్పుడూ చెన్నపట్నం చూడలేదు. ఆంధ్రతేజం వెల్లివిరిసే రోజుల్లోనే దాన్ని చూడాలి అనిపించింది.

రైలు అంతా క్రిక్కిరిసి వుంది. కూర్చోడానికి స్థలం లేదు. చాలామంది నిలబడి వున్నారు. ఇద్దరు ముగ్గురు తెల్లమొగాలు మాత్రం పరుపులు పరుచుకుని - బారచాచుకొని పడుకొన్నారు.

పెట్లోకి ఎక్కీ ఎక్కడం తోటే ఒక అతణ్ణి లేపి 'కాస్త జరుగు - కూర్చోవాలి' అన్నాను. అతడు కళ్ళెర్రజేసి తెర్ర ముగం చిర్రుమనిపించి ఏదో ఇంగ్లీషులో కసిరాడు. నేనూ నా పల్లెటూరి సత్తా అక్కడ వుపయోగించడానికి సిద్ధపడ్డాను. కాని నా చుట్టూ వున్న 'ఆంధ్రు లంతా - 'అరెరే ఆయన దొరగారు. మాట్లాడకు' అని నన్ను మందలించారు.

'ఇంతమంది ఆంధ్రపురుషులం వుండి ఒక్క పరాయి వాణ్ణి లేవగొట్టలేక పోతిమే ! పైగా, తోడి ఆంధ్రులంతా వాడితో ఏకమై వాడి ఆధిక్యతకూ - అధికారం చెలాయింపుకూ - దోహదం ఇస్తున్నారే ! ఇదేనా ఆంధ్రపౌరుషం ? ఆంధ్ర ప్రతిభ ? ఆంధ్రవీర్యం ?....'

హతాశుణ్ణి అయ్యాను. అందరితో బాటు నిల్చున్నాను.

రైలు వేగంతో పరుగెడుతోంది. ఎన్నో స్టేషన్లు వెనుకబడిపోతున్నాయి. అభివృద్ధి మార్గాన్ని బడి, ప్రపంచ నాగరిక జాతులన్నీ ఇంత వేగంతోనూ పరుగిడుతుంటే- మన ఆంధ్ర జాతి ఒక వెనుకబడిపోయిన స్టేషన్ వంటిది గదా అని వాపోయాను.

కాళ్ళు లాగుతున్నాయి. కూర్చోడానికి స్థలం లేదు. పడుకునివున్న దొరగార్లు లేవరు. బండి అంతా వెదికాను.

'20 జనులు కూర్చుండేది' అని వుంది. మందినంతా లెక్కపెట్టాను. ముప్పాతికమందికి తక్కువ లేరు. 'ఈ తెలివితక్కువ తనం - ఈ అబలత్వం- ప్రయాణీకులదా - రైల్వేవాళ్ళదా ?' అని అనుకొంటూ ఇంకో పెట్టెలోకి మారాను గాని అక్కడా ఇదే గోల.

యీ మాదిరిగా పొన్నేరి స్టేషన్ దాటిపోయింది, అక్కడినుంచి స్టేషన్ల పేర్లు ఇంగ్లీషులోనూ, అరవంలోనూ, తురకంలోనూ తప్ప- తెలుగులో లేవు !

నేను గోదావరి స్టేషన్‌లో ఎక్కాను. అక్కడనుంచీ చూసుకొస్తున్నాను. ఏ స్టేషన్‌లో చూచినా - ఏ రైల్వే ఉద్యోగిని చూచినా - అడ్డకట్ల అరవమొగాలే కనబడుతూ వచ్చాయి. మా జిల్లా కలెక్టర్ని చూశాను. ఆయన అరవవాడే. మా జిల్లా మునసబు అరవవాడు. మా సబ్ మ్యాజిస్ట్రేటు అరవవాడు. మా రిజిస్ట్రారు అరవవాడు. అంతా అరవవాళ్ళే !

ఆంధ్రదేశంలో గ్రామ మునసబు కరణాలు తప్ప ఉద్యోగస్థులంతా అరవ లేనా ? అయితే మన తెలుగు వాళ్ళేమైపోయారు ? ఈ రైల్వేస్టేషన్ల పేర్లు తెలుగులో ఎందుకు లేవు !

' మద్రాసు - ఆంధ్రసభలు !' అనీ - ఆంధ్ర రాష్ట్రం తక్షణం ఏర్పడాలి' అనీ - 'మద్రాసు ఆంధ్రులది' అనీ - మొదలైన ఇంగ్లీషులోనూ, తెలుగులోనూ, తమిళంలోనూ, తురకంలోనూ పెద్దపెద్ద అక్షరాలతో వ్రాయబడిన పెద్ద పెద్ద ఖద్దరువస్త్ర తోరణాలు- నేను రైలు దిగేసరికల్లా కన్నుల పండువుగా కనబడతాయి అనుకున్నాను.

పట్నమంతా ఆంధ్రప్రతిభతో అలంకరింప బడుతుందనీ - మద్రాసులో వున్న 300000 మంది ఆంధ్రులూ, ఆంధ్రదేశం నుంచి వచ్చే లక్షల కొలదీ ప్రతి నిధులు - నాయకులు, కవులూ, గాయకులూ, నటకులూ, కళాకోవిదులూ, సంఘసేవా

పరాయణులూ, మంత్రులూ, సెక్రటరీలు, ప్రభుత్వోద్యోగులూ, విద్యార్థులూ – అంతా నగరవీధుల్లో ఉరేగింపులూ, ఉత్సవాలూ జరుపుతూ వుంటారనీ – మేము రైలు దిగగానే రాష్ట్రగానాలూ, విజయగీతాలూ పాడుతూ వందల కొలది ఆంధ్రవాలంటీరు దళాలు స్టేషన్‌కు వచ్చి మాకు స్వాగతం ఇచ్చి మహాసభకు తీసుకుపోతారనీ – అనుకొన్నాను.

కాని – అంతా హుళక్కి అయింది. అంతా నిరాశ అయింది. నిరుత్సాహంతో నా శరీరమంతా కంపించి పోయింది. కడకు – ‘ ఆంధ్రమహాసభలు ఎక్కడ, ఎక్కడ ’ అంటూ – వెతుక్కుంటూ తిరిగి తిరిగి – ఆ ‘ గోడపన్ను (వాల్‌టాక్సు) ’ వీధిలోని దుస్సహమైన ఆ బొగ్గుపొగకంపు థియేటరును కనుక్కొనేటప్పటికి మా పెద్దలు దిగివచ్చారు.

పత్రికల్లో పెద్దపెద్ద హెడ్డింగులతో, ఫోటోలతో, ప్రకటితమైన నాయకుల ఉపన్యాసాలను చూచి మద్రాసులో ఆంధ్రసభలు మహాగొప్పగా జరిపారు అని అనుకొంటావు. కాని ఈ సభలు ఏమాత్రమూ ఇంప్రెసివుగా లేవు. ఆంధ్రుల గొప్పతనాన్ని ఏమీ ఇవి చూపలేదు సరిగదా ఇదివరకూ వున్న సద్భావాన్ని లేకుండా చేశాయి.

జాతీయనిర్మాణమూ – శిక్షణా – తమకు ఎంత అవసరమో ఇప్పటికైనా మన ఆంధ్రులు తెలుసుకోలేరు.

ఆంధ్రసభలు ఇలావున్నాయి. సరే, ఇక ఆంధ్రులు మాది అంటూన్న చెన్ననగరం ఎలావుందో చూద్దామని బైలుదేరాను.

రిక్షావాణ్ణి పిలిచి తెలుగులో మాట్లాడాను. వాడు అరవంలో మాట్లాడాడు, నాకు తెలియడం లేదు. ‘ నీకు తెలుగు తెలుసునా ? ’ అని అడిగాను. వాడు అరవంలోనే జవాబు చెప్పాడు. అంతలో ఒక అడ్డకట్టు యువకుడు వచ్చి వాడితో అరవంలో మాట్లాడడం ప్రారంభించాడు నా తరపున. అంతటితో రిక్షావాడు తెలుగులో మొదలు పెట్టాడు.– ‘ ఏమి సామీ ! చాలా దూరం వుండింది సామీ !.. ’ అంటూ. అప్పుడు ఆ అడ్డకట్ట యువకుడు కూడా ధారాళమైన తెలుగు మాట్లాడాడు.

అసలు ఖర్మం ఏమిటంటే – ఆ రిక్షావాడు – ఈ యువకుడు తెలుగు వాళ్ళే ! మద్రాసు తెలుగువాళ్ళ స్థితీ – తెలుగుస్థితీ ఇలా వుంది.

ఏ ట్రాములో చూచినా అరవమే. ఏ గోడ మీద చూచినా అరవమే. ఏ ఎడ్వర్‌టైజుమెంటు చూచినా అరవమే. అరవానికి ఇంగ్లీషు జత. తెలుగుకు ఎక్కడా తావు లేదు.

జనరల్ హాస్పిటల్‌లో కూడా – ఆయా సెక్షనుల పేర్లు ఇంగ్లీషు లోనూ, అరవంలోనూ తప్ప తెలుగులో లేవు.

తెలుగువాళ్ళు తెలుగువాళ్ళమని చెప్పుకోరు, తెలుగువేషం వేయరు, తెలుగు భాష మాట్లాడరు – అడ్డకట్టు లేక సూటు – అరవం లేక ఇంగ్లీషు.

ఒకరు ఇద్దరు తప్ప, మద్రాసులో విరివిగా వర్తక వ్యాపారాలు సాగిస్తూన్న ఆంధ్రులు లేరు.

పెద్దపెద్ద ఉద్యోగస్తుల్లో కూడా ఆంధ్రశబ్దం లజ్జాకరంగా భావించి, ' అన్న ' కు ' అన్ ' అనీ – అయ్యకు ' అయ్యర్ ' అనీ వ్యవహరించబడుతూ గౌరవప్రతిష్టల్ని నిలుపుకొంటూ కాలం గడుపుతున్నవారు చాలమంది.

మద్రాసులో వున్న పాకీవారంతా ఆంధ్రులే !

అడయార్ దివ్యజ్ఞాన సమాజం వారి ఇంటర్ నేషనల్ లైబ్రరీలో మా కాకినాడ 'పరిషత్పత్రిక' తప్ప మరే ఆంధ్రపత్రికలూ లేవు.

తెలుగు ఆహారం దొరకాలంటే స్వయం పాకం మొదలెట్టవలసిందే. ఎక్కడ చూసినా సాంబారునీళ్ళే, ఆంధ్ర హోటళ్ళు ఎక్కడన్నా వున్నా లేనట్టే లెఖ్ఖ.

ఇలా ఎన్ని వ్రాయను ? ఇవి ఒక్కరోజులో నేను మద్రాసు అంతా చూచినప్పుడు నాకు తగిలిన బాహ్యదృశ్యాలు. ఇంత అధ్వాన్నంగా వుంది మద్రాసు నగరం.

మద్రాసులో ఆంధ్రత్వం ఎక్కడా కనిపించలేదు నాకు.

ఆంధ్రుల్లో ముందుకు చొచ్చుకుపోయే గుణం చాలా తక్కువ. అదే యీ పతనాని కంతకీ కారణం. మద్రాసు నగరం మనది అని మహోపన్యాసాలిచ్చిన ఆంధ్రమూర్తులు మద్రాసంతా ఆంధ్రత్వంతో నింపడానికి ప్రయత్నం చేస్తున్నారా ?

ఈ మద్రాసు యాత్ర వల్ల నాకు దుర్భరమైన – దుస్సహమైన అనుభవాలు కలిగాయి. సంఘ నిజస్థితిని ఇప్పుడు కొంచెం అర్థం చేసుకోగలను. పట్టణ గ్రామజీవితాల తులమాన జీవితక్రమాన్ని ఇప్పుడు బాగా చిత్రించుకోగలను.

ఈ విషయాలన్నీ వచ్చే లేఖలో వ్రాస్తాను. పొలం పోవాలి, ఇప్పటికి సెలవు.

★★★